مارچ ۱۹۳۸ع

سنڌو

ايڊيٽر:- بولچند وسومل راجپال

چندو چار روپيه   قيمت :- چهه آنا

ايشن انشورنس ڪمپني لميٽيڊ

برپا ٿيل ١٩١٠ع — هيڊ آفيس بمبئي

خاص خوبيون:-

دائما بيڪاريءَ ۾ سهائتا

گهر ٺاهڻ لاءِ سهائتا

گولڊن (سون ورني) پاليسي

ٻيڻي ٽيڻي ٻٽي پاليسي

اتفاقي موت لئي ٻٽي رقم

ايجنٽ جون ڪميشنون دائما چالو

لکپڙهه ڪريو:-

پرسرام وشنسنگهه ٺهراماڻي بي-اي.

برانچ سيڪريٽري سنڌ ۽ بلوچستان

چيف ايجنٽ:-

راجپال ۽ ڪمپني شڪارپور سنڌ

آرگنائيزر:-

لکميچند نارائڻداس ڪراچي.

دي لڪشمي

[برپا ٿيل ١٩٢٤ع ۾]

جا سڀني حياتين جي ويمي ڪمپنين جي سرمور آهي.

ٿون ڪم ٣٠-اپريل ١٩٣٧ع تائين مليل ١،٥١،٠٠،٠٠٠ روپيه

[هڪ ڪروڙ ۽ ايڪونجاهه لک]

بونس:- دائمي حياتيءَ جي پاليسيءَ تي هڪ هزار تي ويهه روپيه سال ۾

مدي واريءَ پاليسيءَ تي هڪ هزار تي ١٦ روپيه سال ۾

ڪليمن جي جلدي نيڪال ڪرڻ ۾ مشهور، جنهنجون برانچون ساري هندوستان، برما ۽ ساؤٿ آفريڪا ۾ آهن.

ڪراچي ۾ بندر روڊ تي ڪمپني لاءِ عمدي ڇهه ماڙ جاءِ تيار ٿي رهي آهي جنهن تي اٽڪل پنج لک روپيه خرچ لڳي ويندو.

وڌيڪ حقيقتن لاءِ لکپڙهه ڪريو:- برانچ سيڪريٽري

لڪشمي انشورنس ڪمپني لميٽيڊ بندر روڊ ڪراچي.

The Quality of

جي-بي- منگھارام
جا بسڪوٽ
جھڙا آھن سھڻا تھڙا
آھن ڪائڻ ۾ سوادي.
پورڪڻا قوت بخش
۽ ھاضميدار.
انھيءَ ڪري ئي

ڪمپنيءَ کي جدا جدا نماءُن تي سونا ٻلا ۽ سوين سرٽيفڪيٽ انعام طور مليا آھن.

ھميشه خريد ڪريو

جي-بي منگھارام ڪمپنيءَ جا اوچا سوديشي ڪٽمنڙا

جي ھندوستان ۾ سڀ کان مٺا، عمده ۽ لذيذ ثابت ٿيا آھن

ڇا ڪاڻ ته

١- "J.B" مارڪي وارا ڪٽمنڙا اوچيءَ سوديشيءَ ڪنڊ مان، تندرستيءَ جي اصولن موجب (Modern) **ماڊرن** نموني ۾ اسٽيم جي ذريعي تيار ڪيا وڃن ٿا.

٢- منجھن (Glucose) **گلوڪوس** (طاقت ڏيڻ واري شيءِ) 40% (چاليھ سيڪڙو) ڪم آندو وڃي ٿو، جنھنڪري ھي ڪٽمنڙا خوراڪي پورڪڻا طاقت بخشيندڙ ۽ ھاضمو سڌاريندڙ ثابت ٿيا آھن.

٣- (Essences) **اسينس** تمام اُچيءَ (Quality) **ڪواليٽيءَ** جا، تازن ميون جي خوشبوءِ پيدا ڪندڙ ۽ (Harmless Vegetable Colours) يعني **مٺا رنگ** ڪم آندا وڃن ٿا، جي تندرستيءَ کي ڪوبه نقصان نٿا پھچائين.

٤- ھن ڪمپنيءَ کي مال جي سٺائيءَ صفائيءَ ڪري سوين سرٽفڪيٽ ۽ سونا ٻلا انعام مليل آھن.

نوٽ :- ھرھڪ ڪٽمنڙي تي "J.B" نالو ڏسي پوءِ خريد ڪريو جيئن دوڪاندار توھان کي نقلي مال نه ڏين.

جي - بي منگھارام اينڊ ڪو

ھاءِ ڪلاس ڪنفيڪشنري ۽ بسڪوٽ مئنيو فئڪچررس

سکر (سنڌ)

فهرست

نمبر	ليکو	ليکڪ	صفحو
١	بيت	مراد فقير	١
٢	ڊاڪٽر گربخشاڻي وارو رسالو	ڀيرومل مهرچند آڏواڻي	٢
٣	ڪانگريس پريزيڊنٽ جي تقرير	... ...	١٠
٤	ڪرنل لارينس	مولائي شيدائي	١٧
٥	ڀارت جي پراچين وديا	ميلارام منگترام واسواڻي	٢١
٦	ڪافي	فقير نظرعلي	٢٨
٧	هندوستان بنسبت ڪي انگ اکر	پروفيسر گهنشيام جيٺانند شوداساڻي	٢٩
٨	نازنين	هري - جي - دياني (دلگير)	٣٨
٩	ڪافي	ميان يوسف فقير	٤٠
١٠	پريم ساگر (آڪاڻي)	جيٺانند رگهومل (بيتاب)	٤١
١١	ماضي ۽ حال (شعر)	ڪيمَلداس وليرام بيگواڻي (فاني)	٤٧
١٢	ننڍڙي پشپا	پروفيسر ڪي - اين واسواڻي، ايم - اي	٤٨
١٣	سچ (شعر)	سامي صاحب	٥٠
١٤	سرڪاري نوڪري	بي - ڊي گربخشاڻي، بي - اي	٥١
١٥	فيڊريشن آهي ڪهڙي بلا؟	پرڀوُ - ايم - گرباڻي، بي - اي	٥٧
١٦	ٻڌ جو تياڳ (شعر)	ڏيونداس ڪشناڻي (آزاد) بي - اي	٦٠
١٧	ٻڪر واشنگٽن	مرحوم مرزا قليچ بيگ	٦٧
١٨	پاڻ سڃاڻ (شعر)	بيدل فقير	٧٠
١٩	ڪوهه تي (شعر)	هري - جي - درياني (دلگير)	٧١
٢٠	يورپ جون ڪي عجيب ڳالهيون	سورج ديوسنگھ	٧٢
٢١	من جي مڇلائي (شعر)	سوڀراج نرملداس (فاني)	٧٥
٢٢	سمالوچن		٧٦
٢٣	نيوز نوٽس ۽ ڪمينٽس		٧٧

اوهان ورتو آهي؟ مهاتماگانڌي ۽ جو تازو لکيل "برهمچريه" ڪتاب.
قيمت فقط چار آنا. معرفت "سنڌو آفيس" ميان جو ڳوٺ

هيءَ اخبار مسٽر بولچند وسومل راجپال بي - ايس سي "راجپال پريس" ميان جي ڳوٺ ۾ ڇپي پڌري ڪئي.

فهرست

نمبر	ليک	ليکڪ	صفحو
١	بيت	مراد فقير	١
٢	ڊاڪٽر گربخشاڻي وارو رسالو	پيرو مل مهرچند آڏواڻي	٢
٣	ڪانگريس پريزيڊنٽ جي تقرير	... ...	١٠
٤	ڪرنل لارينس	مولائي شيدائي	١٧
٥	ڀارت جي پراچين وديا	ميلارام منگترام واسواڻي	٢١
٦	ڪافي	فقير نظر علي	٢٨
٧	هندوستان بنسبت ڪي انگريز	پروفيسر گهنشيام جيٺانند شوداساڻي	٢٩
٨	نازنين	هري - جي - دريا ڻي (دلگير)	٣٨
٩	ڪافي	ميان يوسف فقير	٤٠
١٠	پريم ساگر (آکاڻي)	جيٺانند رگهو مل (بيتاب)	٤١
١١	ماضي ۽ حال (شعر)	کيئلداس وليرام بيگواڻي (فاني)	٤٧
١٢	ننڍڙي پشپا	پروفيسر ڪي - اين واسواڻي، ايم - اي	٤٨
١٣	سچ (شعر)	سامي صاحب	٥٠
١٤	سرڪاري نوڪري	بي - ڊي گربخشاڻي، بي - اي	٥١
١٥	فيڊريشن آهي ڪهڙي بلا؟	پرو - ايم - گرباڻي، بي - اي	٥٧
١٦	ٻڌ جو تياڳ (شعر)	ڏيونداس ڪشناڻي (آزاد) بي - اي	٦٠
١٧	ڄڪو واشنگٽن	مرحوم مرزا قليچ بيگ	٦٧
١٨	پاڻ سڃاڻ (شعر)	بيدل فقير	٧٠
١٩	ڪوهه لي (شعر)	هري - جي - دريا ڻي (دلگير)	٧١
٢٠	يورپ جون ڪي عجيب ڳالهيون	سورو ديوسنگهه	٧٢
٢١	من جي مهلائي (شعر)	سوڀراج نرملداس (فاني)	٧٥
٢٢	سمالوچن		٧٦
٢٣	نيوز نوٽس ۽ ڪمينٽس		٧٧

اوهان ورتو آهي؟ مهاتما گانڌي ۽ جو تازو لکيل "برهمچريه" ڪتاب.
قيمت فقط چار آنا. معرفت "سنڌو آفيس" ميان جو ڳوٺ

هيءَ اخبار مسٽر ٻولچند وسومل راجپال بي - ايس سي "راجپال پريس"
ميان جي ڳوٺ ۾ ڇپي پڌري ڪئي.

سال ۷] مارچ ۱۹۳۸ع [انڪ ۷۵

بيت

۱- دنيا ڪارڻ دين کي ٽوڙ سيو وساريئن،
ڪٺي بازي بانورا هٿين تو هاريئن،
ماري من مراد چئي جي وحدت ڏي واريئن،
ته هوند جاڏي نهارين تاڏي سڄڻ پسين سامهان.

۲- تن پرين من پرين چئه پرين دل يار،
اندر باهر سپرين وٽ نه آهي وار،
اکين منجهه مراد چئي پيو ڪونه ڦيرين ڏار،
جاڏي ڪريان نهار تاڏي سڄڻ پسان سامهان.

۳- تون آهين تئن پرين سان جئن پاڻي ۾ ماڪ،
ڦوڙائو فراق توکي ڪونهي مُور مراد چئي.

۴- تون آهين تئن پرين سان جئن پاڻي ۾ پارو،
هي پس ۾ پسارو جو آهي مڙو محب مراد چئي.

(مراد فقير)

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ وارو رسالو

جلد پهريون

(١)

[ليکڪ:- مسٽر ڀيرومل مهرچند آڏواڻي .]

سنه ١٩٢٣ع ۾ مان ڪراچيءَ ۾ ”ايگزامننگ ايڪسائيس آفيسر Examining Excise officer هوس. اُنهيءَ وقت ۾ پروفيسر گربخشاڻي (هاڻ ”ڊاڪٽر“) سان منهنجو رڳو رام ست جو رستو هو ۽ ٻيو خير.

١٩ ڊسمبر ١٩٢٣ع جي سنڌس رسالي جو پهريون جلد ڏنم، جو فقط چار ڏينهن اڳ ڇپجي پڌرو ٿيو هو. ڪتاب جو جلد ڪپڙائون ۽ اُچو، ۽ اُنجي ڇپائي ۽ بناوت سهڻي، ڏسي خوش ٿيس. ڪمشنر صاحب سنڌ جي ڇاپخاني جو ڇپيل، تنهنجو ڇاپو اڇو سنهو ۽ صاف. رواجي طرح ڪتابن ۾ ڇپا اهي ڪم ايندا آهن، جنجي هر هڪ ”ريم“ جي تور اٺاويهه يا ٽيهه، يا نهايت پنجيهه ”پائونڊ“ هوندي آهي. هن ڪتاب جي پنن ۾ هٿ وجهي ڏٺم، ته هو نڪي پنو سٺ پائونڊن وارو سمجهڻ ۾ آيو، جنهن جي معنيٰ ته پنن تي خرچ رواجيءَ کان ٻيڻو! سڄي ڪتاب کي جزبندي ٿيل هئي، جا گهڻو خرچ ڪائي ٿي. اهڙو اُچيءَ ۽ عمديءَ طرح جڙيل سنڌي ڪتاب ان وقت تائين ٻيو ڪونه ڏٺو هوم. سمجهيم ته ڊاڪٽر گربخشاڻي جهڙو پاڻ خوراڪي آهي، تهڙو ئي هيءُ ڪتاب تيار ڪرايو اٿس.

ڪتاب جي ورقن ورائيندي ڏٺم، ته سڄي ڪتاب ۾ اهڙو هڪڙو صفحو به ڪونه هو، جنهن جي هيٺان رسالي جي بيتن جون جدا جدا پڙهڻيون ڏنل نه هيون. انهيءَ مان پڌرو هو، ته رسالي جي جدا جدا نسخن ڀيٽڻ لي پورهيو به پورهئي جهڙو ڪيو اٿس. ڪتاب جي پڇاڙيءَ وارن صفحن ۾ اهڙن لفظن ۽ جملن جي معنائن سان گڏ ڪيترن لفظن جو اشتقاق يا ڌاتو لکيل به ڏٺم. انهن صفحن مان سنڌيس علميت پڌري ٿي پئي ڀڪي. سمجهيم ويس ته سنڌي ٻوليءَ جو چڱو اڀياسي ٿو ڏسجي. پارسيءَ جو پروفيسر آهي، سا ته ورهين کان سڌ هيم، پر سنڌيس سنسڪرت جي ڄاڻ جا اهڃاڻ پهريون ڀيرو سنڌس رسالي جي انهيءَ معنائن واري ڀاڱي مان مليم. ڪتاب جي بنهه پڇاڙيءَ ڏي نهاريم، ته ڏٺم ته غلطنامي جو پورت پٺيان لڳل ڪونه هوس. انهيءَ مان اها ساک مليم، ته ”پروف“ بلڪل خبرداريءَ سان جاچيا اٿس. مطلب ته ڪتاب پڙهڻ کان اڳميئي، پنجن ستن منٽن اندر اهي اثر دل تي ويٺم.

مقدمه

رسالي جو مقدمه (مهاڳ) هن ڪتاب جا

١٧١ صفحا وارو ڇپيو آهي ۽ ڏهن فصلن (بابن) ۾ ورهايل آهي، جيم ته ڏسان ته بهتر لکيو ها اٿس. هڪ مکيه ڳالهه جنهن يڪدم ڏيان ڇڪيم سا هيءَ آهي، ته هر هڪ فصل ۾ جيڪي ڳالهيون لکيون اٿس، تنهن جي فهرست هر هڪ فصل جي منڍ ۾، سنهي ڇاپي ۽ ٿورڙن لفظن ۾، ڏيئي ڇڏي اٿس، ته هر هڪ باب پڙهڻ کان اڳميئي پڙهندڙن کي پتو پوي، ته انهيءَ کهڙيون کهڙيون ڳالهيون ڇانيل آهن. اهو نمونو گهڻن ئي انگريزي ڪتابن ۾ اختيار ڪيل آهي، پر ڪنهن سنڌي ڪتاب ۾ اڳي ڏٺل ڪونه هوم. اهو نمونو وٺيم، جو هر هڪ باب جو مُول مطلب انهن ٿورڙن لفظن منجهان ئي سمجهي سگهجي ٿو.

فصل پهرين ۾ شاه صاحب جي سوانح عمري (جيون چرتر)، ٻئي ۾ سنڌ يس صورت ۽ سيرت، ۽ ٽئين ۾ سندس مذهب جو ذڪر آهي. انهن ٽنهي فصلن ۾ جيڪو احوال ڏنل آهي، سو گهڻو ڪري سمورو مرحوم شمس العلماء مرزا قليچ بيگ جي جوڙيل ڪتاب شاه ڀٽائي جي احوال ۾ ڪيترا ورهيه اڳ پڙهيل هوم. ايترو چئبو ته پنهنجي صاحبن جي لکڻ جو رنگ ڍنگ نرالو آهي. ڇهن ئي فصلن ۾ ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پنهنجي اصليت ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪئي آهي.

فصل چوٿون ويدانت ۽ تصوف جي باب ۾ آهي. جنهين متن بابت ڪيترائي ڪتاب آهن ۽ پر هڪڙي ڪتاب ۾ جنهن جو گڏ ذڪر رڳو اينسائڪلوپيڊيا برٽينيڪا ۾ ڏٺل هوم. هن باب ۾ گربخشاڻيءَ جيڪي لکيو آهي تنهن موجب ويدانت ۽ تصوف ۾ ڪو به تفاوت ڪونهي. حقيقتون آهي به ائين، ۽ انلاءِ سبب آهي. آڳاٽن آريه لوڪن مان ڪي ميسوپوٽيميا ڪانوئي مصر ملڪ تائين پنهنجي حڪومت جو پايو وجهي ويٺا هئا. ڪاشيءَ جي هاڻوڪن پنڊتن جا ابا ڏاڏا "ڪاشي" آريه لوڪ اصل بئبلان کان هندستان ۾ آيا هئا. اُن وقت جا نشان بوليءَ ۾ به آهن. مثلاً ڪنجهي جا باسڻ اسين عام طرح ڪم آڻيون ٿا. اهو "ڪنجهو" لفظ (سنسڪرت - ڪنس يا ڪمس) اصل بئبلان جو لفظ آهي. ايران ملڪ جو ته اصل نالو ئي هو "اَئريَن" يعني آرين جو ملڪ. مطلب ته عيسوي سنه کان ٿوريون صديون اڳي آريه لوڪ انهي سموري ايراضيءَ ۾ هئا، جنهن ڪري ويدانت مت اوڏهين ڦهليو، جنهن جو پيو نالو هاڻ "تصوف" يعني صوفي مت آهي. پر اڄ ڪلهه جيڪو تفاوت پنهنجي متن ۾ رکن ٿا، سو به ڊاڪٽر گربخشاڻي ڇاڻائي ها ته بهتر. ويدانت ۽ صوفي مت ٻئي سيکارين ٿا، ته نيٺ وڃي هڪ اويڪت (Impersonal) چيتن تت ۾ لين (محو) ٿيو. ايستائين پنهنجي جي هڪڙي ئي سکيا آهي. پر پوءِ پنهنجي جي وچ ۾ پيدا تفاوت رکيو اٿن. شنڪر آچاريه چوي ٿو ته نرگڻ برهم (پرماتما) جو مايا کان اُپيت (نيارو) آهي، تنهن سان ائين ملي هڪ ٿيڻو آهي جئن جوت جوت ۾ يا پاڻيءَ جي بوند درياءَ ۾ سمائجي وڃي. سامي ءَ به پنهنجن سلوڪن ۾ چيو آهي ته:-

"جئن گها گهر لوڻ جي سنڌ ۾ سمائي."

صوفي مت نرالو آهي. اهو سيڪاري ٿو اسان جو وصال (ميلاپ) خود خدا (پرماتما) سان ٿيندو ۽ پر منجهائنس جو "جوهر اول" نڪتل آهي، جنهن مان دنيا جا هي سڀ رنگ روپ ۽ پسارا پيدا ٿيا آهن، تنهن سان ٿيندو. شاه صاحب پنهنجي رسالي ۾ اهو تفاوت رکيو ٿي ڪونهي. سر ڪيڏاري ۾ امامن جي شهادت جو ذڪر ڪندي چيو اٿس ته:-

"فاني ٿيا في الله ۾ هوءِ سين ٿيا هوءِ."

يعني فنا يا نيست نابود ٿي (پنهنجي انفرادي هستي (Individual existence) وڃائي) هوءِ يا هن (خدا) سان هوءِ يعني آهي (امام) ملي هڪ ٿي ويا. ويدانت به ائين ٿو چوي ته هوُ سان ملي هوُ ٿيڻو آهي. "من خدا يم"، "همه اوست" ۽ "اناالحق" ۾ به اها ئي تند تنوار يل آهي.

ڊاڪٽر گربخشاڻي ۽ تصوف جي ذڪر ڪندي شاه جي رسالي مان ڪي سٽون ڏنيون آهن. ساڳي طرح ويدانت جي ذڪر ڪندي جيڪڏهن ساميءَ جي سلوڪن مان ڪي حوالا ڏني ها ته اهي ياڻ فصل چوٿين کي ڪٺي ٻيهن ها ۽ وڌيڪ سوڀياوان ڪن ها.

فصل پنجين جو سرو آهي "شاهه جو شعر ۽ شاعري". هن فصل ۾ کولي ٻڌايو اٿس ته شاعر ڪنهنکي چئجي ۽ ڪامل شاعر ۾ مکيه خاصيتون ڪهڙيون هونديون آهن. هرهڪ خاصيت جي سمجهاڻي به ڏني اٿس، جو نهايت عمدو ڪم ڪيو اٿس.

فصل ڇهون شاه جي شعر جي مضمون ۽ عبارت بنسبت آهي. هتي شاه جي ڪلام کي مضمون جي مد نظر ۾ جدا جدا دفعن ۾ ورهايو اٿس ۽ رسالي مان حوالا ڏيئي هرهڪ دفعي جي سمجهاڻي ڏني اٿس، هي ۽ باب مونکي نهايت پسند آيو.

ستين فصل جو سرو آهي "شاهه جو نظم". هتي کولي ٻڌايو اٿس ته سنڌ جو قديم شعر آهي "دوهڙو" يعني ٻن سٽن وارو بيت، جنهن ۾ قافيه وارا لفظ هرهڪ سٽ جي پڇاڙي ۾ اچن ٿا، مثال لاءِ رسالي ڪريميءَ مان هي بيت ڏنو اٿس:-

هنيون ڏجي حبيب کي، لڳ گڏجن لوڪ،
ڪڏيون ۽ ڪروتون، اي ۽ ٻڻ سڳو ٿوڪ.

هتي قافيه وارا لفظ "لوڪ" ۽ "ٿوڪ" سٽن جي بنهه پڇاڙيءَ ۾ بيٺا آهن. ڊاڪٽر گربخشاڻي ۽ پوءِ لکيو آهي ته شاهه صاحب دوهڙي جي انهيءَ آڳاٽي ترتيب ۾ ڦير گهير ڪئي ۽ بيتن ۾ ٻن مصراعن بدران وڌيڪ مصراعون ڪم آندائين. هيءَ غلط ڳالهه آهي، جنهن منهنجو ڌيان ٻيو وقت ڇڪيو. هن لاءِ اول رسالي ڪريميءَ مان مثال ڏيان ٿو:-

(۱) پاڻياري ۽ سر ٻهروُ، جر ٿي پکي جتن،
اسان سڄڻ تتن، رهيو آهي روح ۾.

(۲) صورت ليکي همت، معنيٰ ليکي مارئين،
عمر! منهنجي چت، اوطاقون ٿرن جون.

پهرين بيت ۾ "جتن" لفظ پهرين ۽ سٽ جي بنهه پڇاڙي ۾ بيٺو آهي ۽ پر انهي ۽ سان قافيه ۾ ملي ايندڙ لفظ "تتن" ٻي ۽ سٽ جي وچ ۾ بيٺو آهي. ٻئي بيت ۾ ڏسو ته قافيه وارا لفظ "همت" ۽ "چت" ٻئي

سڀني جي وچ ۾ آهن. هن مان ثابت آهي ته شاهه صاحب کان گهڻو اڳ تو سندس اَبي ڏاڏي شاهه ڪريم جي ڏينهن ۾ ٻي دوهڙي جي اڳوڻي ترتيب ۾ ڦير گهير ٿي هئي. رسالي ڪريميءَ جي ڪن بيتن ۾ ٽي ٽي سٽون به آهن، جنهنڪري چئبو ته اڳي جو دوهڙي ۾ فقط ٻه سٽون آڻيندا هئا، تنهن رواج ۾ به شاهه صاحب جي وقت کان اڳيئي ڦير گهير ٿي هئي، شاهه صاحب پاڻ به انهيءَ آڳاٽي نموني جي پيروي ڪئي. پنهنجي سر رڳو ايترو ڪيائين جو ڪن بيتن ۾ ٽن کان به گهڻيون سٽون آنديائين ۽ انهيءَ ڳالهه ۾ سنديس پيروي سامي ۽، دلپت، بيدل ۽ ٻين شاعرن به ڪئي، پر اها ڪا وڏي ڳالهه ڪانهي. سنڌي نظم جي باري ۾ شاهه صاحب پنهنجي سر جيڪي ڪيو ۽ دوهڙي جي ترتيب سان جيڪي لاڳاپو رکندڙ مکيه ڳالهيون آهن، تن جو ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ ذرو به ذڪر ڪونه ڪيو آهي، تنهنڪري پڙهندڙن جي معلوميت لاءِ آءٌ هتي اُهي ڄاڻايان ٿو.

شاهه ڪريم ۽ قاضي قاضن واري زماني (عيسوي سورهين صدي) ڌاري بيتن ۾ ٻن کان وڌيڪ سٽن ڪم آڻڻ جو رواج پيو ته انهجي مضمون ٽوڙي ڳنڍڻ جي ڀينگه پٽاندر انهن تي نالا ئي نرالا نرالا پيا. خود "دوهڙو" لفظ جو اُچار ڦري ٿيو "ڏوهڙو- ڏوهيڙو". ڪي "ڏوهو" (دوهو) به چون. هاڻ انهن لفظن جي معنيٰ ۾ به ڦير ڦيرو ٿيو آهي. دوهڙو معنيٰ اهو ٻن سٽن وارو بيت، جنهن ۾ ڪا ڌرمي يا اخلاقي ڳالهه هجي ۽ ڏوهيڙو معنيٰ اهو بيت جنهن ۾ عشق جي ڳالهه هجي ۽ منجهس سٽون ڪيتريون به هجن. ٻڪرار، جت ۽ ٻيا جي ڪنن تي هٿ رکي وڏي سڏ ڏوهيڙا ڏيندا آهن، تنکي عام طرح "لوڙائو" چئبو آهي. ڀٽ، ڀڳت ۽ ٻيا ڪهڻ قصن ٻڌائيندي، تپ تي جيڪي بيت سُر سان ڳائيندا آهن، تن کي "ڳاهون" (سنسڪرت- گاٿا) سڏبو آهي. جيڪي ڏوهيڙا منگتا يا مڱڻهار ۽ ٻيا تڙ تي يا تنبور تي چوندا آهن، سي اڪثر "بيت" ڪوٺبا آهن. جن بيتن ۾ سنت سادوُ ويدانت جون ڳالهيون يا ٻيون ڌرمي ۽ نيتي (اخلاقي) ڳالهيون آڻين ٿا، تنکي بيتن بدران "سلوڪ" سڏبو آهي. هي ۽ سڀ ڳالهيون دوهڙي جي ترتيب جي ذڪر ڪندي ڄاڻائڻ کپنديون هيس؛ ڇاڪاڻ ته دوهڙي جي اڳوڻي ترتيب ۾ ڦير گهير ٿي، ته نالا به ڦريا ۽ انهيءَ ريت سنڌي ٻوليءَ جو به ڪجهه واڌارو ٿيو.

شاهه جي رسالي ۾ تجنيس حرفي (Alliteration) گهڻي آهي، سا ڳالهه ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ ڄاڻائي آهي؛ پر هڪ مکيه ڳالهه ڄاڻائي ڪانه اٿس. رسالي ۾ ڀريائين بيت ۽ پوءِ وايون يا ڪافيون آهن. هاڻ دستور آهي ته جيڪي ڪافيون ڳائڻ وهن، سي اول ڏوهيڙا ڏين ۽ پوءِ ڪافي شروع ڪن. اهو نمونو اسانجن ماڻهن کي سهڻي لال لطيف سيکاريو. سنڌ ۾ ڪافين جوڙڻ جو رواج به ڀريائين پاڻ وڌائين.

اڱڻ آيا مَ پيهي، اولاءِ مون سارينديءَ سپرين،
مشڪ عطر مُون ٻرين، ڪس جم سيڻي،

تن جني جو طالبو، روح ٿني سين رهي - او الا...
ساجن سنڌيءَ سولهن جي آءُ ڳالهه ڪريان ڪيهي،
ٿيو لطف لطيف چئي، دوس آيو در پيهي. (ڪنڀات)

هوڙيون من موهيندڙ ڪافيون ڇڏي ماڻهن کي مستان ڪري ڇڏيا نين. سنڌي ماڻهن کي هيءَ نئين چاٽي چڪا يا نين، ٿنهنڪا ٻيو ءِ ماڻهن ۾ پنهنجو هوش هلائي، ڪافين جوڙڻ جا نوان نوان نمونا ڪڍيا، جنهنڪري هن وقت ڪا ڪافي "ڏکي"، (جئين مٿين ڪافي آهي)، ته ڪا "سوائي" يا "ڏيڍي" وغيره. شاه صاحب ڪافين جو رواج وڌو، سو سنڌ سان هڪ وڏو ورڻ ڪيو اٿس. انهيءَ سنڌي راڳ اسانجي ٻرڳڻي ۾ ڏاڍي موج مچائي آهي، ٻنيءَ ۾ ڏسو ته هاري يا ناري ڪنهن وقت ڳاڏيءَ تي ويهي، ٻڳن کي پيو ٿنوار ڪندو، يا ٻيهي تي چڙهي، ڪانياٽيءَ مان گليلا (ڳوڙها) ڇوڙي، جهار (ٻکي) پيو هڪليندو، ته ڪنهن وقت اها لاٽ پيو لوندو جو ڪيابات! هوُ جو اوٺي، جنهنکي جيڪو ليڪو "جت" سڏيندو آهي، سو اڪثر غزل ڪونه چوي، باقي ڪافين جو ڏايو ڪوڏيو آهي. جهنگ مان ڪرهو (اُٺ) قطاريو پيو ويندو، ته اُٺ جي ٽوهي مٿان جهوين جهليندي، ءَ ساڳي (اُٺن جي قطار) جي سنڀال لهندي، ڪنهن مهل ڪن تي هٿ رکي، لوڙا ٿوُ ڏيئي، اها وني ڪافي آلا پيندو، جو جهنگ ۾ رنگ لائي ڏيندو! ڪنهن ديري، داٿري يا اوتاري ۾، ڪنهن وڏيري جي اوطاق ۾، يا ڪنهن صوفي فقير جي درگاه يا ٻي آستان تي، جڏهن ڳائڻا اچي ٿا ڪڏ ٿين، تڏهن ته لوليوُن لايو ڏين! دلاءِ ٻڪتارا ڪڍي، آهي غضب جون ڪافيون چون، جو ٻڌندڙن جو پتو به پاڻي ڪيو ڇڏين. ڪٿي ٻڪت ٻوندي آهي ته ماڻهو هڪ ٻئي مٿان ڳاهٽ وجهي ٿيندا آهن ءَ ٿر چڙهڻ جي جاءِ به ڪانه هوندي آهي. روا هي طرح به ڏسو ته گهڻو ڪري سڀئي ڪاسبي هاج وڻ اڳيان رکي، پنهنجي ڪرت به پيا ڪندا، ته جهونگاريندا به پيا. ڪو مومل راڻي جو مذڪور ته ڪو سسئيءَ جا سور پيو ڳائيندو، يا مارئيءَ جي

ساڻيهه جي سڪ ءِ مارُئڙن جي وڇوڙي جا ورلاپ پيو ڪندو. هيءَ سڀ شاه صاحب جو پرتاب آهي، جنهن ڪافين جو رواج وڌو.

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ ڪي هن ستين فصل لکڻ مهل اها ڳالهه شايد ياد نه آئي آهي، نه ته اُنجو ذڪر جيڪو اُڻيهو ڪري ها.

شاه جو رسالو سرن ۾ ورهايل آهي، تنهنڪري ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ هندي راڳ جي علم جو ٿورو ذڪر هن ستين فصل ۾ ڪيو آهي ۽ پڻ لکيو اٿس ته - راڳڻين جا نالا جئن جئن رسالي ۾ ايندا ويندا تئن تئن انهنجو ذڪر ڪيو ويندو. رسالي جو پهريون سر "سر ڪلياڻ" آهي، تنهنڪري انجو ذڪر معنوا ءِ شرح واري ڀاڱي ۾ ڪيو اٿس ءِ اُتي لکيو اٿس ته اهو راڳ ڏينهن پرڻ کانپوءِ ڳائبو آهي. مون جنهن مهل سنڌس اهي لفظ پڙهيا تنهن مهل اُتي نشان ڪيم، جو چڱن گوين کان اهو راڳ مون پرڀات جي مهل ٻڌو آهي. پروفيسر آپٽي واري سنسڪرت ڊڪشنري ورهين کان ساڻ رکندو آچان، سا کولي ڏٺيم ته اُنم لکيل هو ته ڪلياڻ اُهو راڳ آهي جو پرڀات جي مهل ڳائجي ٿو. "ڪلياڻ" لفظ ٺهيو ٿي "ڪلي" مان آهي جنهنجي سنسڪرت ۾ معنوا آهي "پرڀات"، انهيءَ ساڳي لفظ "ڪلي" مان سنڌي لفظ "ڪلهه" (ڪالهه) ءِ هندوستاني لفظ "ڪل" ٺهيا آهن، جنهنجي معنيٰ ڪلهه (ڪالهه) به آهي ته "سڀاڻي" به آهي. ڪن ٺڪاڻن ۾ پرڀات جو آسا جي وار ڪري، ڪي ساڌو راڳ آسا ڳائي، پوءِ سر ڪلياڻ به ڇيڙيندا آهن.

فصل اٺون شاه جي سنڌيءَ جي باري ۾ آهي. انم پهريائين پهريائين لکيو اٿس ته "شاه جي سنڌي هاڻوڪي سنڌيءَ کان البت ٻئي ڍؤل جي آهي"، جنهنڪري "ماڻهن کي شاه جي شعر پڙهڻ ءِ اُن جي معنيٰ سمجهڻ ۾ قدري مشڪلات ٿئي ٿي". هن لاءِ چار سبب ڏنا اٿس، ۽ پڻ هر هڪ سبب مثال ڏيئي ڪونه سمجهايا اٿس. اهي سڀ به پوريءَ طرح نه لکيا اٿس، بلڪ جيڪو پهريون سبب لکيو اٿس سو ته پاڻ پڙهندڙن کي منجهائيندو. پهريون سبب اُجهو هيءَ جا ڏنا يو اٿس:—

"هڪڙو ته شاه جا لفظ ءِ محاورا اڄ سنڌي آهن."

هئي سڀڪو چوندو ته اسين پاڻ ئي سنڌي، اسان جي مادري زبان سنڌي، پوءِ شاهه جي سنڌي نه سمجهڻ لاءِ سبب ڪهڙو؟ مطلب ته جيڪو هيءُ سبب ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ ڄاڻايو آهي، تنهن سبب لاءِ ٻه سبب ڪجي ۽ اهو ڄاڻائڻي ڪونه اٿس، تنهنڪري پڙهندڙن جي معلوميت لاءِ آءٌ سچا پچا سبب کولي پڌرايان ٿو:—

(١) شاهه صاحب هڪ وڏو سيلاني هو، ڪٿان ڪٿان جا لفظ جهٽي، ڪم آندا اٿس. مثلاً راءِ ڏياچ پنهنجو سر ويڄي ٻيجل کي ڏنو ته سڄي شهر جون زالون روئڻ پٽڻ لڳيون. انهيءَ ڪري شاهه صاحب چيو آهي ته:—

"گل چنو گرنار جو، پٽڻ ٿيون پٽين،
سهسين سورت جهڙيون، آيون اوسارين". (سورٺ)

پٽڻ معنيٰ شهر. سٽن جو مطلب ته: گرنار جو گل چنو يعني راءِ ڏياچ قتل ٿي ويو، ته شهر ۾ زالون (منهن مٿو) پٽن ٿيون يعني سياپو ڪن ٿيون ۽ سورت جهڙيون هزارين زالون ٻهي اوسارين ٿيون. هي "پٽڻ" لفظ گجرات طرف جو آهي ۽ اهو طرف اڳي سنڌ سان لاڳو هو؛ بلڪ راءِ ڏياچ ننگرٺٽي جي چوڙا سما (سمن گهراڻي وارن) راجپوتن جو اولاد هو. اهو "پٽڻ" نج سنڌي لفظ ليکبو، اهو گجرات ۽ ڪاٺياواڙ ڏي اڃا تائين عام آهي ۽ پر اسان وٽ عام نه آهي. اهڙا ٻيا ڪيترا لفظ رسالي ۾ آهن، جي اڃا تائين انهن پاسي توڙي راجپوتانا ۾ عام آهن ۽ پر اسان جن ماڻهن پڌرا نه ڪيئن، تنهنڪري سڀڪو اهي لفظ سمجهي نٿو سگهي. ڪونٿو سمجهي سگهي، ته مٿس ميار به ڪانهي، جو هينئر چڻ اهي ته ڌاريا لفظ آهن.

(٢) رسالي ۾ جيڪي نج سنڌي لفظ ۽ اصطلاح آهن، تن مان نه ڪيترائي اهڙا آهن، جي سنڌ جي هڪڙي پاڱي ۾ عام آهن، ته ٻئي ۾ ڪين آهن. مثلاً

موري منهن وڏا ٿيا، ويا ٿان نه وڃن،
اديون! اٽاسن، تن ڪو جهن کي ڪه ڪريان. مومل راڻو

"منهن وڏو" معنيٰ "اٽاسو" (نرلڄو، بيشرم)، جو لفظ شاهه صاحب پاڻ ٻيءَ سٽ ۾ ڪم آندو آهي. اهو لاڙڪاڻي طرف جو اصطلاح آهي، "پاڻو" معنيٰ "منزل". هيءُ لفظ ڪراچيءَ طرف ڪم اچي ٿو. "پارا پو" معنيٰ نياپو، هيءُ لاڙ جو لفظ آهي.

"ٻيا سيٽ سڙن، ٿرهي ٻنهي ڪنڌئين." مارئي

سيٽ معنيٰ ورت يا رسا (ڪوهه مان پاڻي ڪڍڻ لاءِ)، هيءُ لفظ ٿر ۾ عام آهي. "ترهو" معنيٰ "ڪوهه". هيءُ لفظ ٻه ٿر ملڪ جو آهي. ٿر جا ٻه پاڱا آهن، ڇاڇري تعلقي جي گڏڙي طرف وارو واريا سو ملڪ "ڪاٺر جو ٿر" سڏجيتو. "ترهو" لفظ اُتي عام آهي. ٿر ڊوڀن جي ڏاکڻي پاڱي وارو واريا سو ملڪ "پاٽر جو ٿر" سڏجي ٿو. اُتي ترهو لفظ ڪيترن پڌو به ڪونهي، ڇوڻي به آهي ته

"بارهين بارهين ڪوهين ٿي ٻولي ٻي". تعليم کاتي واري رسالي ۾ "ترهي" لفظ کي پڇي ٻه ٽڪرا ڪري لکيو اٿن "ته رهي"، انهن ته هيڪاري ماڻهن کي منجهائي ماريو اٿن. رسالي جي گهڻو ڪري سڀني نسخن ۾ اهڙيون غلطيون آهن، مطلب ته:-

(٣) ٻيون سبب هيءُ آهي ته ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ واري رسالي نڪرڻ کان اڳ، جيڪي به نسخا موجود هئا، تن سڀني ۾ ڪيترن ئي هنڌ غلط پڙهڻيون ڏنل آهن، اهي منجهاري جو وڏو ڪارڻ آهن.

(٤) ڪي لفظ، جي شاهه صاحب جي ڏينهن ۾ عام هئا ۽ پاڻ ڪم آندا اٿس، سي پوءِ ٻوليءَ منجهان ئي ترڪجي ويا آهن، جنهنڪري هينئر اهي سڀڪو سمجهي نٿو سگهي. مثلاً "ڪان" معنيٰ "گهوڙو". هيءُ سبب ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پاڻ به ڄاڻايو آهي ۽ پر مثال ڪونه ڏنو اٿس، جو هن ٻئي جلد مان ڪڍيو اٿم.

(٥) ڪن لفظن جي اصل صورت هڪڙي هئي ۽ پوءِ ٻي ٿي، ته انهن جي معنيٰ ۾ به ڪجهه ڦيرايو، جنهنڪري رسالي جا اهڙا لفظ سڀڪو سمجهي نه ٿو سگهي. ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ اهاڳ لهه ڄاڻائي آهي ۽ پر مثال ڪونه ڏنو اٿس، تنهنڪري پڙهندڙن جي معلوميت لاءِ مان مثال ڏيان ٿو. "سلڻ" معنيٰ سچي ڪرڻ، يا چئي پڌرائڻ ۽ "آلڻ" معنيٰ سچي نه ڪرڻ يا ڳالهه لڪائڻ. اهي ٻئي لفظ سڄيءَ سنڌ ۾ عام آهن ۽ سڀڪو سمجهي سگهي ٿو. انهن ٻنهي لفظن جي اصل صورت هڪڙي هئي، پوءِ ٻي ٿي

۽ هاڻ وچانئي ٿين آهي ۽ معني ۾ ٿورو ڦير پيو اٿن. سنسڪرت ۾ ”لپ“ معني چوڻ يا ڳالهائڻ يا وات مان اکر ڪيڻ، ۽ ”لپن“ معني جيڪي چئجي يا ڳالهه (اسم). ”آلاپ“ ۽ ”ورلاپ“ لفظ انهيءَ ڌاتوءَ مان نهيا آهن. انهي سنسڪرت لفظ ”لپن“ جي منڍ ۾ جيڪڏهن ”اپ“ اڳياڙي (Prefix) وجهبي ته ”اپلپن“ معنيٰ ٿيندي ڳالهه لڪائڻ. ”اپلپن“ جو اُچار بگڙجي ٿيو ”اپلڻ“ ۽ پوءِ پيو ”پ“ اکر به نڪري ويو جنهنڪري ٿيو ”اُلڻ“. شاهه صاحب اهو ”اُپلڻ“ لفظ هنطرح ڪم آندو آهي:

”آيل ڪريان ڪئن، منهنجو نينهن اپليو نه رهي“ يعني اي اما، مان ڇا ڪريان! منهنجو نينهن اُپليو يعني ڳجهو يا لڪل رهي نٿو سگهي. مطلب ته سڄڻ جي سڪ وچان روئان رڙان ٿي، جنهن ڪري منهنجي نينهن جي پڌر ٿيو پوي.

”مون نه لڪائي گهڻو، پر رؤنڻ ڪئي روشن“.

هتي ”اپلڻ“ لفظ ۾ چڱيءَ نيت سان ڳالهه لڪائڻ جي معنيٰ آهي. پر ”الڻ“ معنيٰ سچي نه ڪرڻ (بڇڙي نيت سان). انهن معنيٰ ۾ ٿورو ڦير پيو آهي. ساڳي طرح سنسڪرت لفظ ”لپن“ جي منڍ ۾ جيڪڏهن ”سم“ اڳياڙي گڏبي ته ”سملپن“ معنيٰ ٿيندي سامهون ٿي يا منهن تي چوڻ. انجو اُچار ڦهڪي ٿين بگڙجي ٿيو ”سلپڻ“ ۽ پوءِ ٿيو ”سلڻ“ معنيٰ سچي ڪرڻ (لڪايل ڳالهه جي). ”سلپڻ“ لفظ رسالي ۾ ڪم آيل ڪونهي، پر هنوقت ”الڻ ۽ سلڻ“ بدران جيڪڏهن ڪو ”اپلڻ“ ۽ ”سلپڻ“ چوندو ته اڳلا سمجهندا ٿي ڪين ۽ چوندا ته الاجي ڇا پيو بڪي!

(٦) ”ڪئن ڪريان ڪيڏان، منهنجو ساهه ويو سيڏان“.

اسين ”ڪيڏان“ بدران چئون ”ڪڏن“ معنيٰ ڪين يا انهنڪي (ڪڏس معنيٰ هنکي). ”سيڏان“ بدران عام طرح چئون ”ساڏن“ يعني هنن سان (ساڏس معنيٰ هن سان). لفظن جون اهڙيون نحوي بناوٽون به ڪن لاءِ مونجهاري جو ڪارڻ ٿين ٿيون.

(٧) ٻيو هڪ سبب جو ڊاڪٽر گربخشاڻي چوٽون سبب ڪري ڄاڻايو آهي سو هي آهي ته ”شاهه جي تلفظ (اُچارن) ۽ هاڻوڪي تلفظ ۾ البت تفاوت آهي.“ حقيقتون اهو تفاوت ڪو ايڏو نه آهي جو ماڻهن کي منجها ٿيندو. پر ڪي شايد منجهن، جنهنڪري پلي اهو سبب به ليکجي.

”قادر ڀهجي قدرت سين قائم آهه قديم“.

هتي ”ڀهجي“ لفظ ۾ نڪ جو اُچار آهيئي ڪونه، اڄ ڪلهه ساهتي پرڳڻي ڏي ڪيترا ”ڀهجو“ بدران چون ۽ لکن ”ڀهنجو“، پر گهڻا عام طرح چون ”پنهنجو“، يعني ”ن“ گڏين ٿا. اها ”نون“ غنه گڏڻ جي عادت شاهه صاحب جي وقت کانپوءِ گهڻو وڌي آهي.

”بي بها عالم، آگي ڪيا اڳهم“.

”اڳهم“ بدران اسين عام طرح چئون ”اڳهين“. اڳي جتي ٿورو ”نون“ جو اُچار ڄاڻائڻو هوندو هون، اُتي ”نون“ بدران ”م“ لکندا هئا، ته سمجهڻ ۾ اچي ته نڪ جي اُچار جي ٽڪار (Twang) آهي.

”آڏا چڪڻ چاڙ، مهجي مؤج نه سهي مڪڙي“.

اسين هاڻ ”چاڙ“ بدران چئون ”چاڙهه“ يعني ”هه“ جو اُچار بالائي گڏيون ٿا.

”مون تي چيهه ڪاند پتي پاڙم مڪڙي“.

”ڪاند“ بدران هاڻ عام طرح چون ”ڪانڌ“ يعني ”د“ اکر ۾ ”هه“ جو اُچار بالائي گڏي، انکي ڦيرائي ”ڌ“ ڪن ٿا. اها عادت به شاهه صاحب جي وقت کانپوءِ اسانجن ماڻهن ۾ وڌي آهي، جنهنڪري پارسي ۽ عربي لفظن ۾ به ائين ڪنٿا، مثلا ”همت“ بدران چون ”هممت“ ۽ ”ساعت“ بدران چون ”ساعت“. اڳوڻن اُچارن ۽ هاڻوڪن اچارن جي وچ ۾ ڪيهه فرق ايترو آهي، جا ڳالهه ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پاڻ به ”مقدمه“ جي صفحه ١٥٦ ۾ ڄاڻائي آهي.

شاهه جي سنڌيءَ جي ذڪر ڪندي فصل ائين ۾ گربخشاڻيءَ سنڌي ٻوليءَ جي بنياد جو به ذڪر ڪيو آهي. لکيو اٿس ته اڄ ڪلهه سنڌيءَ ۾ عربي ۽ پارسي لفظن جو استعمال وڌندڙ آهي ۽ صورتخطي به انهن ٻولين جهڙي اٿس؛ پر حقيقتون سنڌيءَ جو عربيءَ ۽ فارسيءَ سان ڪو به بنيادي واسطو ڪونهي. سنڌي ٻوليءَ جو بنياد سنسڪرت مان آهي ۽ انهي وقت ٻوقت ڦيرقار ٿيڻ ڪري سنڌي، هندي ۽ ٻيون ڏيهي آريه ٻوليون پيدا ٿيون. ٻولين ۾ ڦيرقار ڪهڙن سببن ڪري ٿئي ٿو ۽ ٻوليون ڪئن سڌارو ۽ واڌارو ڪن ٿيون سي ڳالهيون به ڄاڻايون اٿس. ٻوليءَ ۾ جيڪي لفظ ڪم آڻيون ٿا تن کي پراڪرت نحوين جن جدا جدا قسمن ۾ وراهيو آهي سي قسم به ٻڌايا اٿس ۽ علم لغات جي اڀياس ڪرڻ جي ضرورت به ڄاڻائي اٿس. هيءَ باب نهايت ڪارائتو آهي. ڪجهه وقت ڪا اڳوءِ مونکي وٽانس معلوم ٿيو ته اهي ڳالهيون ڊاڪٽر ڀنڊارڪر جي "ولسن فلالاجيڪل ليڪچرس" (Wilson philologicl Lectures) مان ترجمو ڪيون هوائين.

فصل ٿائين ۾ رسالي جي لکوي بناوٽن جو ذڪر آهي. اهو باب به ٻوليءَ جي اڀياسين لاءِ بلڪل ڪارائتو آهي.

پويون فصل رسالي جي تصنيف ۽ تاليف جي باب ۾ آهي. هن ۾ ڄاڻايو اٿس ته شاهه صاحب جڏهن وجد جي حالت ۾ ايندو هو، تڏهن بي اختيار ويندو هو بيت چوندو، جي ٻو وقت سندس فقير لکي ڇڏيندا هئا. پوءِ شاهه ڪريم ۽ ٻين جو ڪلام به انهن بيتن ۾ گڏجي ويو، جنهنڪري رسالو اڳي ڪان وڏو ٿي پيو. سنه ۱۸۶۶ع ۾ ڊاڪٽر ٽرمپ رسالي جو دستخط نسخو هٿ ڪري جرمنيءَ ۾ ورجي ڇپايو. ۱۸۶۷ع ۾ بمبئي وارو ڇاپو نڪتو. اهي ٻئي نسخا اڳوڻي صورتخطي ۾ هئا. سنه ۱۹۰۰ع ۾ سنڌ جي تعليم کاتي وارن شاهه جو رسالو هاڻوڪي صورتخطي ۾ ڇپايو. ڪن نسخن ۾ هڪڙا بيت آهن ته ٻيا ڪينهن، تنهنڪري مرحوم شمس العلما مرزا قليچ بيگ اهي سڀ بيت هيڪاندا ڪري، پنهنجو ڌار رسالو ڇپايو ته پڙهندڙن کي جدا جدا نسخن وارا بيت هڪڙي هنڌ آسانيءَ سان ملي سگهن. ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ اهي سڀ ڇاپا ۽ بلڙي شريف ۽ ڀٽ شريف وارا جهونا قلمي نسخا ڀيٽي هيءُ نسخو تيار ڪيو آهي. جيڪو ڌاريو ڪلام ٻين نسخن ۾ آهي سو ڪونه ڏنو اٿس. جن بيتن بابت معلوم ٿيو اٿس ته شاهه صاحب جا نه آهن سي به ڪڍي ڇڏيا اٿس. ڪوشش ڪري نج شاهه صاحب جو ڪلام ڏنو اٿس. انجو تلفظ (اُچار) به جهونو قائم ڪيو اٿس. اتي مقدمه (مهاڳ) پورو ٿئي ٿو ۽ شاهه جو رسالو شروع ٿئي ٿو. هاڻ ڏسڻو پسڻو پيو ته صحيح پڙهڻين ۽ صحيح معنائن ڏيڻ ۾ ڀاڱ ڪيتري قدر سوڀارو ٿيو آهي. انهيءَ ڳالهه تي ٻئي گهمري ايندس ۽ اهو به ڄاڻائيندس ته مون هيءُ رسالو ٻو وقت هڙي چوڪسيءَ سان ڇو ڏٺو ۽ رکي رکي هينئر انجو سمالوچن لکيو اٿم، تنهن لاءِ سبب به ڄاڻائيندس، جو سچيءَ سنڌ جو انهي واسطو آهي.

ڪانگريس پريزيڊنٽ بابو سڀاش چندر بوس جي تقرير

بابو سڀاش چندر بوس ڪانگريس جي پرڌان پنهنجي صدارتي تقرير ۾ اول سڀني جي شڪرگذاري ڪئي جو کيس هن پد لاءِ چونڊيو ويو هو.

هن چيو ته اها عزت گويا ملڪ جي نوجوانن لاءِ ڏيکاري ويئي آهي جن جي آزاديءَ جي يڌ ۾ ورتل حصي ڪانسواءِ اسين هاڻوڪي اوستا ۾ نه هجون ها جنهن ۾ هينئر آهيون. ان بعد هن ماتا سروپ راڻي، سر جڳديش چندر بوس ۽ ڊاڪٽر سرت چندر چٽر جي جي مرتيو تي شوق ظاهر ڪيو ۽ انهن سڀني جوانن جي يادگيري ۾ سر جهڪاياءِ جن فيضپور ڪانگريس بعد ديش خاطر جان ڏني هئي. ان ڏس ۾ ڊاڪا جيل ۾ هڪ راجنيتي قيدي مسٽر هريندرناٿ منشي جي بک هڙتال سبب موت جو ذڪر ڪياءِ. چياءِ ته منهنجي دل اڄا قتيل آهي جو مان هن سوال بابت ڪجهه وڌيڪ چئي سگهان. مان وڳو توهان کان پڇڻ چاهيان ٿو ته هن راج ۾ ڪهڙو نه انڌير ڇٽبو جو اهڙا ڀهڪندڙ ڦهڪندڙ ۽ هونهار هارا جوان جهڙوڪ جتن داس، سردار مها بير سنگهه، رامڪرشن، نامداس، موهت موهن ميتر، هريندرا منشي ڀارا جڳت ۾ جيئڻ بدران موت پسند ڪنتا!

دنيا جو اتهاس

اڳتي هلي سڀاش بابو دنيا جي اتهاس تي روشني وجهندي ڏيکاريو ته دنيا اندر ڪا به سلطنت مغرب ۾ چاهي مشرق ۾ سلامت ڪانه رهي آهي. نه جهوني زماني جي رومن سلطنت اڄ دنيا جي تختي تي آهي ۽ نه هندوستان جي موريه، گپتا يا مغل سلطنت صفح هستيءَ تي ڏسڻ ۾ اچي ٿي. جا اتهاس جي ان درشتي بعد برٽش سلطنت جو ڪو بيو حال ٿيندو ڪئن؟ ان کي به بين سلطنتن وانگر نيسارجي وڃڻو پوندو يا ان بدلي ان کي آزاد قومن جي فيڊريشن جي صورت ۾ زنده رهڻو پوندو. هن ٻڌايو ته ڪيئن هن وقت برٽش سلطنت ۾ سڀني پاسن کان ڇڪتاڻ ٿي رهي آهي. سلطنت اندر اولهه طرف آئرلنڊ ۽ اوڀر طرف هندوستان ۾ ناراضپو آهي. وچ ۾ فلسطين، عراق ۽ مصر ۾ گوڙ هليو اچي. سلطنت کان ٻاهر اٽلي يونيچ سمنڊ ۾ ۽ پريان جپان کين منجهايو آهي جا ڪاڻ ته اهي ملڪ ملٽري طاقت ۾ مضبوط آهن ۽ اڳرائي ڪندڙ ۽ سلطنتشاهي جي نشي ۾ چور آهن. وڳوڙ ڪانسواءِ روس جي للانوءِ به تورو ڌهڪاءِ نه وڌو اٿن.

ڪيترو وقت برٽش سلطنت ان جي اثر ۽ ڇڪ اڳيان بيهي سگهندي.

مسٽر بوس وڌيڪ ڏيکاريو ته برٽن هنوقت پاڻکي "سمنڊ جي راڻي" نه سڏي سگهندي! ۱۸ ۽ ۱۹ صدي ۾ سندس سامونڊي طاقت جي ڪري ئي ستارو زور هو ۽ ۲۰ صدي ۾ ان جي ستاري ٽٽڻ جو جيڪڏهن ڪو ڪارڻ ٿيندو ته اهو آهي هوائي طاقت. ان هوائي طاقت ڪري ئي يورپ سمنڊ ۾ برطانيه جي بحري فوج کي چئلينج ڏيئي رهي آهي.

هندوستان مضبوط

انهي دنيا جي طاقتن جي ڇڪري جي وچ ۾ هندوستان اڳئين کان وڌيڪ مضبوط ٿي نڪتو آهي. اسانجو ديش هڪ وڏو ديش آهي جنهن اندر اٺاهه آدم يعني ۳۵ ڪروڙ آهي. اسانجي اٺاهه ابراضي ۽ اٺاهه آدم ٿي هيلتاءَ اسان جي ڪمزوري جو ڪارڻ ٿيندو رهيو آهي. اڄ جي اسين يڪوجود ٿي حڪومت سان مقابلو ڪريون ته پوءِ اهو آدم اسان جي طاقت جو باعث بڻجي سگهي ٿو.

رياستن جو سوال

هندوستان جي يڪوجودي جي خيال کان پهرين ڳالهه اها ياد رکڻ کپي ته برٽش هندوستان ۽ هندوستاني رياستن جي وچ ۾ جدائي صرف هٿراڏو آهي. هندوستان هڪڙو ئي آهي ۽ برٽش هندوستان توڙي رياستن جي ماڻهن جون اميدون ۽ امنگ ساڳيائي آهن. اسان جو مقصد ڀارت جي آزادي آهي ۽ منهنجي خيال موجب اهو مقصد صرف فيڊرل ۽ پبلڪ ڪري ڪرڻ سان پورو ٿي سگهندو جنهن اندر پرڳڻا ۽ رياستون پنهنجي مرضيءَ موجب پائيوار هوندا. ڪانگريس وقت بوقت رياستن جي ماڻهن سان الي لوڪشاهي حڪومت جي سرشتي جاري ڪرڻ جي هلچل ۾ همدردي ۽ اخلاقي مدد ڏيئي ڏني آهي. انهن هجي ته هنوقت اسان چاهت ائين بدل آهن جو پنهنجي رياستي پاسن لاءِ ڪجهه ڪري نٿا سگهون، پر اڄ به ڪانگريس کي شخصيءَ طرح رياستي پرجا لاءِ ڪم ڪرڻ ۽ سندن لڙائيءَ ۾ ڀهري ونڻ کان روڪ پيل ڪانهي. ڪانگريس اندر مون جهڙا به ڪي ماڻهو هوندا جي چاهيندا ته ڪانگريس رياستي پرجا جي هلچل ۾ وڌيڪ عمليءَ طرح ڀهرو وٺي. مان شخصيءَ طرح اميد رکان ٿو ته ايندڙ وقت ۾ انڊين نئشنل ڪانگريس لاءِ رياستي پاڻن لاءِ اڳرو قدم کڻڻ ۽ مدد جو هٿ ڊگهيرڻ ممڪن ٿي سگهندو. ياد رهي ته هنن کي اسان جي مدد ۽ همدرديءَ جو گهڻو ضرور آهي.

هندوستان جي ايڪتا

هندوستان جي ايڪتا جي سوال تي ايندي ٿورائيءَ وارين قومن جو سوال اسان جي اڳيان اچي ٿو. ڪانگريس وقت بوقت ان سوال تي پنهنجي نيتيءَ جي پڌرائي ڪندي رهي

آهي. گذريل سال آڪٽوبر ۾ ڪلڪته جي آل انڊيا ڪانگريس ڪميٽيءَ جي اجلاس ۾ اڳين نيتيءَ کي وري دهرايو ويو جنهن ۾ ٿورائيءَ وارن قومن کي سيپٽڪ، ڊارمسڪ ۽ ٻوليءَ جي آزادي ڏيڻ جو انجام ڪيو ويو ۽ ٿورائي وارين قومن کي سندن حقن جي بچاءَ جي خاطري ڏني ويئي.

هينئر وقت سٺائو آهي جو اسين وري ان ڏس ۾ ڪوشش وٺي هن مسئلي کي حل ڪريون. مان سمجهان ٿو ته سيني ڪانگريسين جا ويچار ظاهر ٿو ڪريان جڏهن چوان ٿو ته اسين ڪنهن ناهه ٿي اچڻ لاءِ منتظر آهيون جو قوميت جي بنيادي اصولن سان ٺهڪي اچي. هتي مان تفصيلوار ڪونه ٻڌائي سگهندس ته ڪهڙي نموني ان مسئلي کي حل ڪجي.

گذريل ڪانفرنس ۾ ڳالهين رستي ڪي ڪجهه ميدان تيار ٿيل آهي. مان صرف ايترو چوندس ته اسين پنهنجي عام فائدن (مالي خواه راڄنيتي) تي زور ڏيڻ سان ئي فرقي وار پيدن ۽ نفاق کي دفع ڪري سگهنداسين. ڊرمي ڳالهين ۾ هر ڪنهن کي پنهنجو رستو وٺڻ ڏنو وڃي، باقي گذراني ۽ راڄنيتي سوالن ۾ ڪوتاهه ڪرڻ اهو اسانجو مقصد هئڻ کپي. اسين جڏهن ٻه ٿورائيءَ وارين قومن جي سوال تي ويچار ڪريون ٿا تڏهن مسلمانن جو سوال اڳرو رهيٿو جيتوڻيڪ اسين هن سوال

کي آخرين طرح فيصل ڪرڻ گهرون ٿا ته به ائين چوندس ته ڪانگريس ٻين ٿورائيءَ وارين قومن سان انصاف ڪرڻ لاءِ خواهان آهي خاص ڪري پنتي پيل ذاتين سان جن جو تعداد گهڻو آهي. مان ٿو ٿورائين وارين قومن کان پڇان ته ٿڌي سيني ويچار ڪري ڏسن ته جڏهن ڪانگريس پنهنجي پروگرام کي عملي جامو پهرائيندي ته پوءِ به ڪين ڊڄڻ جو ڪو سبب آهي ڇا؟

ڪانگريس سيني هندوستانين جي مالي ۽ راڄنيتي حقن جي رکيا جو اقرار ڪري ٿي. جي اها پنهنجي پروگرام کي عمل ۾ آڻي سگهي ته ته ٿورائي وارين قومن کي به اوترو ئي لاڀ ٿيندو جيترو ٻئي هندوستان جي آدم کي. پر جيڪڏهن راڄنيتي طاقتن هٿ ڪرڻ کان پوءِ قومي اڏاوت جو ڪم سامي وادي سڌانتن تي ڪيو ويندو (جنهن جي ٿيڻ ۾ مون کي ڪو شڪ ڪونهي) ته پوءِ غريبن کي ئي لاڀ ملندو ۽ سڀ اهنج دور ٿي سگهندا.

هاڻي مان ان ڳالهه تي ٿو اچان ته ايندڙ وقت ۾ ڪانگريس آزاديءَ جي لڙائيءَ ۾ ڪهڙو رستو اختيار ڪري ۽ ان جو آزادي جي پد ۾ ڪهڙو درجو هئڻ کپي. منهنجو هميشه کان اهو وشواس آهي ته آزاديءَ جو رستو ستياگرهه يا اهنسڪ اسهڪار جو آهي جنهن ۾ قانون ڀڃڻ اهرڪ

اڇي ٿو وڃي. اسان کي ان طريقي کي ماٺيڻو مقابلو (Passive Resistance) نہ سڏڻ کپي پر (Active Resistance) يعني گرم مقابلو. پر اهو گرم مقابلو اهنسڪ نموني جو هئڻ کپي. پنهنجي ديش واسين کي اها ڳالهہ ٻڌائڻ جو ضرور ڪونهي تہ ستياگرهہ يا اهنسڪ اسهڪار وري بہ هلائڻو پوندو. هيءَ جو پرڳڻن ۾ تجربي طور عهدا قبوليا ويا آهن تنهن مان ائين نہ سمجهڻ کپي تہ اسانجو آئيندهہ تحرڪ نج قانوني طريقي جو ٿيندو. اهو هر طرح ممڪن آهي تہ فيڊريشن جي زوريءَ مڙهڻ خلاف اسان کي شايد وري ٻيهر وڏي پيماني تي قانون ٽوڙ تحرڪ هلائڻو پوي. اسان جي آزاديءَ جي يڌ ۾ اسان کي ٻن طريقن سان هڪ وٺڻو پوندو. اسين پنهنجي يڌ چالو رکون، جيسين اسان کي پورن آزادي ملي ۽ تيستائين ڪا بہ طاقت ڪم آڻڻ کان نا ٻري وارين جا اسين همت ڪريون. ٻئي طرف اسين پنهنجي پوزيشن قدم قدم تي مضبوط ڪندا هلون ۽ ساڳئي وقت پورن سوراج جي هلچل پڻ هلائيندا هلون.

اصول جي خيال کان ٻئي طريقا ٺيڪ آهن پر اهو ويچار ضرور ڪرڻ کپي تہ ڪهڙو رستو اسان جي قومي واداري لاءِ وڌيڪ ڪارائتو ٿيندو. هرڪنهن رستي وٺڻ ۾ آخرين مقصد اسان جو اهو ٿي ٿيندو تہ برطانيہ سان واسطو ٽوڙجي. جڏهن برطانيہ سان واسطا ٽوڙيا سين ۽ ٻنهي جي ضابطي جو نالو نشان هندوستان ۾ نہ رهندو تڏهن اسين فيصل ڪندا سين تہ گريٽ برٽن سان آئيندهہ ڪهڙو رستو رکون جنهن لاءِ ٻنهي ڌرين جي رضامنديءَ سان ڪو عهدنامو ڪرڻ ۾ ايندو. اسان جو برٽن سان آئيندهہ رستو ڪهڙو ٿيندو يا ٿيڻ گهرجي تنهنجي ذڪر ڪرڻ جو هينئر وقت نہ آهي. ان جو گهڻي ڀاڱي مدار انگريزن جي رخ تي ٿي رهندو. ان ڏس ۾ آئرلنڊ جي پريزيڊنٽ ڊي ويليرا جو رخ مون کي پسند آهي. هن وانگر اسين بہ چئون ٿا تہ انگريزن سان اسان جي ڪا بہ دشمني ڪانهي. اسين گريٽ برٽن سان لڙي رهيا آهيون ۽ اسان کي پورن آزادي ملڻ کپي تہ فيصلو ڪريون تہ آئيندهہ ان سان ڪهڙو ناتو رکون پر جڏهن خود ارادي پٽاندر سچي آزادي اسان کي ملندي تڏهين اسان کي انگريز لوڪن سان دوستاڻي ناتي رکڻ ۾ ڪو هرج ڪونہ ٿيندو.

اڏاوتي ڪم

جيتوڻيڪ هينئر ان اڏاوتي ڪم جي رٿ ڏيڻ جو وقت ڪونہ آهي تہ بہ اسان کي ڪي اصول ويچار ۾ آڻڻ کپن جن تي آئيندهہ جو سماجڪ جوڙجڪ اسانکي ناهڻ کپي. مونکي ڪو بہ شڪ ڪونهي تہ اسان جا مکيہ قومي مسئلا غريبي، بي علمي ۽ بيمارين

جي ترقي جا وگياني طريقن سان ۽ پيداش
۽ وراهست جا ساميوادي طريقن سان
پوري طرح اثرائتي نموني حل ٿي
سگهندا. اسانجي قومي سرڪار کي
پهريون قدم اهو کڻڻو پوندو جو هڪ ڪميشن
اڏاولي ڪم جي رٿ ناهڻ لاءِ وهاريندي.
ان رٿ جا ٻه حصا ٿيندا. هڪ ننڍڙو
پروگرام ۽ ٻيو گهڻي مدي وارو پروگرام-
پهرين پاڱي ۾ ننڍڙي مراد اها ٿيندي
ته ملڪ کي خود قرباني ڪرڻ لاءِ تيار
ڪجي. ٢- هندوستان کي يڪمشت
ڪجي ۽ ٣- مڪاني سيپيٽڪ آزاديءَ
لاءِ پورو وجهه ڏجي. ٻيو ۽ ٽيون مقصد
هڪ ٻئي جي ابتڙ نظر ايندو پر ائين
نه آهي. اسان ۾ جيڪو به راڄنيتي
فهم يا هوشياري آهي سا انهن ٻن
مرادن پوراب ڪرڻ ۾ خرچ ڪرڻي
پوندي. اسانکي ملڪ کي يڪمشت
ڪرڻو پوندو جيئن هندوستان کي
ڪنهن به ٻاهرين ملڪ جي حملي کان
بچائجي. هڪ زبردست مرڪزي
سرڪار دواران ملڪ کي ايڪتا ۾ ٻڌڻ
سان اسان کي سيني تورانيءَ وارين
قومن ۽ ٻوڳڻن کي گهڻي ۾ گهڻي آزادي
سيپيٽڪ لوڙي سرڪاري ڪاروبار
جي ڏلي ويندي جيئن انهن کي آئت
هجي. خاص ڪوشش ڪري پنهنجي
ديش واسين کي يڪوجود رکڻو پوندو
جيسين ڌاريءَ راڄ کي هٽائي دور
ڪيو وڃي ڇو ته ڌاريءَ راڄ اسانکي
گهڻي پاڱي ۾ ڪمزور ۽ ڇڙ ڇڙ ڪا ٻڙو
بنايو آهي.

قومي ٻولي ۽ لپي

قومي ايڪتا آڻڻ لاءِ اسان کي
پنهنجي قومي ٻولي ۽ هڪ لپي کي
همٿائڻو پوندو. اسان جي قومي ٻولي
ڪهڙي ٿيندي تنهن بابت مونکي ايترو
چوڻو آهي ته هندي ۽ اردو ۾ تفاوت
هٿرادو رکيل آهي. اسان جي قومي
ٻولي هنن ٻنهي ٻولين جي ميلاپ مان
ٺهڻ کپي جا ملڪ جي گهڻي پاڱي ۾
ڳالهائي وڃي ٿي ۽ اها عام ٻولي
ٻنهي ٻولين اردو يا ناگريءَ ۾ ٿي لکي
وڃي. مونکي سڌ آهي ته هندوستان
۾ ڪيترا ماڻهو آهن جي چاهين ٿا ته
انهن مان هڪ ٻوليءَ کي ئي قومي
ٻولي ڪيو وڃي ۽ ٻيءَ کي ڇڏيو وڃي.
اسان صرف هڪ کي قبولي ٻين کي
صفا ڇڏي نٿا سگهون. اسانکي سيني
کي آزادي ڏيڻ کپي ته ڪا به لپي
ڪم آڻين پر ساڳئي وقت منهنجو رايو
آهي ته آخرين علاج ان سوال جو اهو
آهي جو بلڪل سنو علاج آهي ته اها
لپي ڪم آڻجي جا اسان کي دنيا سان
ڳنڍي. مان سمجهان ٿو ته منهنجي
رٿ تي ڪي ديشواسي ڏکي ويندا
جيڪڏهن مان صلاح ڏيان ته رومن
لپيءَ کي ڪم آندو وڃي جا دنيا سان
اسانکي ڳنڍيندي. مان دوستن کي
عرض ڪندس ته هن مسئلي کي وگياني
۽ اتهاسڪ نقطي نظر کان ڏسن. جي
اسين ائين ڪنداسين ته محسوس
ڪنداسين ته رومن لپيءَ ۾ ڪو به اعتراض

ڪونهي. ناگري لپي ڪيترن ئي درجن مان لنگهي آهي ۽ هينئر هندوستان جي ڪيترن ڀاڱن ۾ ڪم آندي وڃيٿي. هوڏانهن اردو لپي به اردو ڳالهائيندڙ ماڻهو هندو توڙي مسلمان پنجاب ۽ سنڌ جهڙن ڀاڱن ۾ ڪم آڻين ٿا. ڪو وقت هو جو مان سمجهندو هوس ته ڌاري ئي ملڪ جي لپي ڪم آڻڻ قوميت جي وروڌ آهي پر ١٩٣٤ ۾ جڏهن مان ترڪيءَ ۾ ويس تڏهن منهنجا هي خيال بدليا. مون تڏهن محسوس ڪيو ته اها ساڳي لپي رکڻ جا دنيا ڪم آڻي ٿي تنهن مان ڪيترو ئي لاڀ آهي. اسانجي عام جنتا ۾ ٩٠ سيڪڙو ماڻهـــو صفا بي علم آهن جن کي ڪنهن به لپيءَ جي سڌ ڪانهي. انهن کي جڏهن اسين تعليم ڏينداسين تڏهن هنن کي اهو خيال نه رهندو ته ڪهڙيءَ لپيءَ ۾ اسان کي سکيا ملي. رومن لپي سکڻ سان هو يوروپي ٻولي سکي سگهندا. مان سمجهان ٿو ته رومن لپـــي هنوقت اسانجي ملڪ ۾ ڪم آڻڻ جو وروڌ ٿيندو پر پنهنجي ديش واسين کي اپيل ڪندس ته هو ٿڌي سيني اويچار ڪن ته آخر ڪهڙو چڱو علاج ٿيندو.

آدم جي واڌ

مان ان ڳالهه ۾ وڃڻ نٿو گهران ته هندوستان جو آدم حد کان وڌيڪ آهي يا گهٽ. مان صرف ايترو چوڻ ٿو گهران ته جنهن ديش اندر غريبي، بک ۽ بيماري گهر ڪري ويٺي آهي تنهن ۾ ڏهين سال ٣ ڪروڙ آدم وڌي سوان جي وت کان ٻاهر ٻوجو آهي. جي هندوستان جو آدم ان رفتار سان وڌندو رهيو جئن اڳ وڌيو آهي ته پوءِ اسان جون سڀ اڏاولي رٿون پسي پونديون. ان ڪري اهو نهايت ضروري آهي ته اسين آدم جي وڌڻ لي روڪ وجهون جيسين اسين اڳيئي رهندڙ ماڻهن کي کاڌو ڪپڙو ۽ تعليم پهچائي سگهون. هنوقت آدم جي وڌڻ کي روڪڻ لاءِ اپاون ڏسڻ جو ضرور ته آهي پر مان چوندس ته پبلڪ جو ڌيان هن طرف ڇڪايو وڃي.

غريبي ٽوڙڻ

اڏاولي ڪم جي سوال بابت اسان اڳيان مکيه سوال ٿيندو ملڪ مان غريبي ٽوڙڻ جو. ان لاءِ زميندارِي سرشتي کي چڱي طرح ڦيرڻ جي ضرورت آهي جنهن ۾ زميندار ي سرشتي کي ختم ڪرڻ جي ڳالهه به اچي ٿي وڃي. هارين نارين جي قرض جي حالت دور ڪرڻي پوندي ۽ ڳوٺاڻن کي سستي وياج تي قرض ڏيڻ جو بلو ڪرڻو پوندو. پيدا ڪندڙن ۽ کپائيندڙن جي لاڀ لاءِ سهڪاري هلچل جو ضرور ٿيندو. کيتي کي وگيانڪ طريقي لي هلائڻو پوندو جئن زمين مان پيداش وڌي سگهي.

گذرانڪ سوال حل ڪرڻ لاءِ کيتي جي سڌاري جي رڳو ضرورت ڪانهي. سرڪار جي نظر ۽ ضابطي هيٺ هنري

واڌاري جي ٻه هڪ رٿ ٺاهڻ کپي. هڪ نئين هنري سرشتي جي ضرورت آهي ڇا ڪاڻ ته اڳيون سرشتو ولايت ۾ بيشمار پيداش ۽ ديش اندر ڌارئي راڄ ڪري نابود ٿي ويـو آهي. پلئننگ ڪميشن جيڪا مقرر ڪرڻ ۾ اچي سا پوري طرح جاچ ڪري ويچار ڪندي ته اڄ ڪالهه جي ڪارخانن جي ڇنا پيٽي ۾ ڪهڙا گهرو هنر نئين سر اسرايا وڃن ۽ ڪهڙي ڏس ۾ گهڻي پيداش کي همٿائجي. اسين ڪيترو ٻه ڪري هاڻوڪن ڪارخانـن کي پسند نه ڪريون ۽ انهن جي خرابين کي لنديون ته به اسين مشنري کان اڳئين زماني طرف نه وڃي سگهنداسين. ان ڪري اسان کي ڪارخانـن تي ياڙ ٿو ٿي پوندو پر اسان کي انهن جي خرابين کي گهٽ ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ کپي ۽ ساڳئي وقت ڳوٺاڻن هنرن جي نئين اسرائڻ لاءِ سڀ رستا وٺڻ کپن. هندوستان جهڙي ملڪ اندر ڳوٺاڻن هنرن جي لاءِ ٻـ جڳهه آهي خاص ڪري انهن هنرن جي، جي ڪيتي سان واسطو رکن ٿا ۽ جن ۾ ڪتڻ ۽ اُڻڻ ٿو اچي وڃي. آخر ۾ اسانجي سرڪار کي پلئننگ ڪميشن جي صلاح تي هڪ سچي رٿ ڪيتـي ۽ هنري سرشتي کي سا ميوادي طريقـي تي هلائڻ لاءِ بحال ڪرڻي پوندي. انلاءِ جدا موڙي اندرين يا ٻاهرين قومن ڊواران هٿ ڪرڻي پوندي.

انتظام ۽ اڀياس جي ضرورت

آئينده لاءِ اثرائتي پد جوڙڻ لاءِ اهو ضروري آهـي ته اسين پنهنجو گهر سنڀاليون ۽ ميلاپ آڻيون. گذريل ٽورن سالن ۾ عام جنتا ۾ اها زبردست سجاڳي آئل آهي جو اسان جي پارٽي جي انتظام بابت نوان مسئلا پيدا ٿيل آهن. اسان جي ميڙن ۾ اڌ لک کان مٿهو اچن سا هڪ روز جي ڪار ٿي پيئي آهي. ڪڏهين ڪڏهين ڏٺو ويو آهي ته ايڏن اتاهه ميڙن ۽ مظاهرن تي ضابطو آڻڻ لاءِ اسان جي مشنري پوري نه آهي. انهن مظاهرن کانسواءِ اسان اڳيان اهو مسئلو آهـي ته ان عام اتساهه ۽ عام جي طاقت کي پوري رستي تي هلايون پر اسان کي پوري انتظام واري والنٽيئرن جو جٿو نه آهي. آهـي ڪو اسان وٽ قومي شيوڪن لاءِ آفيسرن جو جٿو؟ اسان پنهنجن نون اڳوانن ۽ هوڻهار نوجوان ڪمرڪندڙن جي سکيا لاءِ ٻه ڪو پربند ڪيو آهي؟ انهن سوالن جو جواب ظاهر پيو آهي. اڄ ڪالهه جي راڄنيتي پارٽي جي لاءِ جي ضرورتون آهن تن لاءِ اسان کي ڪين ڪيـو آهي. وقت آهي جو اسان کي اهي بندوبست ڪرڻ کپن. ازانسواءِ اسانکي پنهنجي راڄنيتي ڪمرڪنـدڙن لاءِ تعليم ۽ ترتيب جو بندوبست ڪرڻ بنهه لازمي آهي جئن آئينده لاءِ اسين سنـا اڳوان پيدا ڪري سگهون.

[هندوستان ورلڊ]

ڪرنل لارينس

ليکڪ:- مولائي شيدائي

عالمگير جنگ جي شروعات وقت هندستان تي حملي ڪرڻ لاءِ ترڪي ۽ جرمن جنگي وزارت هڪڙي پاسي ايران نار تائين پهچڻ لاءِ برلن بغداد ريلوي لائين کي تيار ڪرڻ ۾ رڌل هئي ته ٻي پاسي سندن فوجون جمال پاشا ۽ وان ڪريسٽ جي مهنداري هيٺ انگريزن جي پٺيءَ جي ڪنڊي کي ڀڃڻ لاءِ سوئيز ڪئنال تي ڪاهه ڪرڻ لاءِ تيار بيٺا هئا. فيلڊ مارشل لارڊ ڪچنر مٿين ڪارروائين متعلق انگريزي جنرل اسٽاف جي ميمبرن کي اڳيئي خبر ڏئي چڪو هو. پر دنيا ڏٺو ته عالمگير جنگ لڳڻ کان ٿورو وقت پوءِ اوچتو عربستان جي رڻپٽ مان هڪڙو اهڙو ڀيانڪ طوفان آيو جنهن نه رڳو جرمن ۽ ترڪن جو عربستان، فلسطين ۽ شام مان لڏو ويڙهي ڇڏيو پر جيروسلم (بيت المقدس) جو قديم مذهبي شهر جنهن جي هٿ ڪرڻ لاءِ ڪو زمانو يورپ وارن ڪروسيڊ مذهبي جنگيون جوٽيون هيون لڏهنتي انگريزي فوجن قبضو ڪري ورتو. عربن ۾ انقلاب پيدا ڪندڙ پر اسرار شخص ڪرنل ٽامس ايڊورڊ لارينس هو جو عام طور ڪرنل لارينس سڏبو هو. اصل آئرلينڊ جو رهاڪو هو پر سندس رڳن ۾ انگريزي، اسڪاچ ۽ اسپينش خون موجود هو. سندس وڏن وڏن ڪروسيڊ جي جنگين کانسواءِ ١٨٥٧ واري هندستاني بلوه ۾ حصو ورتو هو. شاگردي جي وقت ۾ لارينس کي علم تواريخ، شاعري ۽ آثار قديمه سان گهڻي دلچسپي هئي. آڪسفورڊ ۾ بي-اي جي ڊگري حاصل ڪرڻ کان پوءِ هو هڪڙي تحقيقاتي ڪاميٽي سان گڏ جي پئلسٽائين، شام ۽ عراق ۾ قديمي آثارن جي ڳولا ڪرڻ لاءِ نڪتو. مٿين سفر ۾ هن اُتي جي رهاڪن جي رسمن ۽ عادتن مان گهڻي واقفيت حاصل ڪئي. جرمن انجنيرن کي ترڪي علائقن ۾ رستا تيار ڪندو ڏسي هن سهي ڪري ورتو ته ضرور ڪا جنگ لڳڻي آهي جنهن لاءِ اڳيئي جرمن تياريون ڪري رهيا آهن. هي ڳالهيون ڳهرو هو جڏهن لارينس سموريون دلچسپيون ڇڏي ڪري انگريزي سلطنت جي بچاءَ جي فڪر ۾ لڳي ويو. ١٩١٣ ۾ هو سفر کان فارغ ٿي آڪسفورڊ موٽيو ۽ جيڪي شيون هٿ ڪيون هوائين سي اتي جي عجائب خاني جي حوالي ڪيائين. جنگ جي شروعات

کان ٿورو اڳ هن لارڊ ڪچنر جي تيار ڪيل
فوج ۾ داخل ٿيڻ لاءِ درخواست ڏني پر
جنهن صورت ۾ هو بدن ۾ ڏٻرو هئو ان
حالت ۾ فوجي ڪامورن سندس درخواست
کي رد ڪري ڇڏيو. پر اڳ ڏيکاري چڪا
آهيون ته لارينس کي مشرقي ملڪن ۽ اتي
جي رهاڪن جي پوري خبر هئي انڪري
جنگ لڳڻ شرط فوجي ڪامورن کيس مصر گهرائي
ورتو جتي ترڪن ۽ جرمن جي خلاف
انگريز زبردست تياريون ڪري رهيا هوا.
لارينس اچڻ سان جنرل هيڊڪوارٽر جي
آفيسرن کي اهڙا نقشا تيار ڪري ڏيکاريا
جو ملٽري آفيسر حيران رهجي ويا. بروقت
قابليت ۽ تجربه جي ڪري هو جونيئر ليفٽننٽ
جي عهدي کي پهتو. بعد ۾ خفيه فوج
(Secret Crops) ۾ داخل ٿيو. مشرقي
ملڪن جي هنکي واقفيت هئي تنهنجو اثر
بالا عملدارن تي اهڙو پيو جو اهي سندس
اشاري تي ڪم ڪرڻ لڳا. ١٩١٥ جي
شروعات ۾ ترڪن عراق ۾ جنرل ٽائونشينڊ
کي سندس فوجن سميت قيد ڪيو.
انگريزن خيال ڪيو ته ڪٿان به عربن
کي ترڪن جي خلاف بغاوت
ڪرائي کڙو ڪجي. انڪري هنن پهريون
مڪي جي شريف حسين ۽ سندس ڇهن پٽن
کي لالچ ڏيئي بغاوت ڪرڻ لاءِ تيار ڪيو.
٩ جون ١٩١٦ تي شريف حسين بغاوت جو
جهنڊو کڙو ڪيو. لارينس جو موقعه جي
تاڙ ۾ هو سو مصر ڇڏي مڪي پهتو. قابليت
جي زور تي هن صحرائي قبيلن جي سردارن
کي گڏي ڏهه هزار فوج گڏ ڪري ترڪن

جو اهڙو نڪ ۾ دم آندائين جو هو حجاز
مان ڊڄي ويا. ترڪي ۽ جرمن عملدارن
لارينس کي گرفتار ڪرائڻ لاءِ وڏا وس
ڪيا پر هو هٿ چڙهي نه سگهيو. آخر هنن
اعلان ڪيو ته جيڪو لارينس کي گرفتار
ڪري آڻيندو يا قتل ڪندو ته انکي پنجاهه
هزار پائونڊ انعام ڏبو. پر لارينس صحرائي
قبيلن ۾ اهڙو رسوخ پيدا ڪيو جو اهي
کيس ”شريف“ جي لقب سان سڏڻ لڳا.
لارينس وٽ اهڙو طلسم هو جو عرب هنکي
پنهنجو سچو همدرد سمجهي ساڻس آخر تائين
وفادار رهيا. حجاز کانوٺي عراق تائين
جيڪي به صحرائي قبيلا هوا سي ترڪن
جي خلاف جنگ جي ميدان ۾ ٽپي پيا.
انگريزي فوجن لاءِ هن ميدان صاف ڪري ڇڏيو
ڪرنل لارينس جرمن ۽ ترڪن جي خلاف
عربستان جي رٽپٽ ۾ اهڙو رڻ ٻاري ڏنو
جو شام جي فوجن جي ڪمان جرمن جنگي
وزارت فيلڊ مارشل فالڪهيان (Von Fal-
kenhayen) جي حوالي ڪري ڇڏي جو
هڪڙو تجربيڪار فوجي جرنيل هو. ترڪن
۽ جرمن جون سڀ حڪمتون بيڪار ثابت
ٿيون ڇاڪاڻ جو لارينس جي طلسم ڪري
شامي عرب به فساد لاءِ تياريون ڪرڻ
لڳا. جبل دروز جا قبيلا لارينس جي
اشاري تي ترڪي فوجن تي حملا ڪرڻ
لڳا. انڪري لاچار مارشل وان فالڪهيان
شام کي خالي ڪرڻ لاءِ ارادو ڪيو.
انگريزي فوجون جيڪي فيلڊ مارشل آلنبي
(Allenby) جي هٿ ۾ پئلسٽائين ۾ موجود
هيون تن لاءِ دمشق تي ڪاهه ڪرڻ لاءِ

رستو صفا ٿي ويو. هڪ لک ترڪي فوج تباهه ٿي ويئي. جنرل فخري پاشا، جمال پاشا ۽ وان فالڪهيان حجاز، پئلستائين ۽ شام خالي ڪري ويا. مشرق قريب مان ترڪي ۽ جرمني جو لڏو وڃڻ ۾ لارينس، شريف حسين جي پٽ امير فيصل کي ساٿ ڪري، صلح جي ڪانفرنس ۾ عربن جي آزادي جي سوال کي پيش ڪرڻ لاءِ يورپ ڏانهن هليو. پئرس جي صلح ڪانفرنس ۾ هن "پان عربيا" (Pan-Arabia) جي سوال تي گهڻو زور ڏنو پر هينئر وقت گذري چڪو هو. شام فرانس وارن ورتو، فلسطين انگريزن جي قبضي هيٺ اچي ويو. لارڊ بالفورڊ جي پڌرائي موجب فلسطين ۾ يهودين لاءِ بينڪ جوڙي ويئي. رڳو حجاز تي شريف حسين جي بادشاهي قائم ٿي. امير فيصل کي عراق جي حڪومت ڏني ويئي. شريف جي ٻئي پٽ کي ٽرنس جارڊان جي علائقي ۾ مٿان ٿاپيو ويو. عرب جن کي سڄي عربي ملڪ مٿان حڪومت هلائڻ جو صدين کان فڪر دامنگير هو سو سندن خواب غلط نڪتو. ويندي اڄ ڏينهن تائين پئلستائين ۾ يهودين جو رڳڙو هلندو ٿو اچي. پئرس ڪانفرنس جي زماني ۾ ڪنهن شخص امير فيصل کان سوال پڇيو ته موجوده سياستدانن متعلق تنهنجو ڪهڙو رايو آهي؟ جواب ڏنائين "اهي هڪڙي قسم جون رنگين تصويرون آهن جنکي گهڙن تي لٽڪائي پريان ڀيهي ڏسجين" شريف حسين جنهن ترڪن سان غداري ڪئي هئي سو گهڻو وقت حجاز جو تخت ماڻي نه سگهيو. ١٩٢٤ ۾ نجد جي امير ابن سعود حجاز تي قبضو ڪري ورتو. پئرس جي صلح ڪانفرنس کان پوءِ لارينس لنڊن ۾ گمنام زندگي گذارڻ لڳو. اڪثر انگريزي اخبارن، رسالن ۽ سئنيمائن جي پڙدن تي سندس ڪارناما ظاهر ٿيڻ لڳا. لنڊن ۾ رهندي اٽڪل ٢٨ خط کيس انگريزي حسين عورتن پاران شادي لاءِ وٽس پهتا پر هو سمورو وقت فارسي شاعري جي مطالع ڪرڻ ۾ گذارڻ لڳو. آخر جڏهن سندس پراسرار زندگي جون خبرون يورپ جي شهرن ۾ پهتيون تڏهن هڪڙي اٽالين اميرزادي سندس پٺيان پئي. لارينس لنڊن ڇڏي ڪنهن گمنام هنڌ تي رهڻ لڳو. مسٽر ونسٽن چرچل ڪالونئل سيڪريٽري مشرق قريب جي جوڙجڪ ڪرڻ ۾ لارينس کي گهرائي کانئس معلومات حاصل ڪرڻ لڳو. مٿين ڪم ۾ لارينس کي ڪو وقت انگلنڊ جي ڪالونئل آفيس ۾ بطور صلاح ڪار جي رهڻو پيو. لارينس سياءَ جو ماٺيڻو، اڻ ٿڪ ۽ محنتي هو. شراب ۽ تماڪ کان پري رهندو هو. صحرا ۾ سمورو وقت چاڪوليٽ کائڻ ۽ ڪتابن پڙهڻ ۾ گذاريندو هو. حڪومت فرانس ۽ انگلنڊ پاران سندس ڪارنامن جي عيوض کيس مشهور پلا ۽ خطاب مليا پر هن ڪا پرواهه ڪا نه ڪئي. سندس زندگي سادي هئي. هڪڙي ڀيري ڪنهن دوست پڇيس ته توکي دنيا ۾ ڪنهن شيءِ جي ضرورت آهي؟ جواب ڏنائين مونکي رولس رائيس موٽرڪار ۽ پيٽرول کپي بس. عربستان جي سفر ۾ هن

گھٽائي تواريخي حالات هٿ ڪيا هوا پر افسوس جو جنهن گوڏري ۾ سندس ڪاغذ رکيل هيا سا آڪسفورڊ ۾ ڪو شاهينگ چورائي ويو. جيڪڏهن سندس حالات ڇپجن ها ته شايد يورپ وارن کي عربستان جي آثار قديمه متعلق وڏيءَ معلومات جو ذخيرو هٿ اچي وڃي ها، ڇاڪاڻ جو عربستان جي آثار قديمه متعلق هن اڳوڻن يورپي سياحن جهڙوڪ مسٽر برٽن (Burton) ۽ ڊفي (Doughty) کان وڌيڪ تحقيقات ڪئي هئي. آخر لنڊن کان ڏهن ميلن جي فاصلي تي هڪڙي جهوپڙيءَ ۾ ويهي هن عربستان تي هڪڙو ڪتاب تيار ڪيو جو برٽش ميوزم ۾ رکيل آهي. ڪتاب ايترو قدر مفيد هو جو رڊيارڊ ڪپلنگ (Rudyard Kipling) ۽ برنارڊ شا Bernard- Shaw جهڙن اديبن جو چوڻ آهي ته لارينس جو ڪتاب انگريزي لٽريچر ۾ مصر جي اهرام (Pyramid) وانگر حيثيت رکي ٿو. مٿين ڪتاب کانسواءِ يورپ جي ٻين يورپ جي ڄاڻن (Orientalists) وانگر هن چارلس مانٽيگوڊفي جي مشهور سياحت نامه (Travels in Arabia Deserta) جو مهاڳ (Arabia Deserta) نالي لکيو جو بيحد پسند آيو. غرض لارينس جي زندگي الف ليلي جي آکاڻين وانگر پراسرار آهي. هو اديب به هو، سياح به هو، فاتح به هو، جاسوس هو ۽ مورخ به هو. سندس درجو تواريخن ۾ مارڪو پولو، ڪلائيو ۽ جنرل گارڊن جهڙو ليکجڻ ۾ اچيٿو. هي اهو شخص هو جنهن قيصر وليم ثاني جي ورهين جي محنتن ۽ اميدن تي پاڻي ڦيري ڇڏيو.

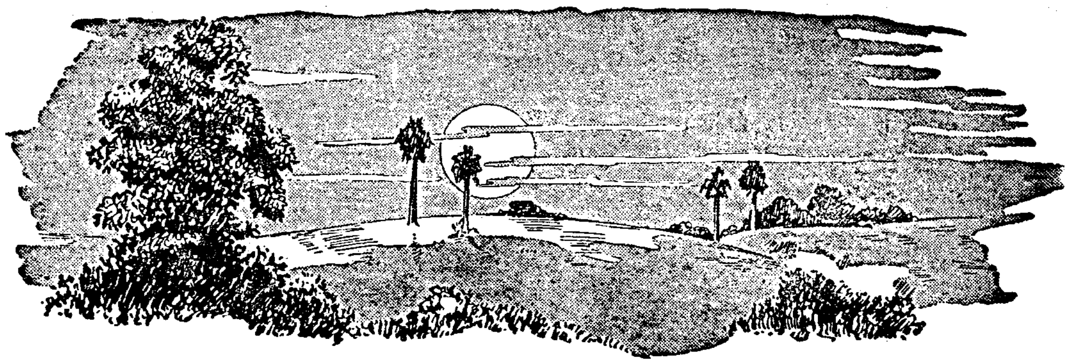

ڀارت جي پراچين وديا

ڊاڪٽر رين جڏهن ڀارت ورش جي ياترا پوري ڪري پنهنجي ملڪ جرمنيءَ ۾ پهتو، تڏهن سندس خوشيءَ جي حد نہ هئي. پرديس مان موٽي، پنهنجن مٽن مائٽن سان ملڻ ۾ جا خوشي ٿي ٿئي سا تہ هن کي اوس ٿي، پر سندس بيحد خوشيءَ جو هڪ ٻيو بہ سبب هو. ان کان اڳ بہ ڊاڪٽر ڪيترا ڀيرا ايشيا جا ملڪ گهمي موٽيو هو مگر سندس گهر وارن کيس اهڙو خوش ڪڏهن ڪونہ ڏٺو هو. ڀارت ورش مان آندل سوکڙيون پنهنجن ٻارن ۽ زال کي ڏيندي سندس منهن ٻهڪي ٽڙيو.

ڊاڪٽر رين کي پراچين زماني جي ڳالهين سان ڏاڍو پريم هو. هو برلن يونيورسٽيءَ ۾ ان وشيہ جو پروفيسر هو. يونيورسٽيءَ جا سڀ پروفيسر ۽ وديارٿي سندس هوشياريءَ تي اکن چڪن هوا. هو رات ڏينهن ڪنهن نہ ڪنهن کوجنا ۾ رُتل رهندو هو، ايتري قدر جو کيس زال ۽ ٻارن سان ڳالهائڻ ٻولهائڻ جو بہ وقت نہ ملندو هو. هن هندوستان مان هن پراچين زماني جون گهڻيئي شيون آنديون هيون، ڪجهہ جهونا پستڪ ۽ سڪا، نورجهان جي ڪم آندل جتي، مغل بادشاهن جا برتڻ وغيره. تنهن کان سواءِ گڏيون، رانديڪا، مناٺي وغيره بہ ڪٺي آيو هو. سندس ٻار اهي عجيب شيون ڏسي ڏاڍو خوش ٿي ٿيا.

ڊاڪٽر ٻارن کي اهڙو خوش ڏسي زال کي چيو تہ:- هن دفعي هندستان مان مون کي وڏو خزانو هٿ لڳو آهي.

مسز رين ان ڳالهہ جو مطلب نہ سمجهي سگهي. هوءَ اچرج مان مڙس جي منهن ۾ نهارڻ لڳي. ڊاڪٽر رين پنهنجي منڊم کي گهڻو وقت حيرانيءَ ۾ نہ رکي مشڪندي پنهنجي بئگ مان هڪ ويڙهيل وڏو ٽاڙ جو پن ڪڍيو. ان پن تي ڊنل اکرن ۾ ڪجهہ لکيل هو.

اُن پن کي ڏسي سندس منڊم ٺهڪ ڏيئي چيو تہ:- تنهنجي هن خزاني لاءِ شايد ڪيصر بہ ٽڙڪندو هوندو!

ڊاڪٽر صاحب مشڪندي چيو تہ:- هيءَ ٽاڙ جو پن هڪ اهڙي خزاني جي ڪنجي آهي جنهن ۾ اٿاهہ ڌن پيل آهي. افسوس اهو آهي جو ڪنجي

۽ مون وٽ آهي پر اهو خزانو هندوستان ۾ لڪو پيو آهي، سا سڌ ڪانهي. ان خزاني ڳولڻ لاءِ مون کي هڪ پيرو وري اُن وچتر ديس جي مسافري ڪرڻي پوندي.

زال مڙس ۾ ان ڳالهه تي ڪيترو وقت بات چيت ٿيندي رهي.

اُن تاڙ جي پن جي ڪهاڻي هن ريت آهي:—

ڊاڪٽر رين کي هندوستان جي پراچين سڀيتا ۾ ڏاڍي شرڌا هئي. کيس وشواس هو ته هاڻوڪي وگيانڪ دنيا به ان مان ڪجهه پرائي سگهي ٿي. ڊاڪٽر صاحب جڏهن سٺ لاءِ هندوستان آيو هو تڏهن سندس اڳيان هيءَ به اُديش هو ته هو ڀارت ورش جي ڪنهن پراچين وستو جي کوجنا جي ڪوشش ڪندو.

انهن ڏينهن ۾ مغلن جي راڄ جي پڇاڙي ٿي چڪي هئي ۽ انگريز لوڪ ندي جي وهڪري وانگر وڌندا ٿي ويا. ڊاڪٽر رين جو هڪ انگريز دوست انهن ڏينهن ۾ مدراس طرف ريونيو ڪليڪٽر هو. هڪ ڏينهن ڪل چرچي ۾ پنهنجي دوست کي کوجنا جو شوق ڏسي هن اهو تاڙ جو پن کيس ڏنو هو. ڪليڪٽر کي اهو تاڙ جو پن ٿورا ڏينهن اڳ ڪنهن ڳوٺ جي ٻاهران اُڏامندو هٿ لڳو هو. ڊاڪٽر صاحب اهو پن ڏاڍي سنڀال سان سانڍي رکيو. واپس موٽندي جهاز ۾ گهڻو وقت هوا ان پن جي کوجنا ۾ لڳا پيندو هو.

هڪ ڏينهن اوچتو کيس ان تاڙ جي پن ۾ هڪ نئين ڳالهه ڏسڻ ۾ آئي. انهن ڏينهن ۾ يورپ ۾ ڌاتو ٺاهڻ جا وڏا ڪارخانا ڪونه هوا. دهلي ۾ لوهه جي ٿنڀي کي ڏسي هو حيران هوا ته ڀارت واسين هيڏو لوهه جو ٿنڀو ڪئن ٺاهيو آهي. اڄ اوچتو کيس سمجهه ۾ آيو ته تاڙ جي پن تي ڌاتو ٺاهڻ جي ترتيب لکيل آهي. ڊاڪٽر جي خوشي جي حد نه رهي. جيڪڏهن اُن وقت ڪو ٻيو ماڻهو سندس ڪوٺيءَ ۾ هجي ها ته هو کيس ان حالت ۾ ڏسي پڪ سمجهي ها ته ڊاڪٽر جي ڪل ڦري آهي. ان خوشي گهڻو وقت جٽاءُ نه ڪيو جڏهن ڊاڪٽر ارمان سان ڏٺو ته هن اڪيلي پن مان مطلب سڌ ٿي ڪين سگهندو. هيءَ ته ڪنهن پستڪ جو هڪ پنو آهي. سڄي پستڪ هٿ ڪرڻ بنا هي پن سندس ڪنهن ڪم جو نه هو. ان هوندي به کيس پڪو ڀروسو هو ته ٿوري ڪوشش وٺڻ سان هو سارو ڪتاب هٿ ڪري سگهندو. اهو خيال کيس اڃا به خوش ڪري رهيو هو.

(۲)

سن ١٧٩٣ع جي ڊسمبر مهيني ۾ پئرس ۾ انتر راشٽريه پراچين کوجنا جي مهاسڀا جو ميڙ ٿيو. انهن ڏينهن ۾ اهو ڪم بلڪل زور هو. اهڙي قسم جون يورپ ۾ ٿي سڀائون هيون. انهن ٿنهي

جي پاڻ ۾ ٻڌت نه هئي، هر ڪا سڀا پنهنجي ڪمن کي ساراهڻ لڳندي هئي. انهن ڏينهين ٽن ملڪن - مصر، هندوستان ۽ يونان جي پراچين ڳالهين جي کوجنا جو ڪم جاري هو. سڀڪو ودوان پنهنجي نموني پنهنجي کوجنائن جي واکاڻ ڪندو هو. ان ڪري هن پيري پئرس ۾ سڀني کوجنا ڪندڙ وگيانن جو گڏيل ميڙ ڪوٺايو ويو هو. ٽنهي سڀائن جي مکيه ميمبرن پنهنجي پنهنجي کوجنائن جي باري ۾ پنهنجا دليل پڙهيا. ڊاڪٽر رين به ان ڪانفرنس ۾ شامل ٿيو هو. جڏهن حاضرين تاڙيون وڄائي وڄائي جدا جدا ودوانن جي کوجنائن جي پنيرائي ڪري رهيا هوا تڏهن هو چپ چاپ ويهي ڪنهن وشيه تي گنڀير ويچار ڪري رهيو هو. جڏهن سڀيئي ودوان پنهنجون کوجنائون پڌائي چڪا تڏهن ماڻهن تي اهو اثر وينو ته مصر ديس جي سڀيتا سڀني کان اوچ آهي. هندوستان ۽ يونان جي کوجنا ڪندڙ ڪجهه نراس ٿيڻ لڳا هوا ته ان وقت ڊاڪٽر رين سٽيج تي گنڀيرتا سان اچي بيٺو. کيس هٿ ۾ ڪو پستڪ ڪو نه هو. ڊاڪٽر رين جي کوجنائن جي سڀني ماڻهن کي چاڻ هئي ان ڪري ماڻهو ماٺ تي ويا ۽ انتظار سان ڏانهنس نهارڻ لڳا. ڊاڪٽر ڏاڍي سنجيدگيءَ سان پنهنجي اندرين کيسي مان هڪ چانديءَ جي دٻيءَ مان ساڳيو تاڙ جو وڻڙهيل پن ڪڍيو. ڊاڪٽر اهو هٿ ۾ ڪٽي سٽن منٽن ۾ انجو مختصر احوال ڏنو ۽ سڀا کي وينتي ڪئي ته اهو سوال ڇهه مهينا مهمل ڪيو وڃي ته هو ان ڳوڙهي وشيه جي پوري پوري کوجنا ڪري سگهي.

ڊاڪٽر رين جي سٽيج تان لهندي ماڻهن خوب تاڙيون وڄائي سندس مرحبا ڪئي. ان وقت ساري يورپ جا وگيانڪ ڏينهن رات ان ڪوشش ۾ لڳل هوا ته ڪنهن نموني انهيءَ جا وڏا وڏا ٿنيا ناهڻ جو طريقه هٿ لڳي. آخر سڀا پنهنجي ماڻهن اڳيان ڊاڪٽر رين جو ٺهراءُ رايه لاءِ رکيو. تمام وڏي گهڻائيءَ سان ڊاڪٽر صاحب جو هي ٺهراءُ قبول ڪيو ويو. ودوانن جي هيءَ وڏي ڪانفرنس ڇهن مهنن لاءِ مهمل ٿي.

(٣)

ڇيٽي سان ليپي لڳل ڪچي ڇبوتري تي پنڊت گوپال پنتلو موت جي سيج تي پيو هو، سندس مٿ مانڻ ۽ شرڌالو چوڌاري وينا هوا. ڪي اوڇنگارون ڏيئي رهيا هوا، ڪن سڏڪا ٿي پريا ته ڪي وري اداس منهن سان گنڀير ٿيا ويٺا هوا. مٿي کان پنج ست براهمڻ گيتا جو پاٺ ڪري رهيا هوا. رکي رکي پنڊت جي جي وات ۾ گنگا جل جا ڦڙا وڌا ٿي ويا. ايترا سارا ماڻهو هڪ ننڍي ڪمري ۾ ڳاهٽ ٿيا وينا هوا ۽ مرڻ واري ڪسي آڪي باقي

منجهائي رهيا هوا. شايد بيمار جي بچڻ جو چارو نه ڏسي ڪيس جلد اُماڻڻ جي ڪوشش ڪري رهيا هوا. اچا ٿاءِ پنڊت بيهوش پيو هو. هر هر گنگا جل جي بوندن پوڻ ڪري هو ٿورو وقت سجيت ٿيو. هن اکيون پٽي آهستي چيو ”گرڌر!“

گرڌر سندس وڏو پٽ هو. هن پيءُ جي منهن جي ويجهو پنهنجو منهن آڻي چيو ”پتا جي!“

ڪجهه وقت ماٺ ميٺ ۾ گهاريندي پنڊتجيءَ آهستي آهستي شروع ڪيو:- ”پٽ ڪلجگ جو گهور سمو آهي. دنيا مان ڌرم ڪرم موڪلائي ويو آهي. مليڇ راڄ ڪري رهيا آهن. هينئر بدان پيو ته هيءَ نئين فرنگي ذات اسان تي راڄ ڪرڻ آئي آهي. اها اسانجي ڌرم شاسترن کي به اپوتر ڪرڻ ٿي چاهي. ڪي نيچ براهمڻ ڌن جي لالچ تي ڪين سنسڪرت به پڙهائڻ لڳا آهن. هيءَ ته ادرم جو ڦهلاءُ آهي. معلوم ٿو ٿئي ته هينئر جلد ڪلنگي اوتار پيدا ٿيڻو آهي.“ ايترو چئي هو ماندو ٿي پيو ۽ گهڙي ڪن ماٺ ٿي ويو. پنڊتجيءَ کي هوش ۾ آيل ڏسي سندس ٻاٽ ٻڌڻ لاءِ براهمڻ ٿوري وقت لاءِ گيتا جو پاٺ بند ڪري ڇڏيو هو. هينئر ڪيس چپ ڏسي وري هدن پاٺ شروع ڪيو.

گهڙي رکي پنڊت گوپال وري چيو:- گرڌر! منهنجي گهر ۾ پراچين وقت

کان هڪ ’امانت‘ رهندي آئي آهي. اسانجا وڏا موت وقت اُها پنهنجن پوين کي ارپڻ ڪندا آيا آهن. اُها امانت ”ڌاتوسار“ نالي هڪ پستڪ جي روپ ۾ آهي. انکي تمام چڱيءَ طرح گپت رکج. اڄ ڪالهه فرنگي ڌن جي لالچ ڏيئي وڏن وڏن براهمڻن کان اهڙن قسمن جا گرنٿ خريد ڪري ويا آهن. تون ڪڏهن به اهڙي قسم جو ادرم جو ڪم نه ڪج. پٽ! تو کي منهنجو قسم آهي، اهو ڪڏهن به ڪنهن ماڻهوءَ کي نه ڏج.

ان بعد پنڊتجيءَ جي سگهه تمام گهٽجي ويئي. گرڌر سان گهر جي باري ۾ ڪجهه ڳالهيون ڪندي ڪندي وري مورڇا ٿي ويو. اُها مورڇا وري ڪڏهن نه ٽٽي.

(٤)

پئرس مان موٽندي ڊاڪٽر رين وري هندوستان روانو ٿيو. هن وقت سندس خوشيءَ گنڀيرتا جو روپ ورتو هو. ڊاڪٽر صاحب کي هن ڳوڙهي وشيه جي کوجنا لاءِ فقط ڇهن مهنن جي مهلت ملي هئي. هن خيال ڪيو ته ٽي مهنا ته اوت موت ۾ لڳي ويندا. ڪانفرنس کان گهٽ ۾ گهٽ اڍائي مهنا اڳ اهو پستڪ ضرور ملڻ گهرجي. ان ڪري ٻن مهنن ۾ ان پستڪ جي ساري پارت ورش ۾ ڳولا ڪرڻي هئي. اهو به پتو نه هو ته اڄ ڪلهه اُهو پستڪ ڪٿي آهي يا اصل آهي يا ماڳهين ڪونهي. پستڪ جي هڪ پٽي جو اٺين

اڏامندو هت اچڻ مان ته ممڪن آهي ته اهو پستڪ ناس ٿي چڪو هجي. اهي سڀ ڳالهيون سوچيندي به هو نراس نه ٿيو. مدراس پڳڻي ۾ پهچي پنهنجي دوست جي مدد سان هو پستڪ جي تلاش ۾ لڳي ويو.

ان ڪم ۾ ڊاڪٽر صاحب کي ڏاڍين مشڪلاتن کي منهن ڏيڻو پيو. ڳوٺن جا ماڻهو سندس گوري چمڙي ڏسي ڀؤ کائيندا هوا. سندس سوال ٻڌي ويتر ڪين شڪ پوندا هوا. ڪيس اهو ڏسي ڏاڍو عجب لڳو ته مسڪين ماڻهو به ڪانئس بيماري وانگر گهرٽا ڪن ٿا. ڊاڪٽر صاحب ڪڏهن ڪڏهن اڪيلو رواجي ڳوناٺي جهڙي پوشاڪ پهري ڳوٺن ۾ نڪري ويندو هو پر ان نموني به ڪيس سڦلتا پراپت نه ٿي. مدراس پڳڻي ۾ اچي چمڙي ڏسي ماڻهو ٽهندا هوا. خاص ڪري برهمڻ نه شاسترن جي باري ۾ ڪائي به ڳالهه ٻڌائڻ لاءِ تيار نه هوا ۽ ٻين ورڻن وارا شاسترن جي باري ۾ اڻڄاڻ هوا. اهڙي طرح هاڻ پتوڙيندي پتوڙيندي ڪيس ڏيڍ مهينو گذري ويو ۽ سندس تندرستي به بگڙجي پيئي.

اپريل جو مهينو هو. گرمي شروع ٿي ويئي هئي. ڊاڪٽر کي ڪجهه ڪجهه نراسائي وڌي ويئي. نيٺ انهن اپائن سان ڪم نه نڪرندو ڏسي پنهنجي دوست ڪليڪٽر جو چوڻ مڃي هو مدراس شهر ۾ موٽي آيو. اتي هو ڪيترن ئي براهمڻن کان ان گرنٿ جي ڳولا ڪرائڻ لڳو. ڪليڪٽر صاحب پاڻ به ٿورا ڏينهن موڪل وٺي ان ڪم ۾ لڳي ويو.

هڪ هفتي کان پوءِ ڪيس هڪ ماڻهو مان پتو پيو ته مدراس کان اسي ميل پري هڪ ڳوٺ ۾ پنڊت گرڌر نالي براهمڻ وٽ هڪ پراچين شاستر آهي. ان ڏينهن ئي ٻئي دوست ان ڳوٺ ڏانهن روانا ٿيا.

ٻن ڏينهن کان پوءِ سانجهيءَ وقت ٻئي دوست ان ڳوٺ ۾ پهچي ڊاڪ بنگلي ۾ اچي لٿا. هو هندوستاني براهمڻن جي سڀاءَ مان چڱي طرح واقف هوا. ڪين خبر هئي ته ڀارت جي سچيت براهمڻن کي ڌاريا يا عيسائي کو به ڀيد ڪڍڻ مشڪل آهي. ان ڪري هنن هڪ ٻيو اپاءُ سوچيو. پنڊت گرڌر کي ان وقت گهرايو ويو.

سج لهڻ ۾ ڪجهه ٿوري دير هئي ته پنڊت گرڌر پنتلو هيسبو هيسبو ڊاڪ بنگلي ۾ آيو. ٻنهي صاحبلوڪن اٿي ڀي سندس آدر ستڪار ڪيو. پنڊتجيءَ لاءِ چيٽي جو ليپو ڏياري صندليءَ تي گدي رکائي ويئي هئي. ڪيس ان گديءَ تي وهاري ٻئي جڻا سندس اڳيان ٽڏي تي ٿي ويٺا.

ڊاڪٽر ٻين سنسڪرت ڄاڻندو هو. هن سنسڪرت ۾ ئي سوال پڇڻ شروع ڪيو. پنڊت ڀورياءِ فرنگيءَ جي اڳيان سنسڪرت ڳالهائيندي گهبرايو پر پيو

ڪو رستو نہ ڏسي سنسڪرت ۾ ئي جواب ڏناءِ. ڊاڪٽر صاحب هڪ ٻہ گهي ٻوڪا کان پوءِ پڇيو. اوهان وٽ جيڪو ٻراچين ڌرم-گرنٿ آهي ان جو ڪهڙو نالو آهي؟

پنڊت جي گهبرائجي ويو. هي سوال ڪهڙي مطلب سان پڇيو ٿو وڃي اهو هو سمجهي نہ سگهيو. پر ٿورو وقت منجهيل رهڻ کان پوءِ هن جواب ڏنو ”ڌاتو سار.“

ڊاڪٽر صاحب جو منهن خوشيءَ کان ٽڙي پيو. ونس جيڪو هڪ پن هو تنهن تي بہ ’ڌاتو سار‘ اکر لکيل هو. زبردستي پنهنجي خوشيءَ کي روڪي هن ٻيو سوال پڇيو. ”اهو گرنٿ ڪهڙي چيز تي لکيل آهي؟“

جواب مليو- تاڙ جي پن تي.

ڊاڪٽر وري پڇيو:- انجو رنگ ڪهڙو آهي؟ پنڊت جيءَ ڪي ڪنهن بہ رنگ روپ ڏول جي باري ۾ ورڻن نہ ڪرڻو هو سو ويچارو منجهي ويو. ڊاڪٽر صاحب ڪيس منجهيل ڏسي پنهنجي کيسي مان تاڙ جو پن ڪڍي پڇيو:- ”ڇا انجو رنگ بہ هن پن جهڙو آهي؟“

اهو ٻڌي پنڊت جي ڇرڪ ماري چيو- هان! هي اوهان وٽ ڪٿان آيو؟ هي تہ منهنجي پستڪ جو ئي پترو آهي.

ڊاڪٽر صاحب ان سوال جو جواب نہ ڏيئي ڪليڪٽر صاحب جي منهن ۾ نهاريو. پنهنجي سوال جي جواب جو گهڻو وقت انتظار نہ ڪري پنڊت وري چيو:- ”پتا جيءَ جي بارهين کان پوءِ جڏهن گهر جي صفائي ڪئي وئي تڏهن خبر ناهي تہ ان گرنٿ جو هيءُ پترو ڪٿان اوچتو گم ٿي ويو. ڇا اوهين هيءُ پترو مونکي موٽائي ڏيڻ آيا آهيو؟ صاحب! اوهين ماڻهو سچ پچ ڏاڍا ديالو آهيو. هي مون کي موٽائي ڏيو. اوهان جو هيءُ ٿورو مان عمر ڀر نہ وساريندس.“ اهو چوندي چوندي پنڊت جيءَ جو منهن پيلو ٿي ويو. ڪيس يادگيري اچي پيئي تہ پتا مرڻ وقت پنهنجو قسم ڏيئي جنهن ڳالهہ کان مون کي روڪي ويو هو، اتفاق سان اها ساڳي ڳالهہ درپيش آئي آهي. هيءُ امولڪ پترو ڪٿان هنن ڌارين جي هٿ چڙهي ويو.

پنڊت جيءَ کي ڳڻتي ۾ ڏسي ڊاڪٽر صاحب دل کولي هندو ڌرم جي اُدارتا جو بيان ڪندي سنسار تي اپڪار جو ورتانت ڪندي پڇاڙيءَ ۾ چيو تہ اوهين اهو پستڪ مون کي ڏيو. ساري دنيا ان لاءِ اوهانجو جس ڳائيندي. اوهان جي هن مهادان بدلي اسين خسيس ماڻهو اوهان جي ڪا وڏي شيوا نہ ٿا ڪري سگهون. باقي اسانجي ڏهن هزارن اشرفين جي ڀيٽا قبول ڪجو.

پنڊت گرڌر پنهنجو ڏهن هزارن اشرفين جو نالو ٻڌي اچرج ۾ پيو. سندس ڪتاب جو ايڏو وڏو ملهہ آهي! هن عمر آندي ڪاڌي تي گذاريو هو. پر

هن وقت ڪيس پنڊتا جا پڇاڙي جا اکر ياد اچي پيا. ان ڪري ڏهن هزار اشرفين جي آڇ به ڪيس هرکائي نه سگهي. هن يڪدم ڏيڻ کان انڪار ڪيو. انڪار ڪندي سندس زبان اٽڪي پئي.

ڊاڪٽر صاحب کان پنڊتجيءَ جي ڪمزوري لڪي نه رهي. هن آهستي آهستي تمام نمرتا سان پنهنجي پيٽا وڌائي: ڏهه هزار! پندرهن هزار! ويهه هزار! پنجويهه هزار! ٽيهه هزار!

پر پنڊتجيءَ جي زبان مان ها نه نڪري سگهي. هو مسند تي ٽيڪ ڏيئي چپ چاپ ويٺو هو. سندس سر پر سڄو ڏڪي رهيو هو. مٿي کان پگهر جون لاڙون ٿي وهيس. پر زبان اٿين بند هيس جڻ ڪنهن سندس وات زوريءَ بند ڪيو هجي. پنڊتجيءَ کي هن حالت ۾ ڏسي ڪليڪٽر صاحب لاءِ کل روڪڻ مشڪل ٿي پيو پر ڊاڪٽر وٽن ساڳيءَ طرح گنڀير ويٺو. ڪيس اها ئي چنتا هئي ته پنڊتجي سويڪار نه ڪري ته؟

جادوگر وري جادوءَ جي لڪڙي هٿ ۾ ڪنئي. ٽيهن هزارن مان وڌائي چاليهه هزار ڪياءِ. پنڊت اڃا به چپ هو. چاليهن هزارن مان وڌي پنجاهه هزار ٿيا، پر پنڊتجيءَ اڃا ڪين ڪڇيو. ڊاڪٽر صاحب ٿڌو ساهه کڻي وڌيڪ رقم وڌائڻ بند ڪيو. هو پنهنجي سموري ملڪيت جي آڇ ڏيئي چڪو هو. هينئر پنڊتجيءَ لاءِ چپ رهڻ مشڪل ٿي پيو. هن ڏڪندي، هٻڪندي هٻڪندي چيو:- "سڀاڻي صبوح جو اچي وٺي وڃجو."

ڏسڻ ۾ آيو پئي ته اهي اکر چوندي هن کي پنهنجي ساري طاقت خرچ ڪرڻي پيئي هئي. هو بيهوش ٿي اتيئي ڪري پيو. ڪيس کڻي گهر پهچايو ويو.

ڊاڪٽر صاحب جي خوشيءَ جي حد نه رهي. انهن ڏينهن ۾ تار اڃا ڪين پيئي هئي. ان ڪري ڊاڪٽر پيرس يا برلن ۾ پنهنجن دوستن کي اها خوشخبري نه ڏيئي سگهيو. ساري رات ڊاڪٽر صاحب کي ننڊ نه آئي. هو ان ئي چنتا ۾ هو ته ڊگهي رات پوري ٿئي ۽ هو پنهنجي ڪم ۾ سڦلتا پراپت ڪري جنهن لاءِ هو مهنن کان ڀٽڪندو وتيو هو.

(٥)

صبوح ٿيندي ئي پندرهن ويهن سپاهين جي مٿن تي پنجاهه هزار اشرفين جون ڳوٿريون رکائي ڊاڪٽر صاحب پنهنجي دوست ڪليڪٽر سان گڏ پنڊتجيءَ جي گهر پهتو. پنڊتجيءَ جو گهر هڪ وڏي شاهي ميدان جي اڳيان هو. ان ميدان ۾ پهچي ڊاڪٽر صاحب هڪ عجيب نظارو ڏٺو. هن پريان ڏٺو ته فقط هڪ لنگوٽ ٻڌي براهمڻ ديوتا سماڌ لڳائي ويٺو آهي. سندس اڳيان زمين ۾ ننڍي کڏ ۽ يگيه. اگن

پيٽي پڙڪا ڏني. گرڊر پنهنجن ٽنگن لي هڪ بنڊل کولي ڏاڍي غور سان ڪنهن شيءِ کي ڏسي رهيو آهي: اڃا ٿان ڇو، ڊاڪٽر صاحب جي دل ڌڪي ويئي. هو پنهنجن ساٿين کي ڇڏي اٿو تکو پنڊتجيءَ ڏانهن ڊوڙيو. اوچتو نظر مٿس پيئي. ڪيس ڏسي هن اهڙو ته ڇرڪ ماريو جڻ ڇتو ڪتو پاڻيءَ کي ڏسي ڇرڪندو آهي. ان دم بجليءَ جي لڪائي وانگر هن سارو بنڊل باھ ۾ اُڇلي وڌو. ڊاڪٽر صاحب جي اتي پهچڻ کان اڳ هن اياڳي ديش جو اهو املهه خزانو باهه ۾ سڙي ڀسم ٿي چڪو. ڊاڪٽر صاحب ڏک ۾ مٿي کي ٻئي هٿ ڏيئي پڳيه ڪنڊ جي پاسي ۾ ويهي رهيو. 'هندوستان سچ پچ جادوگرن جو ملڪ آهي' ان ڳالهه جي ڪيس اڄ ثابتي ملي.

ودوان هندو، باقي ساري دنيا جي ماڻهن کي اهڙو ڌڪار سان ڇوٽا ڏسن، اها ڳالهه ڊاڪٽر صاحب مرڻ گهڙيءَ تائين نه سمجهي سگهيو.

(سندر ساهتيه ماهوار تان ورتل)

ڪافي

جن لئي ٿي جاڳان اوهي شال ايندا مبارڪ مڙيئي ڏسڻ ساڻ ڏيندا

۱- جن لئي ٿي جيءَ ۾ جايون سنواريان انگڻ کي اڪين ساڻ ٿي ٻهور ٻهاريان
ڏسي حال سي شال آهي ٿال نيندا

۲- وڏا ويو وحدت جا وارث وسيلا مٿن مهر مولا رضا ۾ رسيلا
وڏي قرب ڪامل ڇنيون نه ڇڏيندا

۳- اٿر جي اُ ميدان پڃا ٿيندو پرور ڪندو مهر مرسل سچو سيد سرور
ڪري غور گولي سنيالي سڏيندا

۴- نظر علي نهايت سدا ناز نيڻن هنجن جي هميشه سدا ان بيڻن
جڏيءَ دل کي جاني اچڻ سان اڏيندا.

(فقير نظر علي)

هندوستان بنسبت ڪي انگ اکر

ليکڪ:- پروفيسر گهنشيام جيٺانند شوداساڻي، ايم-اي.

آدم

سڄي هندوستان ۾ ماڻهن جو تعداد ١٩٣١ واري آدمشماريءَ موجب ٣٥ ڪروڙ ٢٨ لک آهي. انهيءَ مان انگريزي حڪومت واري ڀاڱي ۾ ٢٧ ڪروڙ ١٥ لک ٿا رهن ۽ باقي ٨ ڪروڙ ۽ ١٣ لک ڏيهي رياستن ۾. انهيءَ جي معنيٰ ته جيتوڻيڪ پکيڙ ۾ انگريزي حڪومت وارو ڀاڱو رياستي ڀاڱي کان رڳو ڏيڍو آهي ته به آدمشماريءَ ۾ ٽيڻ کان به مٿي آهي. جيڪڏهن سيڪڙي جي حساب کان ونبو ته رياستن جي آدمشماري ٿيندي ٢٣ سيڪڙو ۽ انگريزي حڪومت واري ڀاڱي جي ٧٧ سيڪڙو.

چورس ميل تي سراسري آدم

جيڪڏهن پکيڙ جي لحاظ کان آدمشماريءَ تي نظر ٿي ڪجي ته معلوم ٿو ٿئي ته هندوستان ۾ هرهڪ چورس ميل پنيان سراسري ١٩٥ ماڻهو رهن ٿا، سڄي يورپ ۾ چورس ميل پنيان سراسري ١٢٧ ماڻهو آهن، انگريزن جي ملڪ ۾ سراسري ٦٨٥، اميريڪا ۾ سراسري ٤١ ۽ چين ۾ سراسري ٢١٠.

هندوستان ۾ جيتوڻيڪ چورس ميل پنيان ماڻهن جو تعداد سراسري ١٩٥ آهي ته به ڪي اهڙا ٽڪرا آهن جهڙوڪ برٽش بلوچستان جتي ميل پنيان سراسري ڇهه ماڻهو مس ٿا رهن. ٻي طرف وري بينگال ۽ ڪوچين رياستن ۾ ڪي اهڙا ڀاڱا آهن جتي ماڻهن جي ڳڻپ چورس ميل پنيان سراسري ٻن هزارن کان به مٿي آهي. ڏٺو ويو آهي ته گهڻو ڪري هندوستان جي جن ڀاڱن ۾ مينهن تمام گهڻو ٿو پوي تن ۾ ماڻهن جي ڳڻپ به وڌ ۾ وڌ آهي.

ڏهن سالن ۾ واڌ

سال ١٩٢١ واري آدمشماريءَ ۾ ماڻهن جو تعداد اٽڪل ٣٢ ڪروڙ هو. گذريل ڏهن سالن ۾ ماڻهن جي واڌ سوا ٽن ڪروڙن کان به مٿي ٿي آهي؛ يعني ته ايتري واڌ ٿي آهي جيتري اٽڪل فرانس يا اٽليءَ جي آدمشماري آهي. ائين سمجهڻ گهرجي ته جڻ گذريل ڏهن سالن ۾ آدمشماري جي لحاظ کان اٽليءَ جيڏو ملڪ هندوستان ۾ گڏجي ويو.

واڌ ۽ آسودگي

هندوستان ۾ گذريل ڏهن سالن ۾ اٽڪل سوا ٽي ڪروڙ آدم وڌيو ته برابر آهي، پر هاڻوڪين حالتن ۾ اهو ڪو خوشيءَ جو سبب آهي ڇا؟ خوشيءَ جو سبب تڏهن ٿئي جڏهن ماڻهن جي واڌ سان گڏ آسودگيءَ جي به واڌ ٿئي. پر جيڪڏهن ماڻهو وڌيا ۽ آسودگي نه وڌي ته پوءِ ماڻهن جي واڌ مان ڪهڙو لاڀ؟ هندوستان جي ماڻهن جو گهڻو ڪري آڌار آهي کيتيءَ تي. کيتيءَ مان جيتري پيداش ٿي سگهي ٿي اوتري هندوستان ۾ کيتيءَ جي سراسري پيدائش گهڻو گهٽ آهي. ٻي ڳالهه اها ته هندوستان ۾ هنر به بلڪل ٿورا آهن. ملڪ آسودو تڏهن ٿئي جڏهن کيتيءَ سان گڏ هنر به زور هجن. هندستان ۾ هنر اڃا ٻالڪ اوستا ۾ مس آهن. انهن جي واڌاري لاءِ ميدان گهڻوئي ڪليل آهي پر هن زماني ۾ جيسين حڪومت دل وجان سان هنرن کي زور وٺائڻ لاءِ ڪوشش نه ٿي ڪري تيسين وڌي نٿا سگهن. جيڪي ماڻهو وڌيا تن جو بوجو گهڻو ڪري وڃي پوندو کيتيءَ تي. انهيءَ جي معنيٰ ته هندوستان جي جنهن پيدائش مان اڳ ۾ ٣٢ ڪروڙ ماڻهو ڏکيا سکيا پلبا هوا، اٽڪل اوتري پيدائش مان ئي هاڻي ٣٥ ڪروڙ ماڻهو پلجڻا ن پوندا. اهو ڏيکاري ٿو ته ممڪن آهي ته هندستان ۾ آسودگي پاڻ ماڻهن جي واڌ ڪري اڳي کان گهٽ ٿي هجي.

هندوستان ڳوٺن جو ملڪ

هندوستان آهي ڳوٺن جو ملڪ. شهر به منجهس آهن پر اولهه يورپ جي ملڪن جي ڀيٽ ۾ هندوستان ۾ شهرن ۾ رهندڙ آدم بلڪل ٿورو آهي. جنهن هنڌ پنجن هزارن کان وڌيڪ آدم رهي ٿو تنهن کي شهر سڏجي ٿو ۽ جتي ان کان گهٽ آهي ان کي ڳوٺ. ساري هندوستان ۾ شهرن جو تعداد آهي ٻه هزار پوڻا ڇهه سؤ، پر ڳوٺن جو تعداد آهي اٽڪل ست لک! شهرن ۾ ڪل ماڻهو رهن ٿا اٽڪل ٤ ڪروڙ ۽ ڳوٺن ۾ سڄا سارا ٣١ ڪروڙ، يعني ته شهري آدم ساري ديس جي ڪل آدم جو اٽڪل ١١ سيڪڙو آهي. انگلنڊ ۾ ڪل آدم جو ٨٠ سيڪڙو آدم شهرن ۾ رهي ٿو ۽ فرانس ۾ ٤٩ سيڪڙو. سڄي هندوستان ۾ ڪل رڳو ٣٨ شهر آهن جن ۾ هڪ لک کان وڌيڪ ماڻهو رهن ٿا. هندوستان سچ پچ سکي تڏهن ٿيندو جڏهن هندوستان جا ڳوٺ سکيا ۽ آباد ٿيندا. هندوستان جي پڙهيلن ماڻهن جو ڳوٺن ڏي ايترو ڌيان ڪونه ٿو وڃي جيترو وڃڻ جڳائي. هو گهڻو ڪري رهن ٿا شهرن ۾، سو ڌيان به اوڏانهن ئي اٿن. جيسين هندوستان جا ڳوٺ سجاڳ نه ٿيا آهن تيسين ملڪ سجاڳ نه چئبو. انهيءَ ڪري هندوستان جي پڙهيلن ماڻهن کي گهرجي ته ڳوٺاڻن ڏي ڌيان ڏين.

شهرن ۾ ماڻهن جي گِهَت

هندستان جي شهرن ۾ ماڻهو گهڻو ڪري ڏاڍا سوڙها ۽ گِهٽيل ٿا رهن. انگلنڊ جي مکيه شهر لنڊن ۾ چورس مِيل پنيان سراسري رهن ٿا ۳۷ هزار ماڻهو، پر هندوستان جي ڪيترن شهرن ۾ ان کان وڌيڪ ٿا رهن. ڪلڪتي ۾ چورس ميل پنيان سراسري ۳۶ هزار آهن پر گڏيل علائقن جي ڇهن شهرن ۾ ۴۰ کان ۴۵ هزارن جي وچ ۾ آهن ۽ بمبئيءَ ۾ آهن ۴۸ هزار چورس ميل پنيان ۽ دهلي ميونسپل شهر ۾ ۵۸ هزار!

لنڊن جي گِهٽيل ۾ گِهٽيل پاڙي ۾ چورس ميل پنيان سراسري ۹۷ هزار آدم رهي ٿو پر هندوستان جي ڪيترن شهرن جي پاڙن جو انگ انهيءَ کان وڌيڪ آهي. مدورا شهر جي هڪ تڪ ۾ چوَرس ميل پنيان سوا لک جي حساب سان ماڻهو رهن ٿا، پشاور جي هڪ تڪ ۾ ۱۸۸ هزارن سان، لاهور جي جهوني شهر ۾ ۱۹۸ هزارن جي حساب سان، لکنوءَ جي ٻِهڪ تڪ ۾ ۴۲۳ هزارن سان ۽ بمبئيءَ جي ڪنيار- واڙا پاڙي ۾ ۴۶۵ هزارن جي حساب سان!! اهي انگ ڏيکارين ٿا ته هندوستان جي شهرن ۾، ٿوري پکيڙ ۾، ماڻهن جي گهڻي گِهت ڪري نه رڳو گندگي گهڻي هوندي پر ماڻهن جي صحت تي به خراب اثر ٿيندو هوندو.

ڌرمن موجب ورڇ

هندوستان جي ماڻهن جي ڌرمن موجب ورڇ هيئنءَ ريت آهي:-

هندو-	۲۳ ڪروڙ	۹۱ لک	۹۵ هزار
جين-	....	۱۲ لک	۱۲ هزار
ٻڌ-	۱ ڪروڙ	۲۲ "	۸۷ "
سک-	....	۴۳ "	۳۶ "
پارسي-	....	۱ "	۱۰ "
مسلمان-	۷ ڪروڙ	۷۶ "	۷۸ ".
ڪرستان-	....	۶۲ "	۹۷ "
يهودي-	....	......	۲۴ "
جهنگلي-	....	۸۲ "	۸۰ "
ٻيا-	....	۵ "	۷۱۰ "

ڌرمن جي لحاظ کان واڌ

حساب ڪري ڏٺو اٿن ته گذريل ڏهن سالن ۾ يعني ته ۱۹۲۱ کان ۱۹۳۱ تائين مٿين ڌرمن جي آدم ۾ هيئنءَ واڌ ٿي آهي:-

هندو	۱۰۴۶ سيڪڙو،	جين	۶۴۲ سيڪڙو
ٻڌ	۱۰۴۵ "	سک	۳۳۴۹ "
پارسي	۷۴۸ "	مسلمان	۱۳ "
ڪرستان	۳۲۶۵ "	يهودي	۱۰۴۹ "

مٿين انگن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته سکن ۽ ڪرستانن جي سيڪڙي جي لحاظ کان گهڻي واڌ ٿي آهي. مسلمانن جي به هندن کان وڌيڪ ٿيل آهي، جيتوڻيڪ تفاوت ڪو بلڪل گهڻو ڪونهي. هيٺ وري ٻئي قسم جي انگن جي پٽي ڏجي ٿي. اها ڏيکاري ٿي ته سال ۱۹۲۱ ۽ سال ۱۹۳۱ ۾ هر هڪ ڏهن هزارن ماڻهن پنيان جدا جدا ڌرمن جا ڪيترا ماڻهو هوا. انهن انگن مان پڌرو آهي ته ٻين ڌرمن جي ڀيٽ ۾ هندو، ٻڌ ۽

جيئن ڌرمن جا ماڻهو حصي رسيءَ جي حساب کان گهٽيا آهن.

جدا جدا ڌرمن جي ماڻهن جو تعداد

هر هڪ ڏهن هزارن ماڻهن ۾

ڌرم	سال ١٩٢١ ۾ تعداد	سال ١٩٣١ ۾ تعداد	واڌ يا گهاٽ
هندو	٦٨٥٦	٦٨٢٤	٣٢ گهاٽ
جين	٣٧	٣٦	١ گهاٽ
ٻڌ	٣٦٦	٣٦٥	١ گهاٽ
سک	١٠٣	١٢٤	٢١ واڌ
پارسي	٣	٣	نه گهاٽ نه واڌ
ڪرستان	١٥٠	١١٩	٢٩ واڌ
مسلمان	٢١٧٤	٢٢١٦	٤٢ واڌ
يهودي	١	١	نه گهاٽ نه واڌ

مٿين پٽيءَ مان اڻين نه سمجهڻ کپي ته هندن جي ڪل تعداد ۾ ڪا گهاٽ ٿي آهي. هندن جو ڪل تعداد ١٩٣١ ۾ ١٩٢١ کان وڌيڪ آهي. پر ڪل آدمشماريءَ جي سيڪڙي جي حساب جي لحاظ کان هندن ۾ ڪوٽ ٿي آهي. هندن جي انهيءَ ڪوٽ جا مکيه ڪارڻ آهن ننڍپڻ جون شاديون ۽ وڌوا وواهه جي بندش.

زالن ۽ مردن جي ڀيٽ

هندوستان جي آدمشماريءَ جا انگ ڏيکارين ٿا ته اسانجي ديس ۾ مردن کان زالن جو تعداد گهٽ آهي. مرد آهن ١٨ ڪروڙ ۽ ١٨ لک، ته زالون آهن ١٧ ڪروڙ ۽ ڏهه لک. انهيءَ جي معنيٰ ته هڪ هزار مردن پٺيان هندوستان ۾ ٩٤١ زالون آهن. انهن انگن ۾ سڀني عمرن جا مرد ۽ زالون اچي وڃن ٿا. پر جيڪڏهن رڳو هڪڙي ورهيه جي اندر عمر جا ٻار ٿا وٺجن ته معلوم ٿو ٿئي ته ڇوڪرن کان ڇوڪريون وڌيڪ آهن. هڪ هزار اهڙن ڇوڪرن پٺيان هڪ هزار ۽ ٽيرهن ڇوڪريون آهن. انهيءَ جي معنيٰ ته جئن ٻارن جي عمر ۾ واڌ ٿي ٿئي ٿئن ڇوڪرين جو تعداد گهٽجي ٿو. ڏٺو ويو آهي ته سکن ۾ زالن جي گهٽڻي اڻاٽ آهي يعني ته انهن ۾ هزار مردن پٺيان فقط ٨٧٤ زالون آهن، مسلمانن ۾ ٩٠٤، هندن ۾ ٩٥٣ ۽ ڪرستانن ۾ ٩٥٢.

عمر جي لحاظ کان ماڻهن جو تعداد

آدمشماريءَ جا انگ ڏيکارين ٿا ته هندوستان ۾ چاليهه سيڪڙو ماڻهو ١٠ ورهين جي اندر عمر جا آهن، پنجاهه سيڪڙو ١٥ کان پنجاهه ورهين جي عمر جا آهن ۽ ڏهه سيڪڙو ماڻهو پنجاهه ورهين کان مٿي عمر جا، هندن ۾ اهڙي نموني آهن ٣٩، ٥١ ۽ ١٠ سيڪڙو، مسلمانن ۾ ٤٢، ٤٩ ۽ ٩ سيڪڙو ۽ پارسين ۾ ٢٧، ٥٧ ۽ ١٦ سيڪڙو. اهي انگ ڏيکارين ٿا ته مسلمانن ۾ ننڍي عمر وارا هندن کان وڌيڪ آهن پر هو وڏي هوندي ايترو جٽاءُ نٿا ڪن. مسلمانن جي ڀيٽ ۾ هندن جي عمر وڌيڪ ٿي ٿئي. پر پارسين جي عمر هندن ۽ مسلمان ٻنهي کان وڌيڪ ٿي ٿئي. پارسين ۾ ماڻهو جمن ٿورا ٿا پر جيئن گهڻو وقت ٿا.

هندوستان ۾ موت وڌيڪ

جدا جدا ملڪن جي انگن اکرن مان معلوم ٿو ٿئي ته ٻين ملڪن جي ڀيٽ ۾ هندوستان ۾ موت تمام گهڻو آهي. حساب ڪري ڏٺو ويو آهي ته آسٽريليا جي ملڪ ۾ هرهڪ لک ٻار (ڇوڪرا) جي پيدا ٿين ٿا تن مان پنجن سالن اندر رڳو ۱۳ هزار ٿا مرن، انگلنڊ ۾ ۲۱ هزار، جرمنيءَ ۾ ۲۶ هزار، جپان ۾ ۲۴ هزار، اميريڪا ۾ ۱۸ هزار ۽ هندوستان ۾ سڀ سارا ۴۵ هزار!

ويهن ورهين جي عرصي ۾ آسٽريليا ۾ هڪ لک مان گهٽجي وڃي ٿا ۸۴ هزار مرد بچن، انگلنڊ ۾ ۷۶ هزار، جرمنيءَ ۾ ۷۰ هزار، جپان ۾ ۷۱ هزار، آميريڪا ۾ ۷۷ هزار پر هندوستان ۾ رڳو ۴۳ هزار! انهيءَ جي معنيٰ ته هندوستان ۾ هرهڪ لک ڄاول ٻار جيسين وڏي ويهن ورهين جا جوان ٿين تيسين منجهان تن ۵۷ هزار ته مٺا نئي ڪاٺ ٿيو ٿا وڃن! ۽ اڃا به جڏهن اهي عمر ۾ وڏا ٿا ٿين تڏهن ٻين ملڪن جي جوانن جي ڀيٽ ۾ منجهن موت وڌيڪ ٿو ٿئي؛ يعني ته ۳۰ ورهين جي عمر ۾ آسٽريليا ۾ ۸۴ هزار ويهن ورهين جي عمر وارن جوانن مان گهٽجي ٿين ٿا ۸۰ هزار، انگلنڊ ۾ ۷۶ هزارن مان گهٽجي ٿين ٿا ۷۲ هزار، جرمنيءَ ۾ ۷۰ مان ۶۷ هزار، جپان ۾ ۷۱ مان ۶۵ هزار، آميريڪا ۾ ۷۷ مان ۷۳ هزار، ته هندوستان ۾ ۴۳ مان گهٽجي ٿين ٿا ۲۵ هزار!!

پنجاهه ورهين ۾ آسٽريليا ۾ وڃي بچن ٿا ۶۸ هزار، انگلنڊ ۾ ۵۹ هزار، جرمنيءَ ۾ ۵۵ هزار، جپان ۾ ۵۲ هزار، اميريڪا ۾ ۵۸ هزار ۽ هندوستان ۾ رڳو ۱۸ هزار! اڃا به جڏهن عمر وڏي ٿي تڏهن ساڳيءَ ريت هندوستان ۾ موت وڌيڪ ٿو ٿئي. اهي انگ ڏيکارين ٿا ته هندوستان ۾ ٻين ملڪن جي ڀيٽ ۾ موت ڪيترو نه گهڻو آهي! زالن جي انگن جو به اهڙوئي حال آهي.

هندوستان ۾ ٻارن جي ڄمڻ جو سيڪڙو يوروپي ملڪن جي ڀيٽ ۾ تمام گهڻو آهي. پر اهو ڪهڙي ڪم جو، جو جيسين ٻار اڃا بالغ مس ٿين تيسين اڌ کان به مٿي ڪاٺ ٿي وڃن ۽ جيسين ٽيهن ورهين جي عمر کي پهچن تيسين لک مان سڀ سارا ۶۵ هزار موت جو شڪار ٿيو وڃن؟ حياتيءَ جي ايتري اجائي نقصان ڪري هندوستان جو ڪيترو نه پيسو اجايو ضايع ٿو ٿئي! ڇو جو انهن ٻارن جي پالنا پوشڻ تي جيڪو خرچ ٿيو سو گهڻو ڪري اجايو ويو، ڇاڪاڻ ته جيسين انهيءَ خرچ جي عيوضي ۾ ڪجهه ڪمائي ڏين تنهن کان اڳ ئي گهڻا ته مريو وڃن ۽ جيڪي به بچن ٿا تن مان ڪيترن جي ته جواني ٿورو وقت ٿي جٽاءِ ڪري.

پيسي جي نقصان کان سواءِ ٻي خرابي اها آهي جو گهڻن ماڻهن جي موت ڪري ڏک ڪندڙن جو تعداد وڏي

تو ۽ انهن جو ٻه ڪيترو وضايع ٿو ٿئي، جنهن ڪري هندوستان جي پيدائش کي ڌڪو ڏڪ ٿو لڳي. هندوستان ۾ ايتري گهڻي موت جا ڪارڻ آهن غريبائي، جاهليت، گندگي، بيماريون وغيره. اهي جڏهين گهٽبيون تڏهن موت جو انگ به گهٽبو.

سراسري عمر

گهڻي موت جي ڪري سياويڪ هرهڪ ماڻهوءَ جي سراسري عمر ٿوري ٿيندي. آسٽريليا ۾ ماڻهوءَ جي سراسري عمر آهي ۵۸ ورهيه، انگلنڊ ۾ ۵۲ ورهيه، جرمنيءَ ۾ ۴۸ ورهيه، جپان ۾ ۴۴ ورهيه، اميريڪا ۾ ۵۲ ورهيه پر هندوستان ۾ رڳو ۲۳ ورهيه! يعني ته ڪيترن ملڪن ۾ ماڻهوءَ جي سراسري عمر هندوستان جي سراسري عمر جي ٻيڻ کان به وڌيڪ آهي!! مٿيان موت ۽ عمر جا انگ ۱۹۰۱-۱۹۱۰ جا آهن جي ٿي تازي آدمشماريءَ ۾ جاڻايل آهن. گذريل ويهن سالن ۾ هندوستان ۾ اهڙو ڪو سدارو ٿيو ئي ڪونهي جو مٿين انگن ۾ گهڻو تفاوت پوي. هن وقت ٻه ٻين ملڪن جي ڀيٽ ۾ هندوستان جي حالت اٽڪل ساڳي آهي.

ٻارن جو موت

ٻارن جو موت هندوستان ۾ گهڻو ٿو ٿئي. گذريل ڏهن سالن ۾ يعني ته ۱۹۲۱ کان ۱۹۳۱ تائين هرهڪ سال هڪ هزار ٻار جيڪي جيئرا پيدا ٿيا تن مان سراسري ۱۸۰ ٻار هڪ سال جي اندر موا. اهو انگ سڄي هندوستان جو آهي، پر ڪن شهرن ۾ ته ٻارن جو موت جم کان پهرين سال اندر انهيءَ کان ٻه وڌيڪ آهي. ۱۹۳۰ ۾ بمبئيءَ ۾ هزار ڄڻيان ۲۹۸ ٻار موا، ڪلڪتي ۾ ۲۶۸ ۽ لکنوءَ ۾ ۳۲۹!

ڪرت ڪار

ڪنهن به ملڪ جو آدم ٻن ڀاڱن ۾ ورهايو وڃي ٿو. هڪڙو اهو جو ڪم ڪري ٿو ۽ ٻيو اهو جو گذران لاءِ ڪم ڪندڙن تي مدار رکي ٿو. سال ۱۹۲۱ جي آدمشماريءَ موجب هندوستان ۾ ۴۶ سيڪڙو ماڻهو ڪم ڪندڙ هوا ۽ ۵۴ سيڪڙو مدار رکندڙ. سال ۱۹۳۱ ۾ ڪم ڪندڙ ماڻهن جو تعداد گهٽيو آهي يعني ته ۴۶ سيڪڙي مان لهي ۴۴ سيڪڙو ٿيو آهي ۽ مدار رکندڙن جو ۵۴ سيڪڙي مان وڌي ۵۶ سيڪڙو ٿيو آهي. جملي انگ هيٺين ريت آهن:-

ڪم ڪندڙ اٽڪل ۱۵ ڪروڙ ۳۸ لک
مدار رکندڙ " ۱۹ ڪروڙ ۶۶ لک

مٿين ڪم ڪندڙن ۾ سڀيئي ڪمائيندڙ نه آهن. ڪي ڪمائين ٿا ته ٻيا وري انهن کي مدد ٿا ڪن. ۱۲ ڪروڙ ۵۲ لک آهن ڪمائيندڙ ۽ ۲ ڪروڙ ۶۸ لک مدد ڪندڙ؛ اهي پاڻ ڪجهه ڪمائين ڪين ٿا.

بيڪارن جو تعداد

ڪل بيڪار ماڻهو، جڏهن مٿي ڏيکاريل آهي، آهن ۱۹ ڪروڙ ۶۶ لک. انهن مان ۱۲ ڪروڙ ۱۰ لک آهن زالون ۽

اٽڪل ٧ ڪروڙ ٥٦ لک آهن مرد. پر انهن انگن ۾ جدا جدا عمر جا سڀيئي زالون ۽ مرد اچي ويا يعني ته ٻارن جو انگ به انهن ۾ سمايل آهي. ٧ ڪروڙ ٥٦ لک مردن ۾ ١٥ ورهين تائي عمر جا ٻار ۽ جوان آهن ڪل ست ڪروڙ ١٠ لک. انهيءَ جي معنيٰ ته ٤٦ لک مرد ١٥ ورهين کان وڏيڪ عمر وارا بلڪل بيڪار وينا آهن، يعني ته اهي ڪجهه ڪونه ٿا ڪن. انهن انگن مان ائين نه سمجهڻ گهرجي ته انگلنڊ يا جرمني جي ڀيٽ ۾ هندوستان ۾ بيڪاري ٿوري آهي. مٿي ڏيکاريو اٿئون ته اٽڪل ١٥ ڪروڙ ٣٨ لک جيڪي ڪم ڪندڙ آهن تن مان ڪمائيندڙ رڳو ١٢ ڪروڙ ٥٢ لک آهن. انهي جي معنيٰ ته ٢ ڪروڙ ٦٨ لک ڪجهه ڪونه ٿا ڪمائين. انهن ۾ ٻه ڪروڙ زالون آهن ۽ باقي ٦٨ لک مرد. انهيءَ حساب موجب ڪل هڪ ڪروڙ ٣٢ لک مرد بلڪل ڪونه ٿا ڪمائين!! پر اهو انگ اسان انهي انومان تي ڪڍيو آهي ته ١٥ ورهين کان ننڍا بنهه ڪونه ٿا ڪم ڪن. پر درحقيقت ڏٺو ويو آهي ته ١٥ ورهين کان ننڍي عمر جا ٻار ڪارخانن ۾ توڙي کيتيءَ ٻين ڌنڌن ۾ لڳا اچن ٿا. پر انهن جي ڪل تعداد جي خبر ڪانهي. جيڪڏهن انهن کي ڌيان ۾ آڻي حساب ڪبو ته پوءِ ١٥ ورهين کان وڏيڪ عمر وارن نه ڪمائيندڙن مردن جو تعداد هڪ ڪروڙ ٣٢ لکن کان به مٿي ويندو. اها ته ٿي رڳو وڏن مردن جي بيڪاري. زالن ۽ ڪم ڪرڻ وارن ٻارن جي بيڪاري ونبي ته ڪي ڪروڙ ٿي ويندي.

کيتيءَ ۽ ٻين ڌنڌن جي ڀيٽ

ڪم ڪندڙ ماڻهو جدا جدا ڌنڌن ۾ هيٺين ريت ورهايل آهن:-

ڌنڌو	ڪم	ڪم	ڪل
...	ڪندڙن	ڪندڙن	آدمشماري
...	جو تعداد	۽ آڌار	جو سيڪڙو
...	لکن ۾	رکندڙن جو	...
...	...	کل تعداد	...
...	...	لکن ۾	...
کيتيءَ مال جو	١٠٣٣	٢٣٤٨	٦٧٤٠
کاڻين جو	٣	٥	٤١
هنر ۽ ڪارخانا	١٥٤	٣٤٢	٩٤٧
ريلوايون جهاز ٻيڙيون موٽرون گاڏيون وغيره	٢٣	٥٣	١٤٥
واپار	٧٩	١٨٨	٥٤٤
لشڪر پوليس وغيره	٨	١٧	٤٥
سرڪاري نوڪري	١٠	٢٨	٤٨
ماستر پروفيسر ڊاڪٽر وڪيل وغيره	٢٣	٥٩	١٤٧
باقي ٻيا	٢٠٥	٤٦٦	١٣٤٣

مٿيان انگ ڏيکارين ٿا ته کيتيءَ ۽ مال تي هندوستان جو ڪيترو نه آڌار آهي! کيتيءَ جي ڀيٽ ۾ هنر ته ڪجهه به ڪينهي. دنيا ۾ جيڪي به شاهوڪار

ملڪ آهن انهن ۾ هنرن جو گهڻو زور آهي. ڪوبه اهڙو ملڪ شاهوڪار نه آهي جنهن جو مکيه مدار هنرن تي ٿيل نه هجي. هندوستان ۾ هنرن ۽ ڪارخانن لاءِ ڪچي مال جي ۽ ٻي هرڪا سهوليت گهڻي ئي آهي پر حڪومت هنرن طرف گهڻو ڌيان ڪونه ٿي ڏئي. انگلنڊ کي گهرج آهي ڪچي مال جي ۽ هندوستان جي پڪي ڪاٺو نه کٽي ضرور هجي ته هندوستان ۾ هنري ڪارخانا زور وٺن پر اها ڳالهه انگلنڊ جي پڪي ڪاٺو نه ڪانهي نه. هندوستان اندر پڪو مال تيار ٿيندو ته هندوستان ٻاهران گهڻو خريد ڪونه ڪندو انهيءَ ڪري سمجهي سگهجي ٿو ته ڇو هندوستان ۾ هنر تڪڙو زور نٿا وٺن.

لکڻ پڙهڻ

ڪوبه ملڪ چڱي ترقي ڪري انهيءَ لاءِ ضروري آهي ته ملڪ اندر علم ۽ روشني چڱيءَ ريت ڦهليل هجي. ماڻهن ۾ تعليم ڦهليل نه هوندي ته ماڻهو پنهنجي ڪريل حالت محسوس ڪري ڪين سگهندا، پوءِ انهن ۾ سڌاري ۽ ترقيءَ جي ڪوشش ئي وري ڪٿان ٿيندي؟ اڻڄاڻ ماڻهن لاءِ پنهنجي سماجڪ، مانسڪ وغيره ترقي ڪرڻ ته پري رهيو پر پنهنجي مالي حالت سڌارڻ به مشڪل آهي. انهيءَ ڪري ضروري آهي ته ملڪ اندر چوطرف تعليم جو ڦهلاو ڪيو وڃي. پر هندوستان ۾ ڪيتي آهي تعليم جو ڦهلاو؟ ساري دنيا ۾ جهڙي جهالت هندوستان ۾ آهي اهڙي ڪن ٿورن ملڪن ۾ هوندي.

موتمار جهالت

سال ١٩٣١ واري آدمشماريءَ موجب هندوستان جو ڪل آدم آهي اٽڪل ٣٥ ڪروڙ- انهن مان رڳو لکي پڙهي ڄاڻندڙ آهن فقط ٢ ڪروڙ ٨١ لک! لکي پڙهي ڄاڻندڙ جي معنيٰ تعليم يافته ڪانهي، پر رڳو ايترو ته اهو ماڻهو ڪنهن به ٻوليءَ ۾ خط لکي ۽ پڙهي سگهي. جيڪي پڙهي ڄاڻن پر لکي نه ڄاڻن سي انهن ۾ شمار ڪونه ٿيل آهن. اهڙا ڪي ماڻهو آهن جئن ته ڪي مسلمان جي عربي قرآن پڙهي سگهندا باقي ڪجهه لکي ڪونه ڄاڻن. ١٩٢١ سال جي ڀيٽ ۾ ١٩٣١ واريءَ آدمشماريءَ ۾ ٥٥ لک لکي پڙهي ڄاڻندڙ وڌيا آهن. سال ١٩٢١ ۾ انهنجو ڪل تعداد هو ٻه ڪروڙ ڇويهه لک، يعني ته سال ١٩٣١ ۾ لکي پڙهي ڄاڻندڙن جو تعداد ٢ڪروڙ ٨١ لک ٿيو جنهن مان ٤١ لک زالون هيون. انهي جي معنيٰ ته سال ١٩٢١ ۾ هڪ هزار ماڻهن ۾ فقط ٧١ لکي پڙهي ڄاڻندڙ هوا. ۽ سال ١٩٣١ ۾ هڪ هزار ماڻهن مان فقط اسي. ڏهن سالن ۾ اها به ڪا واڌ ٿي؟

لکي پڙهي نه ڄاڻندڙن جو عدد وڌيل

سال به سال لکي پڙهي نه ڄاڻندڙن جو تعداد گهٽجڻ گهرجي. پر هت هندوستان ۾ سال ١٩٢١ ۾ جيڪو لکي

پڙهي نہ ڄاڻندڙن جو انگ هو تنهن کان پاڻ ١٩٣١ ۾ انگ وڌيل آهي. انهيءَ جو ڪارڻ اهو آهي جو ماڻهن جي تعداد جي واڌاري سان تعليم جو واڌارو قدم ملائي نہ سگهيو آهي. ماڻهن جي واڌ گذريل ڏهن سالن ۾ ٽن ڪروڙن کان مٿي ٿي آهي پر لکي پڙهي ڄاڻندڙن جي واڌ ٿي آهي رڳو ٥٥ لک. انهيءَ ڪري سياويڪ لکي پڙهي نہ ڄاڻندڙن جو تعداد اڳي کان وڌيل آهي.

مردن ۽ زالن جي ڀيٽ

مٿي لکي پڙهي ڄاڻندڙن جو سيڪڙو ساري هندوستان جي جملي ماڻهن جي حساب تي ڪيو ويو آهي پر جنهن صورت ۾ ٻار لکڻ پڙهڻ رواجي ريت پنجن ورهين جي عمر کان پوءِ ٿو سکي تنهن صورت ۾ لکي پڙهي ڄاڻندڙن جي ڀيٽ پنجن ورهين کان مٿي عمر وارن ماڻهن سان ڪرڻ گهرجي.

انهيءَ حساب سان هيٺيان انگ ٿا ملن -

	سال ١٩٢١ ۾	سال ١٩٣١ ۾
٥ ورهين کان مٿي عمر وارن هڪ هزار ماڻهن ۾ لکي پڙهي ڄاڻندڙ	٨٢	٩٥
٥ ورهين کان مٿي عمر وارن هڪ هزار مردن ۾ لکي پڙهي ڄاڻندڙ	١٣٩	١٥٦
٥ ورهين کان مٿي عمر وارين هڪ هزار زالن ۾ لکي پڙهي ڄاڻندڙ	٢١	٢٩

مٿيان انگ ڏيکارين ٿا تہ مردن جي ڀيٽ ۾ زالن ۾ لکڻ پڙهڻ جو انگ ڪيترو نہ ٿورو آهي! آهن تہ مرد بہ ڏاڍو جهالت ۾ اڙيل، پر زالون تہ هيڪاري.

هندن ۽ مسلمانن جي ڀيٽ

حصي رسيءَ جي حساب سان هندن ۾ مسلمانن کان لکڻ پڙهڻ وڌيڪ آهي، جيتوڻيڪ تفاوت ڪو بلڪل گهڻو ڪونهي. هندن جي پنجن ورهين کان مٿي عمر وارن هر هڪ هزار مردن ۾ لکي پڙهي ڄاڻندڙ آهن ١۴۴ ۽ زالن ۾ ٢١ ۽ مسلمانن جي مردن ۾ آهن ١٠٧ ۽ زالن ۾ ١٥. گذريل ڏهن سالن ۾ حصي رسيءَ جي نظر کان مسلمانن ۾ پاڻ هندن کان لکڻ پڙهڻ وڌيو آهي، ڇو جو هندن ۾ هر هڪ هزار ماڻهن ۾ رڳو ٩ لکي پڙهي ڄاڻندڙ وڌيا پر مسلمانن ۾ ١١ وڌيا.

نازنين

ليکڪ :- هري - جي - درياڻي (دلگير)

”ڪهڙي نه حسين نازنين!“ جڳديش دل ۾ چيو.

نازنين ريلوي پليٽ فارم لتاڙي هڪ فرسٽ ڪلاس گاڏي ۾ وڃي چڙهي- جڳديش کي دل ۾ خيال آيو ته ڇو نه مان به ان نازنين سان گڏ ساڳي گاڏي ۾ وڃي چڙهان. خوش نصيبا، جيڪڏهين ان گاڏي ۾ ٻيو ڪو به نه چڙهي ته پوءِ ساڻس پيار ڀريون ڳالهين ڪرڻ ۾ ڪا به اٽڪ ڪا نه ٿيندي.

نازنين پارسياڻي هئي. هن جي هٿ ۾ (Cine-news) اخبار هئي. هي ڏسي حرفتي جڳديش جي دل ۾ خيال جي لهر ڊوڙي. سندس خوشامندڙ يا دوست سندس پيٽ مشهور سئنيما ائڪٽر ”آرڊشير“ سان ڪري کيس ٻڏائيندا هوا.

”جيڪڏهين مان پاڻ کي سئنيما جي شائق نازنين اڳيان آرڊشير سڏايان ته پوءِ......!“ جڳديش دل ۾ خيال ڪيو.

هو گاڏي ۾ چڙهيو. گاڏو اڪيلو هو. ان ۾ فقط نازنين هئي. ٻن ٽن منٽن کان پوءِ گارڊ سيٽي هڻي ۽ گاڏي ڇُڪ... ڇُڪ... ڪري سٽيشن ڇڏي.

نازنين حسين هئي، تمام حسين هئي. سندس ڊگها وار هوا ۾ لڏي راند ڪري رهيا هوا. بعضي هوا سان رانديون ٿي رچيائون بعضي ڪاري پونئر جيان سندس گلابي رخسارن کي ٿي چميائون. سندس پيشاني آرسيءَ مثل صاف هئي. سندس موڪريون اکيون بادام مثل، ۽ ڀنڀٽيون دل کي پاش پاش ڪندڙ هيون. سندس چپ لعل گلابي هوا، جن سان رابيل جي نزاڪت گڏيل هئي. سندس آڱرو نزاڪتدار وات ڄڻ الماس جي دٻلي هئي، جنهن ۾ ٻتيهه چمڪندڙ الماس ان لڙهن ۾ چمڪي رهيا هوا. مطلب ته سندس سنڌ سنڌ ۾ سونهن سمايل هئي ۽ هر عضوي مان ناز نروار هيو. گاڏي ۾ ٻهريان پنج ڇهه منٽ سانت هئي مگر پوءِ آبهوا وغيره تي ڳالهه ٻولهه شروع ٿي. ڏهاڪو منٽ ڳالهائيندي جڳديش سئنيما بابت ڳالهه ڪيي.

”ڇا توهان سئنيما جي ائڪٽريس آهين، جو (Cine-news) پڙهي رهي آهين؟“

”ها، مونکي تمام گهڻو شوق آهي.“

”تڏهين مونکي ٻڌائڻ ۾ خوشي ٿي ٿئي ته مان مشهور ائڪٽر آرڊشير آهيان.“

نازنين ٿورو ڇرڪ ڀريو.

”آرڊشير! توهان ڇو چوڻ ڪونه ٿا ڪريو“ نازنين عجب مان چيو.

”مان آرٽسٽ آهيان“ جڳديش بي پرواهيءَ مان چيو. ”منهن جي شڪل ۾ تون شايد ڪجهه فرق ڏسندي هوندينءَ، مگر اسان ائڪٽرن کي منهن تي پائوڊر وغيره لڳائڻا پون ٿا. تنهن ڪري پڙدي تي اسان جو فوٽو تورو گهڻو ڦري وڃي ٿو.“

”ضرور، تورو تفاوت ضرور ٿيندو. سچ پچ اوهان جي زندگي راحت ڀري آهي.“

”تمام سخت ڪم ڪرڻو ٿو پوي“ جڳديش فلڪ سان چيو، ”حياتي راحت ڀري آهي، مگر تڪليف به گهڻي آهي. بعضي اسان کي ١٥ ڪلاڪ ساندهه اسٽيج تي بيهڻو پوي ٿو.“

”توهان پرٽيل هوندؤ“ نازنين سوال ڪيو.

هيءُ سوال جڳديش لاءِ ذرو ڏکيو هو. هن اخبار ۾ پڙهيو هيو ته آرٽسٽ پرٽيل آهي، مگر هينئر پاڻ کي پرٽيل ڪوٺائي ته نازنين سان اک ڪيئن اڙائي، ۽ نازنين سندس پريم ڪيئن قبول ڪري؟- آخر تورو خيال ڪري مشڪندي جواب ڏنائين:

”هڪ نموني ۾ پرٽيل آهيان، ٻئي نموني ۾ ڪنوارو آهيان“

نازنين تورو مرڪي-

”مان سمجهي نه ٿي سگهان ته سيٺيئي ماڻهو ائين توهان وانگر شادي ڇونه ٿا ڪن“

جڳديش دل ۾ کڻيون هڻڻ لڳو. هن سمجهيو ته سندس تير پورو نشان چٽيو آهي - هينئر هو سڀي نازنين جي پاسي ۾ اچي ويٺو، مگر نازنين تورو پري پرو تي ويٺي. جڳديش دل ۾ تورو نراس ٿيو، پر تورو وقت رکي پنهنجي زبردست ائڪٽنگ جي واکاڻ ڪرڻ لڳو. پوءِ جڳديش هن کي ٻڌايو ته ڪيئن ونس ڪيترين حسين ليڊيز جا پريم-پتر (Love letters) ايندا آهن.

”مگر آءٌ عام ليڊيز جي پرواهه ڪونه ڪريان“ جڳديش چيو.

”هرويرو ويچاريون ڏاڍيون ايتري الغرضائي جا ڏيکارجي!“ نازنين چيو- تورو وقت رکي چيائين، ”جڏهين توهان ائڪٽنگ ڪان واندا ٿيندا آهيو تڏهن توهان ڪٿي رهندا آهيو، ۽ ڇا ڪندا آهيو؟“

پوءِ جڳديش جون ڊاڙون ٻڌڻ وٽان هيون.

”منهنجو سيڪريٽري هئن، منهنجي ڪلب هڙي، منهنجو ڪاج هڙو، منهنجو گهر... وغيره.“ نازنين به غور سان ٻڌي رهي هئي ۽ دل ۾ مرڪي رهي هئي.

”ضرور: مونکي پيار ڪري ٿي،“ جڳديش دل ۾ چيو، نه ته ههڙي ڏيان سان منهنجون ڳالهيون ڇو ويهي ٻڌي. مگر مان هن سان پيار جو ذڪر ڪيئن ڪيان ۽ جڳديش انهي خيالن جي سمنڊ ۾ غرق هيو ته گاڏي به وڪٽوريا ٽرمينس جي اسٽيشن تي اچي بيٺي. نازنين پنهنجي بئگ هٿ ۾ کنئين ۽

جڳديش سان خدا حافظ (Good bye) ڪيو. ”شايد اسان وري نه گڏجون“ نازلين عجيب مرڪ سان چيو.

”ھرويرو اسان کي اُنھن ٻن جھازن وانگر نه ٿيڻ گھرجي، جي رات جي وچ ۾ ھڪ ٻئي سان اٿاھ ساگر ۾ گڏبا آھن ۽ وري ھڪ ٻئي کي سڃاڻندا به نه آھن.“

نازلين جڳديش سان ھٿ ھٿ ۾ ملايو ۽ وري چيو، ”شايد اسان ٻيھر نه ملون.“

”ڇو؟“ جڳديش انتظاريءَ سان پڇيو.

”ڇاڪاڻ جو مان پرڏيھ وڃي رھيس، ۽ اڳتي به ڪڏھين ھتي ڪونه ايندس. تون مون کي آھي لنھن لاءِ منھنجا احسان. مان نٿي سمجھان ته ڪڏھين به ڪنھن مونکي اھڙو وندرايو آھي. جيڪڏھين توھان تڪليف فرمائي اسان جي گھر بمبئي ۾ اچو ته مھرباني. ھيءَ منھنجو ”انڊريس ڪارڊ“ اٿو.

نازلين ھن کي ھڪ ننڍڙو ڪارڊ ڏيئي ھلي ويئي. جڳديش ڪارڊ پڙھيو. سندس منھن ڦھريائين ڳاڙھو، ٻوءِ پيلو ۽ ٻوءِ سائو ٿي ويو ڪارڊ ھن ريت ھو:—

مسز ليلا آرڊشير
پريم - ڪٽيا
منزل روڊ بمبئي.

ڪافي

دلبر درد مندن کي - دلداريون ته ڏجن ميان

١- ٻيڙيءَ چاڙھي سپرين - ڇيڙو ۾ نا ڇڏجن ميان

٢- جيھا تيھا پرين پنھنجا - ٻيو ٻاري ڀڄجن ميان

٣- اڻ لائقن سان سپرين - پنھنجا قرب ڪجن ميان

٤- ھيٺي لڳي ھر حال ۾ - دست پرين ڌرجن ميان

٥- خاڪ پرين جي پير جي - چمان ساڻ چشمن ميان

٦- يار **يوسف** جون عاجزيون - عرض قبول ڪجن ميان

(ميان يوسف فقير)

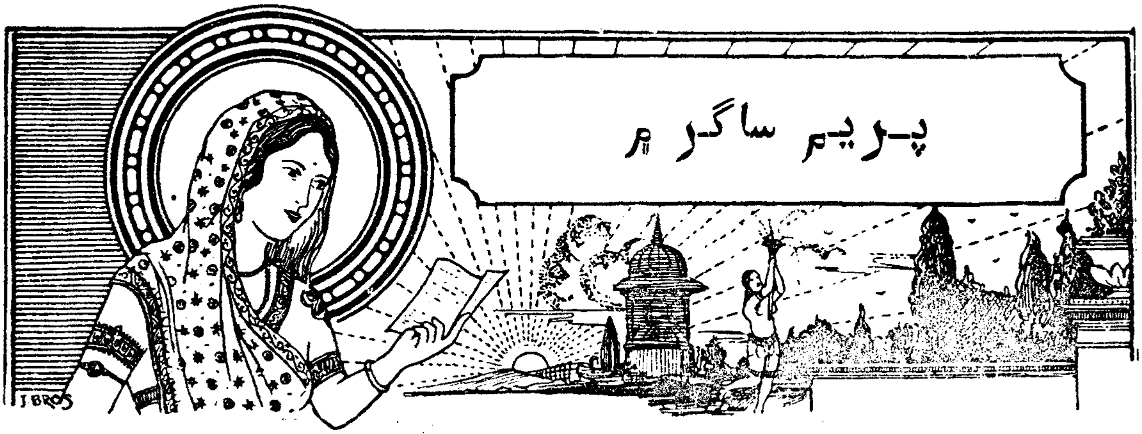

پريم ساگر ۾

ليکڪ:- جيٺانند رگهومل (بيتاب).

مان هن وقت پريم ساگر ۾ غوطا کائي رهي آهيان. لڪا تي ڪندي هٿ اچيم ۽ لڪي ٿو موت نصيب ٿيم جنهن ڪري زندگي ۽ موت جي وچ ۾ لڙهي رهي آهيان؛ ڇاڪاڻ ته اهو پريتم جنهنکي مون پنهنجي دل ارپي ڏني آهي، اهو دل جو ديوتا جنهن سان گڏ چانڊوڪيءَ ۾ باغيچي جي گاهه پيل ميدان تي ويهي مون پريم ڀريون ڳالهيون ڪيون آهن ۽ جنهنجي وڇوڙي ۾ ڪلاڪن جا ڪلاڪ روئي پنهنجون اکيون سڄائي ڇڏيون آهن، اهو پريتم مونوٽ ڪونهي، نه فقط ايترو بلڪ هو هينئر مونکي وساري ٻيءَ استريءَ جي پريم ۾ ڦاسي ويو آهي جنهن ڪري هينئر مونڏانهن اک کڻي به نٿو نهاري. انهيءَ منهنجو ڪو به ڏوهه ڪونهي. مان خوبصورت آهيان، نوجوان ۽ آبرودار ڪٽنب جي آهيان. تنهنڪان سواءِ اٺون تائين پڻ وديا حاصل ڪئي اٿم. فقط ايترو آهي جو مان ڪاليج پڙهڻ کان پوءِ به ڀارتي سڀيتا جي شائق آهيان ۽ هو مغربي سڀيتا جو پوڄاري. جي مان چاهيان ته مغربي فئشن جي وسيلي هنکي پاڻ ڏانهن ڇڪي سگهان ٿي پر اهو مونکي پسند ڪونهي ڇاڪاڻ ته مغربي سڀيتا ۾ فقط ٻاهريون ڍونگ آهي. انهيءَ ڪا به سچائي ڪانهي. انهيءَ ڪو به سچي پريم جو قطرو ڪونهي تنهن ڪري انگريزي تعليم حاصل ڪرڻ ڪانپوءِ به مغربي سڀيتا ۾ منهنجو وشواس ڪونهي.

منهنجو پريتم ولايت کان ڊگري وٺي موٽيو آهي. هو نهايت خوبصورت ۽ شاندار نوجوان آهي. مون جڏهين پهرين ڪيس ڏٺو ته سڌ ٻڌ ڀلجي ويس، هنجي چمڪندڙ ڇهري ۾ ديوتائن جي شڪل ڏسڻ ۾ آيم ۽ سندس معصوميت ڏسي منهنجي دل ۾ پريم جون لهرون لڳڻ شروع ٿيون، ڪيترو وقت ته ڏانهس نهاريندي رهيس. خبر ئي ڪانه ٿي پيم ته ڇا ڪري رهي آهيان. آخر جڏهين هن مشڪي مونڏانهن نهاريو تڏهين هوش آيم ۽ لڄ ۾ ٻڏجي ڪنڌ ڪري هيٺ ڪيم. اهو ڏسي هو وڌي منهنجي ويجهو آيو ۽ چوڻ لڳو:

"ڪيئن مس آڏواڻي خوش آهين نه؟" منهنجا ڳل شرم کان لعل ٿي ويا ۽ ڪنڌ هيٺ ڪري جواب ڏنو مانس:

"شنڪر توهان ته خوش آهين نه! ولايت مان ڊگري حاصل ڪري موٽيئن نه!"

هو مشڪيو ۽ التجا ڀري نموني ۾ چوڻ لڳو "سندري مون پنهنجو انجام پاڙيو. تنهنجي حڪم موجب مان ولايت مان بئريسٽريءَ جي ڊگري حاصل ڪري آيو آهيان ۽ اهو به فرسٽ ڪلاس ۾. هاڻي توهان پنهنجو انجام پاڙ ۽ هن سالن جي اڻايل ڪي پريم جو هاڻي پياري تازو توانو ڪر."

اهو جواب ٻڌي منهنجي لوءِ لوءِ ڪانڊارجي ويئي. پاڻ سنڀالي نه سگهيس ۽ اچا ڪرڻ لي مس هيس ته مونکي جهلي ورتو شنڪر ۽ نرميءَ سان چوڻ لڳو:

"سندري تنهنجي طبيعت ٺيڪ نٿي ڏسجي ۽ هل ته گهر پهچائي اچانءِ."

انهيءَ چئي هو مونکي هٿن کان جهلي هلڻ لڳو. مان لڄائيل ٿي ويس ۽ پريم ڀريون اکڙيون کڻي سندس منهن ۾ ڪپايم.

(۲)

شنڪر ۽ منهنجي شادي ٿي ويئي ۽ هاڻي اسان ٻئي پريم ۽ آنند جي زندگي گذارڻ لڳا سين. جڏهين هو صبوح جو نيرن ڪري آفيس ۾ وڃڻ لڳندو هو تڏهين اکين ۾ پاڻي اچي ويندو هوس ۽ چوندو هو:

"سندري دل ٿي چوي ته جيڪر هميشه تنهنجي پاسي ۾ ويٺو هجان ۽ پوڄا ڪريان ڪم ته ڪرڻو آهي نت ڪاڏي ڪوه به ڪٽيو ويندا."

تڏهين مان دلداري ڏيئي چوندي هئي سانس "چوهو ويرو ڪري دل لاٿي اٿو! فقط ڪن ڪلاڪن جو وڇوڙو آهي. پوءِ وري به اچي هڪٻئي سان ملنداسون."

جيتوڻيڪ انهن چوڻ لاءِ منهنجي دل چيو ته ڪندي هئي پر هنڪي دلداري ڏيڻ لاءِ مونکي دل جو حال لڪائڻو پوندو هو. پر جڏهين هو ويندو هو تڏهين مان بيحال ٿي پوندي هيس. ڪاٿو پيتو وهه ٿي لڳندو هم ۽ گهر جي ڪنڊ ۾ لڪي وڃي رئندي هيس يا ته وڃي پينگهي ۾ ڪرندي هيس. تنهن هوند به دل جهل نه ڏيندي هيم. وڇوڙي جو درد سهڻ ڏاڍو مشڪل ٿي پوندو هوم ۽ جڏهين شام ٿيندي هئي تڏهين دروازي ڪيون ٻاٽي ويٺي هوندي هيس ته ڪڏهن ٿو اچي. اچانڪ ڪو به کڙڪو ٿيندو هو ته ڊوڙي وڃي در کوليندي هيس ۽ جڏهن کين ڏسندي هيس تڏهين چهرو ڪنول جي گل وانگر ٽڙي پوندو هو. هو پڻ مونکي ان ريت بيتاب ٿيندو ڏسي گدگد ٿي ويندو هو ۽ سوين ۾ پرجي چمڻ لڳي ويندو هوم. سمجهو ٿا ته انوقت مونکي ڪيترو نه آنند ٿيندو هوندو! ان جو ورڻن ڪرڻ مشڪل آهي. هنجي چهڻ سان سڄي بدن ۾ بجليءَ جي لهر ڊوڙي ويندي هئي ۽ مان ٻي سڌ ٿي پوندي هيس. تڏهين هو مونکي ٻانهن ۾ جهلي صفحي ڏي وٺي هلندو هو ۽ پلنگ تي وهاري ڪپڙا بدلائي اچي مون سان گڏ وهندو هو. جڏهين ويهي

رهندو هو ته هن کيس ڏورابا ڏيڻ شروع ڪندي هيس ته ڪهڙا نه سنگدل آهيو. هيترو سارو وقت آفيس ۾ ويهي ڇا پيئي ڪيو، ڏسو ڪيتري نه دير ڪري آيا آهيو." اُن تي هو مشڪي چوندو هو:

"هاڻي پلا روٽي ڪٽي اچ ته گڏجي کائون." تڏهين وچي مغز ڦڪا ٿي ايندو هوم ته ڪهڙي نه باولي آهيان جو هن جي اچڻ وقت روٽيءَ ڏيڻ بدران هي ڏکيا ڏورابا ڪري شروع ڪيا اٿم. تڏهين پاڻ کي ڌڪار ڏيندي هيس. پر هو منهنجي دل پاڻ جا ڻي مٺيءَ پابوھ مان چوندو هو:

"سندري ايتري قدر نازڪ دل ڇو ٿي آهين؟ معمولي ڳالهه تي به وڃيو دل ۾ ڪرين ۽ پاڻ کي دک ڏين!"

انهن اکرن جو مون تي گهرو اثر پوندو هو ۽ مان هڪدم مشڪي رانڌڻي ۾ وڃي روٽي پائي ايندي هيس ۽ پاڻيءَ گلاس پري سندن اڳيان رکي پنکو هٿ ۾ جهلي لوڏڻ شروع ڪندي هيس. هو ان ڳالهه کي سهي نه سگهندو هو ۽ هٿ کان ڇڪي زوري ڪري پرسان وهاريندو هوم. مان ان مسخريءَ تي غصي ٿي چوندي هيس "هي ڇا پارن وانگر راند ڪري رهيا آهيو، جيڪڏهين امي ڏسي ته ڇا چوندي؟ منهنجي لاءِ دل ۾ تڪار پيدا نه ٿيندس؟"

پر انهن ڳالهين جو هن تي ڪو به اثر نه ٿيندو هو. اُلٽندو کلي چوندو هو:

"هاڻي نه ڏاڍي سياڻي ٿي پيئي آهين، مونکي خبر ڪانه هئي ته ڪو جلد ايترو عقل سکي ويندين ۽ پر هاڻي سمجهيم. اها سڀ تنهنجي ساهيڙي گليءَ جي شيطاني آهي. تنهن ڪري مان کيس جهلي ڇڏيندس ته هنڪا نپوھ توسان اصل نه ڳالهائي."

انهن اکرن سان منهنجو جوش پاڻيءَ جي ڦوڪڻي وانگر گم ٿي ويندو هو ۽ کل جهل ئي نه ڏيندي هيم. الٽي هو پڻ کلڻ شروع ڪري ڏيندو هو ۽ اُن جي آواز سان سڄو صفحو گونجي ويندو هو.

ڪانئي پوري ٽيڻ بعد اچا پاسڻ ڪڻندي هيس ته مونکي روڪي چوندو هو ته مائيءَ کي چؤ ته اچي ڪٽي وڃي. مطلب ته گهر ۾ اچڻ شرط اها ڪار هوندي هئي. امي ڏسندي هئي پر ڪاوڙ جي بدلي اُلٽندو خوش ٿي مونکي زور پري به وٽس رهڻ لاءِ چوندي هيم. ان طرح پريمنگر پر رهندي اسان جا ڏينهن سک ۽ آنند ۾ گذرڻ لڳا، پر مونکي معلوم نه هو ته ڪوهنن سکن جي پٺيان دکن جي ڪاري رات اچڻي آهي. مان هميشه ان اڻڄاڻ ماڻهوءَ وانگر رستي تي مسافري ڪري رهي هيس جنهن کي ڪا به خبر نه هجي ته کيس ڪيڏانهن وڃڻو آهي.

(۳)

پر هاڻي ته حالت بدلجي چڪي آهي. اڳين هلت ۽ هاڻوڪي پڻگھ ۾ زمين ۽ آسمان جو تفاوت پئجي ويو آهي. اڳيون پريم ۽ انراڳ سان مشڪندڙ چهرو رکو ۽ تڪار سان پرپور ٿي ويو آهي. اڳي جيڪڏهين مونکي هڪ پل به نه ڏسندو هو ته دل بيقرار ٿي پوندي هيس، پر هاڻي ته ڪلاڪن جا ڪلاڪ

بلڪ ڏينهن جا ڏينهن گذريو وڃن تہ منهنجي ياد گيري نٿو ڪري. اڳي آفيس مان موڪل ملڻ شرط سڌو گهر ايندو هو پر هاڻي تہ رات جو ٻارهين بجي تائين ٻاهر ٿو گذاري. اڳي مونکي ڏسڻ شرط بهار ٿي ويندو هو پر هاڻي تہ مونتي نظر پوڻ سان دل سست ٿيو وڃيس ۽ ڪوشش ڪري ولي ٻاهر اڪائيندو. اڳي جيڪڏهن ونس وڃڻ ۾ ٿوري دير ٿيندي هئي تہ سڏن پٺيان سڏ ڪري مونکي ٻاهر وٽ گهرائي وٺندو هو پر هينئر جڏهين مان خود وڃيو در وٽ بيهان تہ بہ اندر اچڻ لاءِ نٿو چويم ۽ جيڪڏهين خود بخود وڃي پنکو لوڏيان تہ "اجائي تڪليف نہ وٺ" چئي ڪنڌ ڪريو هيٺ ڪري، پريان پلاڻي بہ مونڏي اک کڻي بہ نٿو نهاري. جيڪڏهن شيوا ڪرڻ جي خواهش ڏيکاريان تہ "مونکي دير ٿي ٿئي ڪنهن سان ملڻو اٿم" چئي لڪڙو ٿي تڪڙو ٻاهر هليو وڃي.

مان تہ حيران آهيان تہ هاڻي ڇا ڪريان؟ ڪنهن سان دل بهلايان ۽ ڪنهنکي پنهنجي دک ڀري کهاڻي ٻڌايان! ڇا امي ءَ سان وڃي دل جو حال اوريان؟ اٿين وري ڪيئن ٿيندو، ڇا پنهنجي پتيءَ جي برخلاف وڃي دانهون ڏيان! ڇ کهڙي نہ بيشرم آهيان. اهو پارلہ سيتا لي ڪلنڪ ناهي جو هڪ استري پنهنجي پتيءَ جي برخلاف وڃي ٻين سان پنهنجو حال اوري. نہ نہ اٿين هرگز نہ ٿيندو. مان ڪڏهين بہ سندن برخلاف ٻڙڪ ٻاهر نہ ڪڍندس. ڀلي هين ڇا هي دک ويهي پوکيان ۽ اندر ئي اندر ۾ لڇان ۽ ڦٿڪان!

هڪڙي ڏينهن جڏهن روئي ڪائي ٻاڻ ٻاهر وڃي رهيا هئا تڏهن مون اڳيان اچي رستو روڪي چيو مان تہ "ايشور جو قسم اٿو، منهنجي سر جو قسم اٿو، اڄ ڪيڏانهن بہ نہ وڃو، مونکي دک ٿو ٿئي ۽ توها نڪانسواءِ هڪ پل بہ نٿي سري."

پر هن لي ڪو بہ اثر نہ ٿيو ۽ مونکي "پاڳل" چئي ٻري ڪري هليو ويو. مون ڪيترو ئي ليلايو مانس پر هن منهنجي هڪ بہ نہ ٻڌي، جڻ تہ کيس منهنجي ڪا بہ پرواهہ ڪانہ هئي. اهڙيءَ طرح دکن جي سمنڊ ۾ غوطا کائيندي ڪيترا ڏينهن لنگهي ويا.

هڪ ڏينهن شام جو جڏهن مان پنهنجي اڱڻ ۾ ويهي وار سنواري رهي هيس تڏهن ڏسان تہ ٻاهر دروازي وٽ هڪ گاڏي اچي بيٺي آهي جنهن مان ٻاڻ ۽ هڪ يوروپين ڇوڪري لهي وڃي اوطاق ۾ ويٺا. مان ڏسڻ شرط حيران ٿي ويس تہ ڇا هن هڪ يوروپين ڇوڪريءَ سان نينهن لڳايو آهي؟ منهنجي دل ۾ حسد جي آگ ڀڙڪو کائي اٿي ۽ سارو جسم ڏکڻ لڳو. منهن لعل ٿي ويم. جيڪڏهين وس پڄيم ها تہ جيڪر اُن يوروپين ڇوڪريءَ جو ڪچو سر ڪائي وڃان ها! پر پارليہ استري هئڻ ڪري شانت ۾ وهٽو پيم.

هاڻي تہ منهنجي دک جي حد نہ رهي ڇاڪاڻ تہ خود منهنجي سامهون منهنجو پريتم ڏاريءَ ڇوڪريءَ سان پريم ڪري رهيو آهيو آهي. کهڙي استري چاهيندي تہ سندس پران آڌار کيس ڇڏي وڃي

پيءَ استريءَ سان دل اڙائي؟ تنهن ۾
پوريءَ مان خوبصورت آهيان، پڙهيل آهيان ۽ ساڳس
گڏ هڪڙي ڪاليج ۾ پڙهي آهيان. ڪاليج
جي ڏينهن ۾ ڪا به مون جهڙي سهڻي
ڇوڪري نه هئي جنهن تي موهت ٿي
ڇوڪرا پروانا وانگيان پنهنجي جان فدا
ڪري ڇڏين. ڏهين مون کهڙي نه عظيم
ڀل ڪئي جو هن سان پريم ڪيم ۽ شاديءَ
جي زنجيرن ۾ جڪڙيل رهيس. ڇا هاڻي
کين طلاق ڏيان؟ پر اهو نه پارتيه سپيتا
جي ورڌ آهي. جيڪڏهين ڳالهه واشگاف
ٿي وئي ته اُنهن سندن عزت وينديءَ.
مان اهو ڪيئن برداشت ڪري سگهنديس
ته هنن جي عزت ۽ آبرو برباد ٿي وڃي.
تڏهين مان ڇا ڪريان! ڪيئن ڪريان
ڪاڏي وڃان. هاڻي ته موت ئي ٺيڪ
ٿيندو لنهن ڪري ڇونه پاڻ کي ماري
وجهان؟ ڇا گاسليٽ وجهي پاڻ جلائي
ڇڏيان يا نوڙي ڳچيءَ ۾ وجهي ڦاهي
ڏيئي مران! پر ڇوندا آهن ته آپگهات
مهاپاپ آهي. تنهن ڪري ايشور ۽ آخرت جو
ڊپ ڪري پيئي هن سنسار ۾ لڳان.

(۴)

اهڙيءَ طرح ڏک ۽ درد، غم ۽ بيقراري
سان پورو زندگيءَ جا ڪيترا ڏينهن
لنگهي ويا، پر سندن حالت ۾ ڦيرو ڪونه
آيو. پاڻ جيئن تيئن لنگهن وڌ. هاڻي ته هن
پورهين ڇوڪريءَ جي سنگ ۾ شراب جو
پڻ واهپو ٿيڻ لڳو. هاءِ ڙي ورڌاتا ڇا
جي ڪري مونکي جنم ڏنءِ جو پنهنجي
اکين اڳيان هڙو ظلم ۽ ناحق ٿيندو ڏسي

به پيئي جيئان. جڏهين هو مونکي پيار نتا
ڪن ۽ مونڏي اک کڻي به نتا نهارين ته
تڏهين مان ڇو ويهي پاڻ جلايان ۽ ڏک
ڀوڳيان؟ قبول ٿو ڪجي ته هندو ڌرم سکيا
ٿو ڏئي ته سڀ ڪجهه صبر سان سهڻ
گهرجي پر صبر کي به ڪا حد ٿيندي آهي.
مان بکون سهي سگهان ٿي، صبوح کان
شام تائين پورهيو ڪري سگهان ٿي پر اهو
ناممڪن آهي جو مان ويهي ڏسان ته
منهنجو پريتم مونکي وساري وڃي ڌاري
ڇوڪريءَ سان پريم ڪري. هاڻي مان
جي ڇا ڪنديس؟ پريم زندگيءَ جو سهارو
آهي ۽ جيڪڏهين زندگيءَ مان پريم
نڪري ويو ته اها بي مزي ٿي پوندي.
منهنجي پڻ ساڳي حالت آهي. مان هيئنر
مردي سمان آهيان. جيئري ئي قبر داخل
آهيان ڇا ڪاڻ ته منهنجو پريتم مونسان
ڪونهي.

هڪ دفعي جڏهين روني ڪاني أٿيا ۽
ٻاهر وڃڻ لڳا تڏهين مون اکين ۾ پاڻي
آڻي پيرن تي ڪري ڇيو مان ته:

"ايشور جي صدقي هن نماڻيءَ تي ديا
ڪريو ۽ پنهنجو پريم دان ڏيو."

تڏهين رکو منهن ڪري چوڻ لڳو ته:

"لنهنجي انهن اکرن جو مطلب ڪهڙو
آهي؟"

اُن تي مون اڌ پنتا سان همٿ جوڙي
ڇيو مان ته "اڄ کان وٺي هن ڇوڪريءَ
جو سنگ ڇڏيو. مونکي ڏک ٿو ٿئي جڏهين
ٿوهانکي...... هن سان...... پريم ڪندو
ڏسان ٿي."

پر هن نه مڃيو. اُلٽندو غصي ۾ چوڻ لڳو ته ”تون ڪجهه به ڪرين پر مان ڪيس نه ڇڏي سگهندس؛ جي توکي وڻي ته هن گهر ۾ رهه نت جيڏانهن وڻيئي تيڏانهن هلي وڃ.“

هاڻي منهنجي اک کلي ته ڏٺم ته پنهنجو پريتم وڃائي چڪي آهيان.

هينئر ته تندرستي بگڙجي چڪي آهي. اُن دک ۽ درد، روڄ ۽ راڙي هيٺ منهنجي بدن کي ڍاهي ڇڏيو آهي. سڄو بدن ضعيف ۽ نستو ٿي ويو اٿم ۽ اها سگهه نه رهي اٿم جو ڪري ويهي سگهان. تنهن ڪري سڄو ڏينهن بستري تي پيئي آهيان ۽ پيئي ڏينهن ڳڻيان ته ڪڏهين ٿو ملڪ الموت اچيم ۽ پاڻ سان وٺي وڃيم. هر مرڻ کان اڳ اها ئي آرزو اٿم ته پريتم جو درشن ڪريان.

شام جو وقت آهي ۽ سڀ ماڻهو خوشيءَ ۾ پرڄي هوا خوريءَ لاءِ جدا جدا هنڌن ڏي وڃي رهيا آهن پر منهنجو اهڙو نصيب ڪٿي! گهمڻ ته ٺهيو پر مونهن ته اکين کولڻ جي طاقت به نه رهي آهي جو ڪري چوطرف نهاري سگهان. اندر ۾ پريتم جي درشن لاءِ آنڌ مانڌ اٿم پر اکيون کولڻ به ناممڪن آهن. ان آنڌ مانڌ ۾ ڇا ٿي ڏسان ته منهنجو پيارو شنڪر منهنجي مٿي کان ويهي روئي رهيو آهي ۽ پنهنجا پيارا پيارا هٿڙا مٿي تي گهمائي چئي رهيو آهي:

”پياري سندري مونکي معاف ڪر.“

ليڪن هي ته سڀ خيالي چڪر هو. ڇا ڪڏهين منهنجي نصيب جو ستارو چمڪندو جو منهنجو پيارو شنڪر وري اچي مونسان ملندو؟ هرگز نه هو ته هن پورهين ڇوڪريءَ جو آهي. هاڻي سمجهيم ته هي خواب آهي، نه نه منهنجي دل جو ڦرڻو آهي جو مغز ۾ چڪر هڻي رهيو آهي. پر هي ڇا! هي ڪنهنجو هٿ آهي؟ مون پنهنجو هٿ ڪڍي اُن هٿ تي رکيو. رکڻ شرط بجليءَ سمان سڄي بدن ۾ خوشيءَ جي لهر ڊوڙي ويئي. تڏهين ڇا سچ پچ شنڪر منهنجي پاسي کان ويهي مونکي پريم ڪري رهيو آهي. مونکان رهيو نه ٿيو ۽ زور سان اکيون کولڻ جي ڪوشش ڪيم. اکيون ته سگهيو ڇاڪاڻ ته اکيون کلڻ شرط يڪدم بند ٿي ويئون. ليڪن اهو چتر منهنجي دل تي چٽجي ويو. يعني ته شنڪر منهنجي مٿي کان روئي رهيو ۽ چئي رهيو هو:

”سندري! مان پاپي آهيان، گنهگار آهيان؛ مونکي معاف ڪر. مان پنهنجي ڪئي تي پشيمان آهيان.“

مون ٻڌو ۽ وري ٻڌڻ جي ڪوشش ڪئي. خوشيءَ وچان منهنجي اکين ۾ پاڻي پرجي آيو. اُنتي هن پانهون پساري مونکي ڇاتيءَ سان لڳايو. مان پڻ پاڻ روڪي نه سگهيس ۽ پنهنجون پانهون ڪري سندس ڳلي ۾ لٽڪايم. شنڪر کان به رهيو نه ٿيو، هو پڻ روئڻ لڳو.

اُن روئڻ ۾ ڪيڏو نه راز سمايل هو؟ اهو راز هو پريم ۽ پشچاتاپ جو، راز جنهن جي لهرن ۾ اسان جون دليون ملي هڪ ٿي ويئون.

ماضي ۽ حال

١- سچ چوڻ آ جهالت، آهي ڪوڙ عقلمندي، آهه مرڪ مڙس جو اڄ دوستن سان دغا بازي،
آهه مال يتيمن جو ڄڻ صوف سمرقندي، اشراف هار ڪاڏي، بي شرم جي آ بازي؛
هُو اَوَر زمانو هو، هيءُ اَوَر زمانو آ.

٢- ڇا آهه اثر هو، ڇا خوف هو خدا جو! ڪوليءَ کي ستائڻ پي چوندا ها پاپ ڀاري،
مظلوم جي صدا تي، آڪاس گوجندو هو، اڄ آهه بيڪسن جي گردن مٿان ڪٽاري؛
هُو اَوَر زمانو هو، هيءُ اَوَر زمانو آ.

٣- بيوه جو ست بگاڙڻ اڄ ڪلهه بحال سمجهي، هنسن جي جاءِ تي اڄ افسوس ڪانگ ٻڌجي،
ڌارين جي بغل ۾ اڄ خود خواب خيال سمجهي، وينا ڏسون اکين سان استرين جي لاڄ لٽندي؛
هُو اَوَر زمانو هو، هيءُ اَوَر زمانو آ.

٤- اُستاد لاءِ ادب هو، وڏڙن لاءِ نياز نٽڙ ست، ڌارين لاءِ دل اندر هئي همدردي وفاداري،
اڄ بزرگن لاءِ جاڳي لنڊي وڏي کي نفرت، پنهنجن ٻين سان لازم ناهي ڪا قربداري؛
هُو اَوَر زمانو هو، هيءُ اَوَر زمانو آ.

٥- رشوت جي ڪوڏي ڄڻ آ مادر جي ٿڃ ٿڻن جي، ڪجهه پي حرام ناهي، سڀ ڪجهه حلال آهي،
دڪو ٻه ڪين ڇڏجي منشا رهي مٿن جي، دنيا جا عيش ٿيا ڳڻ مشڪل محال آهي؛
هُو اَوَر زمانو هو، هيءُ اَوَر زمانو آ.

٦- اقرار مڇ جي تي ملندو هو قرض ڪافي، پا ٽيءَ جي لاءِ ٻه اڄ ڪلهه اکون جي گهرج آهي،
هئي ڪارپت نه اڄ جيان، انجام جي خلافي، جنهن هٿ ۾ اڄ ملي ٿو سو هٿ سيال ناهي؛
هُو اَوَر زمانو هو، هيءُ اَوَر زمانو آ.

٧- جت ڌرم جي ناليءَ تان قربان ٿي ٿيا ڪونڌر، تنهن جاءِ تي ٻه اڄ ڪلهه رت جا نشان آهن،
ليڪن نه جذبو جاڳي دل جا سڪي ويا سرور، اڄ رالد سمجهي هڪ مان ٻيو ڌرم ٽا مٽائن؛
هُو اَوَر زمانو هو، هيءُ اور زمانو آ.

٨- ڇا دؤر آ دنيا جو، سورج چڙهيل لهي ويو، اُيري يا ڪين اُيري ڪا ٿي خبر نه آهي،
ليڪن ڪڏهن نه ورندو هڪوار جو وهي ويو، سو شمس، شمس ناهي؛ سو چنڊ، چنڊ ناهي؛
فاني فضول سارو تنهنجو هي فسانو آ،
هُو اَوَر زمانو هو، هيءُ اَوَر زمانو آ.

ڪيئلداس وليرام بيگواڻي، [فاني].

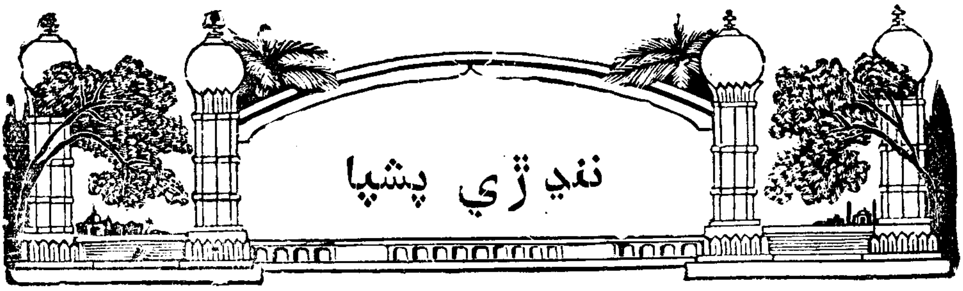

ننڍڙي پشپا

ليکڪ :- پروفيسر ڪي - اين - واسواڻي، ايم - اي ۽ ايل ايل - بي.

ننڍڙي پشپا! جهڙو موهيندڙ نالو اٿس اهڙوئي وڻندڙ ٻاڻ آهي. نهار ڪري ته گل وانگر ٻيٺي ٽڙي. مشڪي وري کهڙو نه سٺو! سندس چپن تي مرڪ ائين سونهين جئين ماڪ گلن تي. پاڻ ۾ نه وينو سندس نرمل چهرو ٻسجي. ڇا نه منجهس تازگي آهي ۽ وري کهڙي نه ڪومَلتا، سونهن ۽ ٻولڙا ائين پيئون ٻڪن جئن تازي ڪـڙيل گلاب جي گل ۾. اکيون وري کهڙيون نه سٻا جهيون اٿس. ماءُ ته ڪڏهن ڪڏهن ائين ٻائيندو آهيان جڻ ته سندس اکين مان ڪي آنند ڀريون لهرون اُٿي اچي منهنجي دل کي راحت ڏيون بخشين. وار ٻه واه جا اٿس. رنگ ۾ سونهري. سدائين پيا سندس سفيد وار پيشانيءَ تي لڙڪن. پاپيءَ پينرون گهٽوئي ڇون ته پشپـا کي قطي ڏيئي وار ناهي وهاريون ٻر مان اها ڳالهه ڪٿي تو قبول ڪريان ڇو ته مونکي ننڍڙي پشپا جو منهن وارن جي وچ مان اهڙوئي سوهڻو لڳندو آهي جهڙو ڪڪرن جي وچ مان چمڪندڙ چندرما.

ننڍڙي پشپا نه رڳو هڪ سندر پشپ آهي پر هڪ سمجهو ٻالڪ به آهي. عمر ۾ فقط ١٢ مهينا ٻر عقل ۾ وڏي آهي. جي ڪاٻي ڪتاب يا اخبار جو ڪو ٻنو هٿ ۾ آيس ته اهو ٻين ٻارن وانگر ھرويرو ڦاڙيندي ڪين ٻو پنهنجي اکين اڳيان وڏن وانگر جهلي ائين ب ب چوڻ لڳندي جڻ ته پڙهڻ ۾ بلڪل قابـل آهي. جي ڪنهن ٻار کي لاٽون هلائيندو ڏٺائيـن ته هٿ کڻي دي دي ڪندي. جي لاٽـون هٿ ۾ ڏبس وري ڏور گهرندي. پوءِ ٽوري گهٽي ڏور لاٽين تي ويـڙهي، جهڙي تهڙي پنهنجي آڱر تي اٽڪائي، تان ڇٽي لاٽون وٺي پٽ تي اُڇلائيندي. جي ڪنهن فونو ڪوليو ۽ ڪنجي ڏيڻ شروع ڪئي ته فوني جي وڄڻ کان اڳي ئي ننڍڙي پشپا پنهنجو راڳ ڳائڻ لڳندي.

باقي شل نه ڪو ڊاريو ماڻهو پشپا جي اڳيان اچي وهي يا بيهي. پوءِ اصل سن وٺي ويندس. جي هلندي هوندي ته بيهي رهندي. جي پٽ ۾ هوندي ته هنج گهرندي. اکيون وٺي هيٺ ڪندي. ٻائيندي ته ڪٿي ڀڄي هند وڃان ته چڱو. جي ڪنهن زور ڪري ڳالهايس ته پوءِ اچي روئڻ ۾ ڇٽڪنـدي. پر جي ڊاريو ماڻهو ٻئيٺو

ڪو هوندو ته ٻوڙ ٻڌندي ڪونه. ڇو ته پشپا لاءِ سڀ ٻٽيٽا پنهنجا ٻٽيٽا آهن ۽ سندن مکيه ڪم آهي پشپا کي کڻي گهمائڻ. پاپيءَ کي ايترو کين پا نٿين جيترو ٻٽيٽيءَ کي، ڇو ته ٻٽيٽو معنيٰ گهمڻ. پاپي وقت تي کير پياريندي ته وقت تي دوا پياريندي.

پشپا جو ٻهريون متر آهي اسانجو ٻٽيٽو. نه رڙڻ وارو ٻٽيٽو پر گهمائڻ وارو ٻٽيٽو. ۽ ٻيو متر اٿس ڪانءُ. ٻٽيٽو ٻه ڪارو ته ڪانءُ ٻه ڪارو. پر پشپا ڪانءُ کي لولي اهڙي ڇوڄ سان ڪارائي جڏن اسين کيس ڪارايون. اصل لولي کڻي وڃي ڪانءُ کي ڇهنب ۾ ڏيندي. نظارو آهي ڏسڻ وٽان. ڪانءُ هڪ پاسي ٻيو ڇرڪي، پاڻ ٻئي پاسي ٻيٺي ٽڙڪي ۽ پاپي ٽئين پاسي ٻيٺي ڏڪي ته متان ڪانءُ آڱر ۾ نه چڪ پائي وجهيس.

جنهن پشپا کي ڏند ڪائيندو نه ڏٺو تنهن ڄڻ نه کيس ڏٺوئي ڪونه. ڇو ته اُن وقت پشپا پاڻ کي هڪ وڏي مکياڻي سمجهندي آهي ۽ پنهنجي موافق هلندي آهي. ٻئي ڪنهن سان ڏند ڪائي ڪونه. پنهنجي ٻُرُ ڪنهن مهل ڇمڇي سان ڪائيندي، ته ڪنهن مهل ٽُريءَ تي رکي ڪائيندي. ڪنهن مهل وري سڄي وٽي واٽ تي رکي ٻيٺي ٻيهندي. وٽي اٿين هوندي جٿين ڏند جي راڻي. هٿ ڏند ۾ ٻرش، ٻوٽ ڏند سان ٽڪيل، وار ٻه ڏند ۾ ويل. ڇوندا آهن ته اڳي هندوستان ۾ ڪيترن جون نديون وهنديون هيون. ننڍڙي پشپا جي راڄڌاني ۾ ڏس ته ڏند نارا ڪيو ٻيو وهي ۽ پاڻ

ٻيٺي خوش ٿي ٽڙي ۽ مرڪي. پاپي ٻيٺي ڪوڙو ڪوڙو ڪاوڙجي ۽ دادا ٻيو کلي، اسين ويٺا ناٽڪ ڏسون.

پشپا ننڍڙي! پر جنهن وقت پنهنجي ڳالهه تي ضد ڪري اُنوقت مجال آهي ڪنهنجي جو سندس خيال بدلائي سگهي؟ وڏا مڙي وڃن پر ننڍڙي پشپا نه مڙي. پنهنجي ڳالهه تي اهڙي ته اسٿر ۽ پڪي ٿي بيهندي آهي جهڙو هڪ اڻ ڇرندڙ پهاڙ. اُنوقت ڇت ڪرڻ ۽ دڙڪو ڏيڻ ٻئي اجايا آهن. منهنجي دل ۾ وري وري اهو سوال اُٿندو آهي ته اها دريا ۽ ارادي جي پختائي هڪ ننڍڙي ٻالڪ ۾ ڪٿان ٿي اچي؟

ننڍڙي پشپا وڻندڙ آهي نه رڳو جڏهن جاڳي ٻيٺي پر تڏهين ٻه جڏهين سمهيل آهي. جڏهن ننڊ جي گود ۾ آهي تڏهن ڏانهس نهارجي ته سندس چهري ۾ عجيب ڦيرڦار پسجي. ڪنهن مهل سندس نرڙ ۾ گهنج پيا ڏسجن ته ڪنهن وقت وري سندس سندر منهن تازگي ۽ سونهن سان ٻيو ٻهڪي. پر سڀني کان وڌيڪ عجيب ڳالهه هيءَ ته گهڻيئي دفعا پشپا کي ڏسجي ته ننڊ ۾ ٻيٺي مرڪي. مان وري وري ٻيو پاپيءَ کان پڇان: پاپي مرڪ جا ننڍڙي پشپا جي چپن تي ننڊ ۾ نچي ٿي سا ڪٿان ٿي اچي؟ پاپي جواب ڏيڻ کان نٽائي. چوي ته مان توکي ٻڌايان پر تون کلندين، ٺٺولي ڪندين چوندين زالون چريون.

پشپا ننڍڙي! پر گهر ۾ وڏيءَ خوشيءَ جو باعث. پشپا بنا گهر ڄڻ ته خالي ۽ ٻسو ٻيو لڳي. جيڪو آفيس يا ڪورٽ مان

موٽي، جيڪو شڪول يا ڪاليج مان اچي، سو ڀورين اچي پشپا جو درشن ڪري ۽ سندس ڪلمڪ ڇهرو ڏسي. ڇو ته پشپا جو وڻندڙ منهن ڏسڻ سان دل ٻهار ٻهار ٿيئي ٿي ۽ ماڻهوءَ جو اڌ ٿڪ ته يڪدم گم ٿيو وڃي.

ننڍڙا ٻالڪ سچ پچ گهر جو زيور ۽ سينگار آهن. سندن اٻوجهائي، ميناج ۽ ڪوملتا ڏسي دل ٿيئي ساڻن پيار جو ورتاءُ ڪرڻ لاءِ چاهيون ڏي. ٻوءِ ڪي ڪين هنج ڪڻن، چمن ۽ ڪي ٽول وٺي ڪارائين يا رانديڪا وٺي ڏين، ڪي گهمڻ وٺي وڃن يا ناٽڪ سئنيما ڏيکارين، ڪي رانديون ڪرائين ۽ ڪي آکاڻيون ٻڌائين؛ مطلب ته سڀڪو پنهنجي لموني ٻالڪن کي خوش ڪري ۽ پنهنجي دل ٺاري.

زندگيءَ جي ڪيل ۾ جيڪي سهڻا درشيه آهن تن سڀني ۾ وڌيڪ دل لڀائيندڙ ۽ وڻندڙ آهي هڪ اٻوجهه ٻالڪ جو مشڪندڙ ڇهرو. ڇو ته اهو اسانجي دل ۾ اُٺاري ٿو خوشيءَ جون لهرون. اها خوشي جا ٻولو آهي، اها خوشي جنهن ۾ سمايل آهي هڪ عجيب ميناج ۽ شانتي.

سچ

١- سچ ۽ سوڌائي ڪنهن گرمک جي گهر ۾،
تنهن ملي ساڌ سنگت سان ممتا مٽائي،
سامي سڀائي جوت ڏسي جڳديش جي.
٢- سچ سڀاڻو جن ڪوهه ڪريندا ڪوڙ ڪي،
هوندي ٻل نرٻل ٿي سڀ جي شيوا ڪن،
سامي اوڏيا سنڌ ۾ وهي ڪين وڃن،
وڃنا گهر رهن ساڪي سهج آڪاس جا.
٣- سدا تنهنجي جيءَ، جنهن ڪي سچ اندر ۾،
سامي ڇڻي سنسار جي ٻوري رکي نه پيئي،
ستهه سڌ سروپ جي لنو ۾ رهي ليئي،
ٻرچي ٻيرلن ٻي ڪري سڀ ڪنهن سان.
٤- سچ سڀاڻو جن سي ڪوهه ڪريندا ڪوڙ ڪي،
مورک ترشنا جي جل ۾ ساهي. ڪين وهن،
رتا رنگ رهن سدا سپرين جي.
٥- سچ سي سڀاڻن جن ڪي سڪ سل ڪيا،
ٻاڻ ڏنا اُون ٻاڻ ۾ نروڪي نماڻن،
مورک ڇا ڄاڻن دردوندن جي دم ڪي.

سامي صاحب

سرڪاري نوڪري

ليکڪ:- بي-ڊي گربخشاڻي، بي-اي.

"نوڪري ته سرڪاري ٻيو مڙيوئي ڪوڙ!" اهي لفظ نوجوان پاڳوءَ کي اُٿندي، وهندي، کائيندي پيئندي، ۽ گهمندي ڦرندي، هميشه زبان تي ڪنٺ هوندا هئا. ننڍي هوندي کان وٺي مٽن مائٽن، سنگتين ساٿين کان ٻڌندو هو ته سرڪاري نوڪري ۾ کهڙا نه مزا آهن.

ٻگها رسٽيو سٽا ٻو. ننهنڪا نسواءِ ٻي چيري ميري ۽ سڀ کان مٿي حڪمراني ۽ ننڍي وڏي جي سلامي. ۽ ڪم ٻه فقط "صحيون گهتڻ ۽ ملاقاتون ڏيڻ." جڏهين پروفيسر ڪلاس ۾ هر هڪ شاگرد کان سوال پڇندو هو ته وڏي هوندي ڇا ڪندا؟ ته پاڳو جواب ڏيندو هو "سرڪاري نوڪري." ڇي کهڙي؟ ترت جواب ڏيندو هو "ڊپٽي ڪليڪٽري."

ڊپٽي ڪليڪٽري، ديسي ماڻهو لاءِ برابر وڏي ۾ وڏو سرڪاري عهدو هو. تنهن ۾ کهڙو ميِن ميک. بيشڪ هو شهر جو حاڪم هو. سندس هيٺان مختيارڪار، هيڊمنشي، منشي، تپيدار ۽ زميندار هڪ پاسي. ته ٻي پاسي وري وڪيل، جج ۽ مئجسٽريٽ. وري جڏهين سائين ڊپٽي صاحب گشت تي نڪرندو ۽ ڳوٺن ۾ منزلون هڻندو هو ته پوءِ جنسي راجائي دربار لڳي ويندي هئي. ٿوري ۾ ڪٿي چئجي ته ملڪ جو مالڪ ئي ڊپٽي صاحب هو. ٻڌو هئائين ته بي-اي پاس ڪيل گريجوئيٽ واسطي ڊپٽي ڪليڪٽري ملڻ ڪا ڏکي ڳالهه ڪانهي. ٿوري سفارش ۽ هلندي هجي ته پوءِ چڙهيو اها سندس ڪيسي ۾ پيٺي آهي. پاڳو وڏ گهراڻي آکهه مان هو. سندس پيءُ ۽ چاچا چڱن عهدن تي هئا، سو ڪيس انهيءَ پشت جي ته ڪا ڳڻتي ڪا نه هئي. هاڻ فقط محنت ڪري ڪيس بي-اي پاس ڪرڻي هئي.

(٦)

پاڳو سک سان سينئر بي-اي ڪلاس ۾ اچي پهتو هو ۽ پوري سال کانپوءِ امتحان ڏيئي بي-اي پاس ڪرڻي هئس. هن سال هو روز رات جو ٻيو خواب لهندو هو. هڪ رات خواب ۾ تو ڏسي ته "بي-اي پاس ڪئي اٿم. نتيجو ظاهر ٿيو آهي ۽

سيڪنڊ ڪلاس ۾ آيو آهيان ۽ حڪم آيو آهي ته ڀورين تاريخ کان وٺي وڃي ڊپٽي ڪليڪٽري جي چارج ٽنڊي محمد خان ۾ وٺ. مان اصل ڪپڙن ۾ نه پيو ماپان. ٽپا پيو ڏيان، چوڌاري خوشيون ٿي ويون آهن. اما ۽ بابي کي سڀ پيا مبارڪون ڏين. مائٽين واريون وري مائٽيون کڻي، رلي ميون آهن. چي ڪڪي کي هاڻ مڱاءِ. بابهن وٺي ڏيندي سان ۽ چنڊ جهڙي، جو جڳ ڏسي پيو ريسون ڪري. ڪا پيئي چوي ته ڊپٽي کي مان مڱا ٿيندي يس. اصل پوي ٿو جو ڀچو وٺي ڏيندي سانس ۽ تنهن ڪانسواءِ ٿالهي پڌا ڏهه هزار. چوڪري به رنائو ڊپٽي ڪليڪٽر جي ڌيءَ آهي وغيره. نيٺ مان سهي سنهري فرسٽ ڪلاس سوٽ پائي، فرسٽ ڪلاس ۾ مسافري ڪري اچي ٽنڊي محمد خان ۾ پهتس. گاڏي مان منهن ڪڍڻ سان ڇا ٿو ڏسان ته ڪيترا ماڻهو هٿن ۾ گلن جا هار کڻي پيا پڇا ڪن ته سائين ڊپٽي ڪليڪٽر ياڳڇند ڪهڙي گاڏي ۾ آهي؟ نيٺ گاڏو اچي ڳولي ڪڍيائون. بس پوءِ ته ڏسو سيڪو پيو پيري پئي ۽ ٺڙي ڊگها سلام ڪري. حد جا سيئي سرڪاري نوڪر، مختيارڪار کان وٺندي پٽيوالي تائين، اسٽيشن تي حاضر هئا. بس پوءِ هارن سان مون کي جهنجهي ڇڏيائون. ڪو پيو چئي "ادا ڊپٽي ڏسڻ ۾ ته ملائڪ ٿو اچي." ٻيو پيو چئي "پاڻ شڪل جو ته شاهاڻو آهي هاڻ دل شاهاڻي هجيس." نيٺ سڪ سان مون کي موٽر ۾ وٺي اچي ڊاڪ بنگلي ۾ لاٿائون. سڀ ڪنهن طرح جو بندوبست سچو مختيارڪار جي هٿ ۾ هو. مختيارڪار کان حال احوال وٺڻ مان معلوم ٿيم ته ٻي ڏينهن ڊپٽي جي ڪچهري ٿيڻي هئي جتي وڏا زميندار، وڏيرا ۽ ڪامورا ايندا ۽ اُتي مونکي ٻولن جي باري ۾ ڪي ڪيس فيصل ڪرڻا هئا. ٻئي ڏينهن سڪ سان ڪچهري شروع ٿي. ننڍا وڏا مختيارڪار کانوٺي پٽيوالي تائين حاضري ۾ بيٺا آهن. پوش پوش پيئي پوي. اڃا مان (ڊپٽي صاحب) ڪچهري اندر گهڙيس ۽ اُتي اُٺي ڪرسي تي ويٺس ته ٻاهران ڪجهه گوڙ پڌڻ ۾ آيو. پڇا ڪرڻ تي معلوم ٿيو ته هڪ هاري فرياد کڻي آيو آهي ۽ تنهن کي پٽيوالا ۽ اپيدار اندر اچڻ کان روڪي رهيا آهن. مون تنهن تي حاڪماڻي نوع ۾ چيو "ڇڏيوس ته اندر اچي ۽ روبرو فرياد ڪري."

اُهي چوڻ تي ڪيس ڇڏيو ويو. ڇا ڏسان ته هڪ ڳريل سڙيل، ڦاٽلن ڪپڙن ۾ هڪ هاري، اچي منهنجي اڳيان بيٺو. هاري هٿ ٻڌي ٻاڏايندڙ آواز ۾ چيو "سائين مونکي ماٺليءَ کان ڏهه ڪوهه پري هڪ زمين ٽڪر آهي، جتي پوک ڪندو آهيان. هن سال تمام گهڻي مينهن جي پوڻ ڪري فصل صفا چٽ ٿي ويو آهي. سرڪار نامدار ٻين کي ٻولن کان معافي ڏني آهي. مونکي به معافي ملڻ گهرجي. اپيدار کي مون عرض ڪيو هو ته مونکي به معافي وٺائي ڏي، ته چوڻ لڳو "سرڪار معافي ڪانه ڏيئي سگهندي. توکي ٻل ضرور ڀارڻي پوندي." جڏهن گهڻو ليلايو ماڻس ته

جواب ڏنائين ”اسانجي رقم رکي ٻوءِ معافي لاءِ ڪوشش ڪئي ويندي.“ هاڻ مون غريب کي رقم ڪٿان اچي جو ڏيان! توهين انصاف ڪريو. اڃا هاري جو اِترو چوڻ ته تپيدار جو وات ڦاٽڻ: ”سائين! هي هاري ذات جا اٿو حرامي، مٿان هنن تي اعتبار ڪيو اٿو. ڏان پنهنجا پيسا خرچي، هاڻي پيسن ڏيڻ خاطر ٿو ڪوڙا الزام لڳائي.“ تپيدار جو سپروائيزنگ تپيدار، هيڊ منشي ۽ مختيارڪار سڀ وٺايو. چي ”هاري ٻج ماس ڪوڙو آهي. هيءَ رڳو سرڪار کي پيسن ڏيڻ واسطي چال ڪيو اٿس.“ هاري تنهن تي روئندڙ آواز ۾ چيو ”ڊپٽي صاحب، توهين روبرو هلي منهنجي ٻنيءَ ۽ گهر جي حالت ڏسي انصاف ڪريو. منهنجا ٻچا بک ۾ پاهه ٿي رهيا آهن.“ پر هاريءَ جون وينتيون ۽ ٻڪارون اجايون ويون. مون حڪم ڪيو ”ڪڍو هن مردار منحوس کي. سرڪاري نوڪرن جي برخلاف رشوتخوريءَ جو الزام هڻڻ ڪري ڪيس سزا طور ٽي ٽڪا لڳايو.“ يڪدم حڪم جي تعميل ڪئي وئي. هاريءَ کي لڪڻ سان ڪٽيو ويو ۽ ڪيس ڦٽ ٿي پيا. ٻچاڙي جي وقت جڏهن ساٽو ٿي پيو، تڏهين ڏاڍي سوز مان چيائين ”صاحب مان تو وٽ سرڪاري انصاف وٺڻ آيو هوس. بس انصاف جي ماڳ هيڏي ڀاري سزا! توهين ڊپٽي آهيو ڪين راڪاس، منهنجي دل مان اڄ آهه ٿي نڪري ته ڊپٽي تون لکي وڌندين، نکي ويجهندي.“ مون ڪوبه ڌيان ڪونه ڏنو. هاري کي يڪدم ٻاهر ڪڍيو ويو. تنهن ڪانپوءِ ڪجهه زميندارن جا ڪيس فيصل ڪيا ويا ۽ ڪچهري برخواست ڪئي وئي. مونکي اڄ بيحد خوشي هئي جو ته مون ڪا وڏي جنگ کٽي هئي. اڃا اهي ويچار پئي ڪيم ته نامراد نوڪر اچي اُٿاريو ته:

”سائين! چانهه پيئي ٺري. جلدي اُٿو، ١١ صبوح جا لڳا آهن.“ آواز تي منهنجي اک کلي ۽ خواب پورو ٿيو.

(٣)

جلد ئي بسنت رت آئي، امتحانن جو آرنڀ ٿيڻ لڳو. بي-اي جو امتحان، اپريل ۾ ڪراچي منجهه ٿيڻو هو. نيٺ اهو ڏينهن ويجهو آيو ۽ اسين سڀ سنگتي سنيري، امتحان لاءِ ڪراچي ڏانهن روانا ٿياسين. ٿورن سڪن سان حيدرآباد مان هلي ۽ چوڪرن جي ٽي ٽين ٽين شروع.

پتاڪي، موالي ۽ چرسي ته ٿا ٿين. جڏهن موالي پنگ جو لوٽو ۽ چرسي چرس جو سوٽو چاڙهي ويهي ٿا پيت هڻن، ته پوءِ سمجهنٿا ته والــي ملڪ جا ٿي پاڻ آهن. پر شاگردن ۽ خصوصاً ڪاليجي نوجوانن جي پتاڪن ۽ سٽاڪن جو ڪن ٿورن کي آزمودو هوندو. پتاڪن هڻڻ مهل هي نوجوان ائين ٿا سمجهن جو ته سڄي دنيا جي حڪمراني جي پڳ مٿان اچي پيئي آهي. چڱو، اچو ته شاگردن جون لپاڙون ٻڌون.

هڪڙو ٿو چئي ته ”بابو ۽ گبسن ڪمشنر لنڊي هولڊي جا گهاٽا يار آهن ۽ بابي کي انجام ڪيو اٿس، ته پنهنجي رڳو بي-اي

پاس ڪري نڪري ۽ مختيارڪاري ٿي رکي آهي.” تنهن تي ٻي پڇيو ته جي بابت گبسن جو يار آهي ته اسانجي چاچي جو وڏي مسٽر فٽريل جڊيشل ڪمشنر دوست آهي. اصل چاچي کي روبرو انعام ڏنو اٿس ته تنهنجو پاڻيو رڳو ايل ايل - بي جو امتحان پاس ڪري ته سب ججي مونکان لهڻائين. تنهن تي ٽٽين ٽت ڏنو ته سٽر هٽلي انسپيڪٽر جنرل پوليس منهنجي ڏاڏي سان اقرار ڪيو آهي ته تنهنجو پوٽو بي. اي پاس ڪري نڪري ته پوليس انسپيڪٽري وٺي. آخر جڏهين مونکان پڇائون ته تون ڇا ڪندين؟ تنهن تي مون جواب ڏنو، ”يارو! سنڌ پرڳڻي ۾، مسلمانن جي پشت ڪانسواءِ، ڪابه وڏي نوڪري ملڻ مشڪل آهي. منهنجو چاچو، ڊاڪٽر صاحب - مسلمانن جو گهاٽو سنگتي آهي ۽ ٻاٻي سائين جو به انهن ڏانهن لاڙو آهي. سو مونکي ته ڊپٽي ڪليڪٽري ملڻ ۾ ڪابه تڪليف درپيش ڪانه ايندي.” بس سڀيئي اچي ٺهڪن ۾ پيا ۽ چيائون ”ڊپٽي صاحب اسانکي نه وسارج.” چار ڪلاڪ ٻتاڪن ۽ سٽاڪن ۾ جلدئي گذري ويا ۽ گاڏي اچي ڪراچي پهتي. سڀڪو يار گهر راهي ٿيو ۽ وري امتحان جي ڏينهن گڏجڻ جو ٺهراءُ ڪيوسين جو سڀني کي پڙهڻو هو.

سومر ڏينهن امتحان شروع ٿيو ۽ ورسپت ڏينهن پورو ٿيو. پيپر سولا هئا، سو سڀني سٺو ڪيو هو ۽ پاس ٿيڻ جي سڀني کي پڪ هئي، فقط ڪلاس ملڻ جو شڪ هو. سڀيئي هينئر امتحان ڏيئي فارغ ٿيا. سو خيال ڪيوسين ته حيدرآباد ڇا وڃي ڪبو، ٽن مهينن کان پوءِ نتيجو ظاهر ٿيڻو هو. ڇيوسين ته ڇونه هتي ويهي موجون ڪريون. ٻي ڏينهن هڪ مشهور ناٽڪ ڪمپني جو ناٽڪ ٿيڻو هو. نالو هوس ”بيروزگار عرف بامبي (Bombay) ڪا گرئجوئيٽ.“ سڀني سپيشل ڪلاس جون ٽڪيٽون خريد ڪيون.

(۴)

ٻي ڏينهن سڀيئي سنگتي ڪمپليٽ سوٽ پائي، موٽر ۾ چڙهي، اچي ماندوي ۾ وارد ٿياسين. سڄو ماڻدو، ماڻهن سان ٽمٽار هو ۽ هڪڙي به جاءِ خالي ڪانه هئي. اسان پڪ سمجهيو ته هيتري جا رش ٿي آهي سو مڙيوئي ناٽڪ به ڪو لاثاني هوندو. جلدئي گهنٽي لڳي ۽ پردو کڄيو. هڪ آفيس جو ڪمرو ڏسڻ ۾ آيو، ڪمري ۾ چوگرد فرسٽ ڪلاس ڪرسيون پيل هيون. وچ ۾ هڪ اُچي ميز پيل هئي، جنهن لي هوا واسطي فئن (پنکو)، لکڻ واسطي رنگدار مس ڪپڙيون ۽ ٻيو شيشي جو سامان رکيل هو. ميز جي پرسان ڦرندڙ ڪرسي، (Rolling Chair) تي مئنيجر صاحب ويٺو هو. سگريٽ جي سونن سان گڏ ڪي ڪاغذ پي جا ڇپيا ٿين. هڪ ڪاغذ پيو جاچي ۽ گاريون پيو ڏي، ”ڊئم فولس، اڊيٽس“ وغيره چئي نيٺ ڪرسي تان لهي اچي شٽيج تي بيٺو. ڪيائين ٻڪ شروع:-

”ڏسو نه سهڻو، هڪ ۵۰ روپئي جي ڪلارڪي لاءِ ڪٺي اخبار ۾ نوٽيس وجهايم ته هڪ گرئجوئيٽ ڪپي جو ڪمپني ۾ جو

چڱيءَ طرح حساب ڪتاب رکي. بس! پوءِ ڏينهن کان وٺي درخواستون اچڻ شروع ٿيون آهن. هيل تائين ٥٠٠ ته اچي ويون آهن. انهن ۾ گريجوئيٽ، ڊبل-ٽربل گريجوئيٽ ۽ ولايت جا به ڪي پڙهيل آهن. سڀني گڏهن لنبا چوڙا سرٽيفڪيٽ ڏياري مڪا آهن ته درخواست ڪندڙ ههڙو قابل ههڙو سمجهو، ههڙو چالاڪ آهي ۽ جي جڳهه مليس ته سڀني جون سڪون لاهيندو. هاڻ سرٽيفڪيٽ ڪٿي پڙهجن ته ساڳي پرنسپال، ساڳين پروفيسرن ۽ ساڳين اُستادن جا ۽ سڀني کي هڪ جهڙا سرٽيفڪٽ. هاڻي ٻڌايو ته ڪٿن پيٽ ڪجي. اُجوڪا اُستاد ڪاليج جا ٻوڙي شڪولن جا سرٽيفڪيٽ اکيون پوريو ٿا لکي ڏين، پوءِ چوڪرو ڪٿي جت هجي. مونکي ته درخواستون ۽ سرٽيفڪيٽ پڙهي اچي مٿي ۾ سور پيو آهي. اڙي گريجوئيٽ ڪتن کان به وڌيڪ! هڪ خسيس ڪلارڪي واسطي ڪتان جي سفارش ٿي آهي. اسان جڏهن بي-اي پاس ڪئي هئي ته گهورن مان منٿون ميڙون ڪري وٺي ويندا هئا. هاءِ ڙي زمانا تنهنجا رنگ! مان به ٿو ڪٿي صورتي وجهان ته ڪهڙي جو ٿو پاڳي پراٺي. جٿن هن بي گريجوئيٽن جي توهين ڪئي، ٿٽن اسانکي بي خار لڳا ۽ دل بي چيو ته گڏجي وڃي انهي مڪنيڄو کي ماري دنبو بڻايون. هي گريجوئيٽن کي ڪو بازار جي مڇي ٿو سمجهي ڇا! پر چپو سين ته ڏسجي، وڌيڪ ڇا ٿو ٿئي. سائين سين بي شروع ٿي. ڇا ڏسون ته

هڪ اُپ ٽوڊيٽ سوٽ بوٽ ۽ عينڪ نوجوان هڪ لڪڙي ڦيرائيندو ڪرم ڪٽيندو پيو اچي. اچڻ سان ڪيائين بڪ شروع. "بي-اي پاس عرف ستيا ناس! پورين ٻارهن مهينن کان نوٽي جتي گسائي اٿم پر نوڪري ڪانه ملي. ڇا سرڪاري آفيسون، ڇا ميونسپالٽيون، لوڪلبورڊون، ڇا خانگي فرمون، پر سڀ هنڌ، ايهوئي روڪ ٽوڪ جواب "No Vacancy". ڪن هنڌ ته وڏا بورڊ لڳل هئا "No Interview for Vacancy" يعني "نوڪري لاءِ ملاقات ڪانه ڪرڻ ۾ ايندي." هاڻ ڇا ڪجي ڪيڏانهن وڃجي. ماڻهو ٿا صلاح ڏينم ته ڪدي ويهه پان ٻيڙيءَ جو دڪان يا ڪر بوٽ پالش جو ڌندو اختيار. افسوس، صد افسوس. مون نٿي ڄاتو ته گريجوئيٽ جي ههڙي طرح مٽي پليت ٿيندي. پر نه يار نه، پليا آهيو. آءٌ ايهو ڌندو مٿي به اختيار نه ڪندس. "پلي بک پر جي شال نه وڃي شان." جي سرڪار اسان جي ڊگريءَ کي مان نٿي ڏي ته گهٽ ۾ گهٽ اسانجي سوسائٽي ته اسانکي آسمان تي پيٺي چوٽ چاڙهي. پوليو گريجوئيٽ مهراج ڪي جيءَ. "اسان گڏجي پڪاريو آمين! آمين!" سڪ سان ناٽڪ پورو ٿيو ۽ اسين گهرن ڏانهن روانا ٿياسين. مونکي سڄي رات ننڊ نه آئي. روئان پيو ته ڇا گريجوئيٽ جو ايهو وڃي رهيو آهي مان! ڇو پڙهيا سين ڪاليج ۾، مئٽرڪ پاس ڪري وڃي نوڪري نه ڪريون ها!

(٥)

ٻن ٽن مهينن گذرڻ ۾ ڪھڙي ٿي دير لڳي؟ جون آئي، نتيجو ظاهر ٿيو. بي-اي جي رزلٽ هميشه جيان تمام چڱي آئي هئي. اوڏي مهل ته گهڻيئي خوشيون ڪيون ويون، شاد ماناتي ويا، ماٽيون مڃايون ورهايون. سڀني راڄيون سنگتين جون مجلسون ٿي هليون. پر جئين جئين وقت گذرندو ويو، تئين تئين اهي نشا ٽٽندا ويا. هاڻي سڀني کي اچي نوڪري جي چورا ڪورا لڳي. گهڻن جي سمنڊ ۾ چنبي ته وڃي غرق ٿيا سين. هر ڪو ٻاٻن چاچن، مامن، ماسڙن کي وٺيو پيو سفارشون ڪرائي پر نوڪريون هجن ته ملن! چاچا انجام، چاچا اقرار. صاحب آکڻ لڳا ته ڪين ڪھڙي خبر ته هئن زمانو ڦيرو کائيندو ۽ مسلمانن جو راڄ ٿيندو. اسانکي سرڪار بهادر جا سخت حڪم آهن ته مسلمانن کانسواءِ ڪنهن کي به هينئر ڪا سرڪاري جڳهه نه ڏيو. جي لاچار مسلمان نه ملن ته ٻئي پيل قومن وارن کي جڳهيون ڏيو. هيڏانهن سرڪاري نوڪرين جا هي حال! هوڏانهن ميونسپالٽين ۽ لوڪلبورڊن ۾ اُنهن کان به وڌيڪ اونده. ممبر صاحبن جو ڪومت مانٽ هجي يا ته ڳُٽي ڀڳي رقم ڀيٽا رکي ته نوڪري ملي. باقي رهيا هئا ”انگريزي مڪتب“. پر اُتي وري ڇا هو؟ پرنسپال ۽ هيڊ ماستر شڪولن جا چون:-

”ماستري کپيو ته ڀهرين هيترا چوڪرا ۽ چوڪريون شڪول لاءِ وٺي اچو. پگهار گهڻي ۾ گهڻو ۴۵ يا ۵۰ روپيا.“

ڪن شڪولن ۾ ته ايهو حال آهي جو ٻه ٽي مهينا ساندهه نوڪري ڪرائي پگهار ڪان ڏين جواب. مطلب ته جت ڪٿ ساڳي اونده هئي:

”جيڏانهن وڃ روم- تيڏانهن پويو وءِ ٽوم.“

بس! ڪرم ڪٽيون، يونيورسٽي ۽ پروفيسرن تي گارين جو ڏوڙيو پيا وسايون. سڀ پيا چئون ته ڇو پڙهيا سين ڪاليج ۾ جو هھڙا حال ٿيا. گهڻن لاچار نا اُميد ٿي ڪراچيءَ ۾ ايل-بي جو ڪورس ڪنيو ته وڪيل ٿيندا سين. ڪن ايم-اي جا وڃي ٽرمس رکيا ته گهٽ ۾ گهٽ ٻه سال نوڪرين جي ڳڻتي کان ڇٽبو ۽ پوءِ پروفيسر ٿينداسين. ڪن شاگردن کي مڪتبن ۾ ماستريون مليون ۽ ڪن جزوي چوڪرن کي، جنجي تمام گهڻي هلندي هئي، تنکي به ۴۰ روپئي جون سرڪاري ڪلارڪيون مليون، پيو مڙئي خير! پر چئجي ڪٿي ته اسان مان ڪو وڃي وڏي عهدي تي چڙهيو سو اصل نه.

ٻانڪ پچندا ته آخر ديوان ڀاڳچند، جنهن هيترا خراب لڏا هئا، تنهنکي ڪھڙي پگهه ملي؟ چگو ٻڌو ته ٻڌايانو! اُنهي وڃي هڪ مشهور ويمي جي ڪمپنيءَ جي ايجنٽي ڪئي. ويمي جو ڪم ڪھڙو آسان آهي سا سيني کي خبر هوندي. جڏهين روز راس جو ٽڪي ٽٽجي، ڳهي اچي سمهي، تڏهين اکين مان ٻاٽي، وهايو چئي:

”هاءِ ڙي پياري سرڪاري نوڪري عرف ڊپٽي ڪليڪٽري!“

فيڊريشن آهي ڪهڙي بلا؟

ليکڪ :- پرو. ايم. گرباڻي، بي. اي.

لارڊ لوٿين جو سمت سمنڊ لتاڙي هندوستان جو سير ڪرڻ آيو تنهن ۾ ضرور ڪو راز هوندو! وري جو هندوستان جي مکيه ليڊرن ۽ رياستن جي والين سان ڪن رهاڻيون ۽ مٺيون مٺيون ڳالهيون ڪري ويو، ان تہ پاڻ هندوستانين جي دلين ۾ وڏيڪ شڪ پيدا ڪيا آهن. آخر ۾ هندوستان جي مدبرن جا رايا وائيسراءِ کي ذهنشين ڪري انگلنڊ روانو ٿيو. اسهڻ کان اڳ هڪ بيان ۾ چيائين تہ جيتوڻيڪ فيڊريشن جو اصول سڀني هندوستانين کي پسند آهي، تنهن هوندي بہ هاڻوڪي فيڊريشن مان گهڻا ماڻهو نقص ٿا ڪڍن، جن سان مان شامل راءِ آهيان. ان هوندي بہ خبر نہ آهي تہ ڇو لارڊ لوٿين صلاح ٿو ڏي تہ هندوستان ۾ فيڊريشن سرپا ٿيڻ گهرجي. هن ٻٽيءَ گفتار سبب هندوستانين جي دلين ۾ عجيب و غريب انومان پيدا ڪيا آهن. فيڊريشن شايد دهليءَ جي لڏوءَ جيان ٿي ڏسجي جو جيڪڏهن نہ کائجي تہ بہ پڇتائجي جي کائجي تہ بہ پڇتائڻو پوي.

فيڊريشن جي معنيٰ آهي تہ هندوستان جا سڀ ٽڪر- برٽش علائقا توڙي رياستون- گڏجي پاڻيءَ جو سرشتو اختيار ڪن. هن وقت هندوستان ۾ يونيٽري سرشتو (Unitary system) آهي. مرڪزي حڪومت برپا ڪيل آهي ۽ اُن جي هيٺ پرانتڪ حڪومتون ڪم ڪري رهيون آهن؛ پر فيڊريشن کانپوءِ پرانتڪ خود حڪومتون ۽ مرڪزي فيڊريشن هڪ ٻئي کان الڳ ٿينديون ۽ سڌو بادشاهه سان جوابدار رهنديون. اندروني ڪم علائقا ۽ رياستون سنڀاليندا پر مکيه ۽ عام ڪمن جو فيصلو فيڊريشن جي هٿ هيٺ رهندو. هندوستان ۾ فيڊريشن جي خلاف ايتري نقطهچينيءَ هوندي بہ انگلنڊ جي وزير اعظم پارليامينٽ ۾ ظاهر ڪيو آهي تہ فيڊريشن ۾ ڪا بہ ڦيرڦار نہ ڪئي وڃي. سڀاويڪ اهو خيال هرڪنهن جي دل ۾ اٿي ٿو تہ ڇو انگلنڊ جي پارليامينٽ ايتري قدر منتظر آهي تہ ڪئن بہ فيڊريشن هندوستان اندر عمل ۾ اچي. هوڏانهن بادشاهه جو عيوضي وائسراءِ رياستن جي نوابن ۽ راجائن کي پيو ٿو مٺيون مٺيون مرليون وڄائي. اُن مان ظاهر ائين ٿو ٿئي

ته رياستون به شامل ٿيڻ لاءِ تيار نه آهن. تنهن انڪت ۾ اهو چٽيءَ طرح جاچايل آهي ته جيسين اهي رياستون جي فيڊريشن ۾ گهڙڻ چاهين ٿيون تنهن آدمشماري گهٽ ۾ گهٽ سيني ڏيهي رياستن جي آدمشماريءَ جو اڌ نه هوندي ۽ سنڌن والين کي فيڊرل اپر چيمبر ۾ پاونجاه عيوضين موڪلڻ جو حق نه هوندو تيسين فيڊريشن برپا ٿي نه سگهندي. هن مان صاف ثابت آهي ته هندوستان جا نه فقط نرم ۽ گرم ڪانگريسي، مسلم ليگ ۽ هندو مهاسڀا فيڊريشن جي خلاف آهن پر رياستون به مخالفت ڪن ٿيون.

رياستن جا والي سمجهن ٿا ته جيڪڏهن هنن هڪ واري سرڪار کي داخلا جو دستاويز (Instrument of Accession) پري ڏنو سين ته پوءِ هميشه جي لاءِ هٿ ڪپائي وهندا سون. جيتوڻيڪ اندروني ڳالهين ۾ فيڊريشن جي ڪا به دست اندازي رياستن ۾ ڪا نه ٿيندي، ته به مکيه ڳالهين ۾ ڪين شامل ٿيڻو پوندو. جن رياستن جي نوابن ۽ راجائن سڄي عمر الولين ۾ گهاريو ۽ عيش عشرت ۾ رهي آپيشاهيءَ سان راڄ ڪيو سي ڪيئن پاڻ کي بندڻ ۾ بڌندا! پر چاڪاڻ ته انڪت ۾ صفا جاچايل آهي ته رياستون فيڊريشن ۾ شامل ٿيڻ لاءِ بدل نه آهن ان ڪري ٿي هو گهڙڻ کان آناڪاني ڪري رهيون آهن. وائيسراءِ به حد درجي جي ڪوشش ڪري رهيو آهي ته ڪيئن به ڪري هو باز اچن. هوڏانهن سرڪار به چاهي ٿي ته ميٺ منٿ سان يا دمدلاسي سان يا چٺ ۽ لٺ اختيار ڪري فيڊريشن برپا ڪريان. راز فقط اهو آهي ته فيڊريشن برپا ڪرڻ بعد سرڪار مٿي کي وهاڻو ڏيئي ڪي صديون بنا ڪنهن ڦوٽي جي راڄ ڪري سگهيتي، چو ته فيڊريشن جو انب جيتوڻيڪ باهران ڳاڙهو ۽ سهڻو پيو پاسي پر منجهس جو زهر آهي سو هندوستان لاءِ هڪ وڏي آفت ٿيندي.

فيڊريشن ۾ ٻه چيمبر ٿيندا، هڪ فيڊرل ۽ ٻيو ڪائونسل آو شٽيٽ. اسيمبلي ۾ ڪل ميمبر ۳۷۵ ٿيندا. انهن مان ۱۲۵ رياستن کي موڪلڻا آهن جي رياستن جا والي ٿاڦي موڪليندا ۽ نه عام جنتا کين چونڊي موڪليندي. باقي ۲۵۰ ميمبر برٽش انڊيا جا عام ووٽر سڌيءَ طرح چونڊي ڪونه موڪليندا بلڪ پرانتڪ اسيمبليون مان چونڊي ويندا. ڪائونسل آو شٽيٽ ۾ ڪل ميمبر ۲۶۰ ٿيندا جن مان ۱۵۶ ميمبر برٽش انڊيا کي مليل آهن پر انهن مان به ۶ ميمبر سرڪار پاڻ ٿاڦيندي ۽ باقي ميمبر عام ماڻهو چونڊي موڪليندا جن جون ووٽرياٿتون بلڪل وڏايون ويٺون آهن. جنهن ڪري ووٽ فقط شاهوڪارن ۽ زميندارن جي هٿ ۾ رهندو ۽ باقي ۱۰۴ ميمبر راجائون ۽ نواب ٿاڦي موڪليندا.

هاڻي اچو ته فيڊريشن کي واڳون ڪهڙيون مليون آهن. ڪاروباري حڪومت (Executive Body) کي ٻن ڀاڱن ۾ ورهايو ويو آهي. وڏو ۽ مکيه ڀاڱو وائيسراءِ جي حوالي رهندو. ملٽري ۽ ٻاهرين نيتي سنڌس هٿ ۾ ٿي رهندا. وٽيس ته جنگ ڪري، وٽيس ته صلح ڪري، وٽيس ته

واپاري عهدناما ڪري ۽ وٽيس ته
هندوستان جي ناليءَ ۾ ڪنهن کي
به مدد ڏني. ازانسواءِ ڪيس رياستن
جي بچاءَ ڪرڻ، امن امان رکڻ، يورپين
جي حقن کي بچائڻ لاءِ خاص اختيار پڻ
ڏنيون ويون آهن. نه فقط ايترو پر ڊيفينس
جا آرڊيننس ڪڍڻ، گورنر جنرل جي نالي
سان انڪٽ جاري ڪرڻ ۽ پنهنجي روءِ
سوءِ هلڻ جون طاقتون به کيس مليل آهن.
پر جيڪڏهن اڃا به وائسراءِ کي ضرورت
پوي ته سڄو فيڊريشن جو فارس ويڙهي
سيڙهي پنهنجي نموني چرخو هلائي
سگهي ٿو. کيس ساري ڪاروبار هلائڻ لاءِ
ٽي ميمبر ملندا جن جي مقرريءَ ۽ پگهار
۾ سنڌس مڪي همٿ هوندو. ان کانسواءِ
هڪ مالي صلاحڪار پڻ مقرر ڪري سگهي
ٿو، جو کيس مالي ڳالهين ۾ صلاح مصلحت
ڏيندو. مٿيان ڪم سڀ ڊائرڪيل ڪم
(Reserved Subjects) ڪوٺيا ويندا. رزرو
ڪمن لاءِ اٽڪل سڄيءَ ساليانيءَ بجيٽ جو
٨٠ سيڪڙو الڳ ڪيو ويندو باقي ٢٠ سيڪڙو
هندوستاني وزيرن کي ڏنو ويندو. اهي
وزير وائيسراءِ پاڻ چونڊيندو ۽ کين تعليم،
صفائي، اسپتالن ۽ مڪاني خود حڪومت
وارا کاتا وغيره ڏيندو. ڪم ملڪ کي
اڌ جهڙا پر پيسو بلڪل ٿورو! اهو ٿيو
”سر ڏي مونکي پڇ ڪڻ لون“ وارو قصو.
مکيه ڪم ۽ جهجهو پيسو وائيسراءِ ۽ سنڌس
صلاحڪارن کي، باقي ٿورو پيسو هندوستاني
وزيرن لاءِ.

هاڻي اچو ته ڏسون ته ڪانگريس، جا
هندوستان جو عيوضي آهي سا ڇا جي ڪري
فيڊريشن جي سخت مخالفت ڪري رهي
آهي ۽ انهيءَ ئي ڪوشش ۾ آهي ته ڪنهن
به حالت ۾ رٿيل فيڊريشن عمل ۾ نه اچي.
ڪانگريس فيڊريشن جي اصول جي برخلاف
نه آهي. هوءَ ته پاڻ چاهي ٿي ته هندوستان
جا جدا جدا ٽڪر علائقا ۽ رياستون جنجا
رواج رسمون، ٻوليون ۽ ساهتيه هڪ ڪري
گڏيل هندوستان (United India) ٺاهجي.
پر جنهن نموني پارليمينٽ فيڊريشن ٺاهي
آهي اها سچ پچ هڪ مسخري آهي.
ڪانگريس جي پهرين گهر آهي ته فيڊرل
اسيمبليءَ جي ميمبرن کي عام ووٽر چونڊي
موڪلين ۽ نه ان سڌيءَ طرح پرانتڪ
اسيمبليون چونڊي موڪلين. هن وقت
هندوستان ۾ اٽڪل چوڏهن سيڪڙو ووٽر
آهن يعني اٽڪل ساڍا ٽي ڪروڙ ووٽر
ٿيندا. پر جيڪڏهن اهي به ووٽ نه ڪندا
ته فيڊرل اسيمبليءَ جا ميمبر عام ماڻهن
ڏانهن جوابدار نه رهندا جو اصول خود
مختيار حڪومت (Democratic Government)
جي ورڌ آهي. تنهن کانسواءِ اميدوارن
کي غير ڪانگريس علائقن جي ميمبرن کي
رشوت ڏيڻ يا ٻيا انيڪ ڪڌا رستا اختيار
ڪرڻ جو وجهه ملندو.

ڪانگريس جو ٻيو اعتراض اهو آهي ته
رياستن کي ميمبر تمام گهڻا ڏنا ويا آهن.
هو اٽڪل ٽيهين پتي ٿيندا، جي سڀ رياستن
جا نواب ۽ راجائون ٺاهي موڪليندا ۽
رياستن جي عام ماڻهن کي چونڊڻ جو ڪوبه

حق نہ رهندو. جنهن ڪري رياستن پاران ميمبر صرف واليون ڏانهن جوابدار رهندا ۽ نہ عام جنتا ڏانهن. وري ڪانو نسل آو شٽيٽ جا ميمبر فقط شاهوڪار شاهوڪار شاهوڪار ڏنا ويا آهن جنهن ڪري ڪانگريس سمجهي ٿي تہ هندوستان اندر فيڊريشن برپا ٿيڻ تي ڪانگريس جو زور عمر لاءِ ٽٽي پوندو ۽ ملڪ جو آواز سرڪار هميشہ لاءِ دٻي ڇڏيندي. وڏي ۾ وڏي خامي اها آهي تہ ڪاروبار هلائڻ ۾ گهڻو حصو ۽ گهڻا پيسا وائيسراءِ جي هٿ ۾ رهندا ۽ هندوستاني وزيرن کي ٿالهي ماترڪم ۾ حصو ۽ ٿورو پيسو ڏنو ويو آهي. نہ فقط ايترو پر وائيسراءِ کي خاص جوابدارين جي ٿالهي پر اهڙا اختيار يون ڏنيون ويئون آهن جنهجي وسيلي هو هرڪا آپيشاهي هلائي سگهندو. ٿوري پر انهن ڪري چئجي تہ برٽش پارليامينٽ وائيسراءِ کي هڪ ڊڪٽيٽر مقرر ڪيو آهي جنهن جي هٿ ۾ لشڪر، خزانو ۽ سيڙايل موڙي (Vested interest) کي بچائڻ لاءِ بي انت طاقتون ڏنيون ويئون آهن. فيڊريشن هندوستان کي فائدو ايترو پهچائيندي جيترو سنهي ناريل مان ڳرو ۽ منو پاٽي ڪڍي باقي ڇلين کل پهچائي سگهي!

پهريون سوال اهو ٿو اٿي تہ برٽش انڊيا جا سڀ ٽڪر ۽ علائقا پاڻ ۾ ڳنڍيا ويا آهن؟ هن وقت هندوستان ۾ ڪل يارهن پرڳڻا گورنرن جي حوالي ۽ ڪيترا ٽڪر ڪمشنرن ۽ ايجنٽن جي هٿ هيٺ آهن. پرانهن کانسواءِ ڪيترا ننڍا ننڍا ٽڪر الڳ رکيا ويا آهن جن تي ظاہرطور سنڌو پرانتڪ گورنرن جو رهندو. ١٩١٩ع واري ائڪٽ موجب انهن کي پٺتي پيل (Backward provinces) ڪوٺيو ويندو هو ۽ هينئر انهن کي الڳ ڪيل ٽڪر (Excluded Areas) ڪوٺيو وڃي ٿو. انهن ٽڪرن جو واهي الله. انهن قاعدو نڪو قانون. نڪو تعليم جو پورو پورو بندوبست، نڪو ڪنهن عام سڌاري جو امڪان. هنن کي قاعدي جي هڪ ئي ڏڪ سان هندوستان جي سيپتا، ساهتيہ ۽ رسمن کان جني ڌار ڪيو ويو آهي. ساڳيءَ طرح ١٩٣٥ع واري ائڪٽ موجب برما کي ڌار ڪيو ويو آهي. انهيءَ ڪري ڪانگريس جي زوردار گهر آهي تہ سڄي هندوستان جي جدا جدا ٽڪرن کي ملائي پوءِ رياستن کي گڏي هڪ هندوستان بنايو وڃي ۽ آزاديءَ جي اصولن تي عام ماڻهن جي راين پٽاندر فيڊريشن برپا ڪئي وڃي. باقي فيڊريشن جو رٿيل ڪوڪو بوتو جو هندوستان مٿان مڙهيو ٿو وڃي سو ڪانگريس کي قيام قبول ڪين پوندو.

پورب سنديش مان هڪ ورق

ٻڌ جو تياڳ

(۱)

ڪين ٿي ان سوڳ ۾ دک درد جي ٻڌ کي خبر،
منش دک سان ٿو جمي، دک ۾ موي دک ۾ گذر،
روڳ، بيماري رهي ۽ موت دنيا جي اندر،
عيش جي ماکيءَ اندر آهي لڪل قاتل زهر،
ماڪ جي قطري سمان ٿي زندگي انسان جي؛
سونهن ۽ نازڪ بدن آهي مٽي شمشان جي.

(۲)

ٻڌ ستل ڇاتيءَ يشوڌر لئي هيو مدهوش ۾،
پيار جي هٿڙن ڪرائي ننڊ ٿي آغوش ۾،
پر اچانڪ ڇرڪ ماري ۽ اٿي، چيو جوش ۾:-
”اي دنيا! تون ٿي سڏين، آهيان ستل سنتوش ۾،
اي دنيا جا روح مان تنهنجي اشاري تي اچان؛
هن نظاري کي ڇڏي تنهنجي نظاري تي اچان.“

(۳)

”اي مٺا ڇا ٿو ٿئيئي؟“ چيو يشوڌر پيار ۾
ڳالهه ٻڌ ٽاري ڇڏي ڪلندي ڪٿي انڪار ۾
ڏيو حڪم گوتم جو ”اڄ وينا وڄي سو تار ۾
راڳ جون لهرون لڳن ساري سندر سنسار ۾.“
سندرين کولي وڄايون شوق مان وينا ستار؛
راڳ ۽ آلاپ سان گوتم جي دل ٿي تار تار.

(۴)

سانت مٺ ساگر اندر اڄ راڳ سان گجگوڙ ٿيو،
۽ هوا سو سادت ٿيا وايو منڊل ۾ گوڙ ٿيو،

تـــي چمڪ بجلي سندي ۽ بادلن ۾ شور ٿيو،
قدرتي شڪتين وسيلي راڳ جو خود زور ٿيو،
سندرتن ۽ ٻين ٻـڌا وڄندا سريلا ساز ٿـي ۽
۽ وڳا ٻڌ جي ڪنن ۾ هـي وري آواز ٿـي:-

آواز

(٥)

آرام له ولڻ ٿيو - دک درد ۾ گهمڻ ٿيو
سنسار ۾ هلڻ ٿيو - هرگز نه سگهـ ملڻ ٿيو
ڏس زندگي جا ٻوٽا
آهن هوا جا جهوٽا

(٦)

جيوت مراد ڪهڙي؟ هي جهڳڙ مڳاد ڪهڙي؟
ٿي انت آد ڪهڙي؟ آهـي جڳاد ڪهڙي؟
جيوت عجيب ٻاچو
انسان غيب ٻاچو

(٧)

جي ٻوليو ڪـي ٻقا ٿـي جيوت مـز و سدا ٿـي
جيوت اصل هوا ٿـي ڪنهن کي نه ڪا جتا ٿـي
ڏ ڪندڙ ستار جا سر
آهن دنيا جـا منظر

(٨)

دک۔ تار مـان وڄون ٿا آواز ٿـي رلون ٿا
آليون اکيون ڏسون ٿا غمگين منهن پسون ٿا
سک۔ وس نه لوک اهي
هر دل ۾ شوک آهي

(٩)

جيوت شعاع آهي گـل جـان هڳاء آهـي
خالي نماء آهـي هڪ ڏينهن جناء آهـي
آهي عمر کي روکڻ
هلندڙ ککر کي روکڻ

(١٠)

نند مان سجاڳ ٿي تون دنيا جي واڳ ٿي تون
آنند جي ماڳ ٿي تون سک سانت راڳ ٿي تون
دنيا سڄي دکي ٿي
تنهنجي هٿان سکي ٿي

(١١)

ڪر ترڪ شان شوڪت ڇڏ موهه پريم اُلفت
تنهنجي سري فرحت دل ۾ نه آهي راحت
ويراڳ ۾ ٿي هستي
دنيا کي بخش مستي

(١٢)

آواز ٿي اچون ٿا تارن مٿان لڇون ٿا
ٿو لي اسين کلون ٿا جڳن جڳن وري وڃون ٿا
مايا ڇڏيئه ٻلائي
ٻاچن وڏءِ لائي

(١٣)

هي عجب آواز ٻڌندي ٻڌ سمايو خيال ۾،
ٿي پڇيو گوتم يشوڌر کان نه وسمه حال ۾:-
”آدما تون ٿين دکي ڇا؟ جيوتي جنجال ۾،
اڻ ڳڻيا انسان دک ۾ دک رهي هر ڪال ۾،
مان دکي دردي دلين جي ڪا ڪندس واهر ضرور،
دک ندي مان ٻڏندڙن کي مان ڪيدان ٻاهر ضرور“

(١٤)

”شام جو سج جي جڏهن اولهه سواري ٿو ڏسان،
ديس جنهن ۾ ٿو وڃي تنهن ديس جا ماڻهو ٻسان.
دل اندر اڻ تڻ اهائي ديس ان ۾ ڪڏهن رسان،
تنهنجي ٻاسي ۾ رهڻ سان ڪين ٿو هاڻي هسان،
چاشني تنهنجي ڇپن جي دک مٽائي ڪين ٿي؛
بار غم جو دل مٿان سا ٿي هٽائي ڪين ٿي.“

(١٥)

”گرهڻ منهنجي بدن تي ۾ ٻڪڙي جا ڪٽي،

برف جي چوٽيءَ اتي اُڏري وڃان مان پر هيٺي،
۽ همالي تي رهي شل ٿيان همالي جو ڌڻي،
برف جي چوڌر اَڇائيءَ ۾ رهي رونق گهڻي،
مان اتان ٿي سرو دنيا جي نظاري کي ڏسان،
آدمين جي درد دک جو ٻوءِ اُتي ڪاٽو ڪٽيان."

(١٦)

"اي مٺي! هن محل ٻاهر ڪهڙي وستو ٿي وسي؟
ڪيو آهن؟ ڪٿي هلن ٿا ڪنهنجي هستي ٿي وسي؟
يا سکي انسان ٿيا يا تنگدستي ٿي وسي؟
ڪنهنکي دکآ، ڪنهنکي سکآ، ڪنهن ۾ مستي ٿي وسي؟
اي چنا! ٻاهر وڃڻ لاءِ منهنجي رٿ کي ڪر تيار،
مان ڏسان ٻي انت دنيا جون وڃي شڪليون هزار."

(١٧)

هر طرف ڪان نت رهيو ۽ شهر اڄ سينگار ڪيو،
پنهنجي مشڪ ، مان پخالين چوطرف ڇڻڪار ڪيو،
استرين گهر جي اڳيان تلسيون رکي هٻڪار ڪيو،
رنگ سينگاريو پٽين کي ۽ جهنڊن جنسار ڪيو،
ٿي خوشي گوتم ڏسڻ جي مک ٻڙي نرنار جو،
"ڪو اندو ڪوڙهيو نه نڪري" ٿيو حڪم سرڪار جو،

(١٨)

رٿ هليو ٻڌ جو شهر ۾ ٿي خوشي گهر گهر اندر،
ٻڌ ڏسي گڏ گڏ ٿيو هو اهو نظارو سر بسر،
روپوت جوين ڪماريون ٿي ٽڙيل آيون نظر،
ٿي ڪٿي ٻارن گلن جي ٻڌ مٿان ورکا سندر،
پيار مان چمندي ويهاريو رٿ اندر هڪ ٻار کي؛
ٻڌ خوشيءَ ۾ چيو "ڏٺو مون اڄ عجب سنسار کي"

(١٩)

اوچتي ٻڌ جي نظر پيان پئي انسان تي،
هو بدن سارو ڪبو ۽ ڪين ڪپڙو جان تي،
هيون اکيون کوپن ۾ پيهل، داغ ها پيشان تي،
لٺ ڪٺي ٿڏندو هليو ٿي ٽڙڪندو ميدان تي

ماس ٻن ٻوٽو هڏن جو، ٻانس جنهن ۾ گندگي؛
هو پڌو ڏنـدن ٻنا ٿي زهـر جنهنجي زندگي.

[٢٠]

جيٽري دنيا اندر خود موت جي مورت ڏٺيو،
ساري دنيا جي گڏيل مرض سندي صورت ڏٺيو،
روڳ ۾ ٻڌ قسمت بـدن لي، درد ۾ حسرت ڏٺيو،
دل ڪنبـا ٿيندڙ پيا اڪ هو ٻـهو هيبت ڏٺيو؛
درد انساني حياتيءَ تـي ٿنولي ٿـي ڪئي،
موت جيوت جي نظاري لي مخولي ٿي ڪئي.

[٢١]

ٻڌ ڏسي اهـڙو نظارو غم انـدر غلطان ٿيو،
هن **چنا** کان ٿي پڇيو "ڇا هيءُ ٻه ڪو انسان ٿيو؟
ڪهڙي آفت ۽ مصيبت جو ڏکـي نيشان ٿيو؟
درد ۾ پيڙا ۾ ايـڏو ڇـو وري حيران ٿيو؟
درد مان دانهون ڪري هو موت کي سڏ ٿو ڪري،
ڇا دنيا ۾ منش هن وانگيان جيءَ ۽ ٿو مري؟"

[٢٢]

سارٿيءَ گهوڙن کي روڪي ٻوه وراڻيو هيءُ جواب:-
"اي مٺا منهنجا ڪنور! ساري دنيا آهي خواب،
ڪين جوين جو رهي هردم کليل تـازو گلاب،
هي ويچارو تـو سهي سارو ٻڍاپي جو عذاب؛
تيل جيوت جي ڏئي مان هاڻ پورو ٿي چڪو،
وٽ پڻ ڪاري صرف، ڇڻ گل سمورو ٿي چڪو.

[٢٣]

"اي ڪنور! هنجي سٽيا ڇو سي ڇڏي آ چور ڪال،
هو بدن جا ٿنوا ڳي ۽ هـاڻ جنهنجو آ زوال،
جا مٺي تـي زندگي سا زندگي آهـي وبال،
ڪر حياتيءَ جو نه شهزادا مگـر ڪوئي خيال؛
آهه هي رستو هوا جـو زندگي انسان جـي،
ڌرمشالا ٿي دنيا ڇڻ آهه هـيءَ مهمان جي."

[٢٤]

"اي **چنا**! ٿيندو جهڪو ڇا سرخ رنگ نازڪ بدن؟
خاڪ ٿينديون ڇا ڪماريون **جالني، گنگا، رتن**؟
پريم ڇا منهنجو نه رهندو پريم جنهن ۾ ٿيس مگن؟
لاش ٻن پريمين جا ٻي دردي جلا ٿيندي اَگن؟
اي **چنا** ڇا ساري منشن جو ٿو اهڙو حال ٿي؟"
جو جمي ٿو ڪنهنتي ڇو غالب وري ٿي ڪال ٿي؟

[٢٥]

"جو جهڙي سو ٿو مري وهنوار هي ۽ سنسار جو،
موت ٿيندو مرد جو ۽ زال جو ۽ ٻار جو،
ڇوڪرو هن اجل کان ڪين رشتيدار جو،
ڪو ٻچائي ڪين سگهندو ڪين ڪم ڪرار جو؛
وهڪرو جيوت سندو وهندڙ نديءَ جي آ مثال،
جو هلي لنهنکي هلڻ ڏي انکي روڪڻ آ محال."

[٢٦]

محل ۾ غمگين گوتم درد دل آيو کڻي،
ناچ نچڻين، سوهڻن گورن جي نه گوتم کي وڻي،
۽ يشوڌر ٿي ڏٺو مايوس اڄ پنهنجو ڌڻي،
ناز پنهنجي سان وري گوتم کي ھرڪائي گهڻي؛
چيو يشوڌر "راز دل جو مون ٻڌايو ڇو نه ٿا؟
درد مايوسي منا دل تان هٽايو ڇو نه ٿا؟"

[٢٧]

"اي يشوڌر ڪين رهندو پريم جو گلشن چمن،
ڪين ٽڙندڙ مشڪندڙ دائم رهن سوسن سمن،
جهور ٿيندو لنهنجو ۽ منهنجو پيارائي ۾ بدن،
هن نفيسائي لي پوندو- موت جو ڦهري ڪفن؛
ڪين ڪن هوندا ٻڌن جي بات لنهنجي پريم جي،
بند ٿيندي اوچتي هيءَ لات لنهنجي پريم جي."

[٢٨]

"پريم پينگهي ۾ لڏي اڄ گرونون موجون هزار،
پريم رنگ ۾ ٿيون محو ۽ ڪانه ٿي دک جي سنڀار،
پريم کي گرڪيون چمن جي اڄ چمين سان گرفتار،
جي ڪٺون پاڪر ۾ منڙي ساه گڏ جي بار بار؛
شام جي رنگت گلابي رات جڏهن ڪاري لٽي،
عشق منهنجو نار لنهنجو موت ڏٺي ويندو جهٽي."

[٢٩]

"ڪين پرواه آهه ٿيو گرهي بدن سارو فنا،
آهه جا جي ناس ٿيو سنسار جو سارو لقا،
مان ڪندس ڳولها وڃي جڏهن پريم ٿي دائم جتا،
مان لهان منڙي يشوڌر! هن فنائيءَ ۾ بقا؛
ليهن جو نالو اسانجو جڳ جڳان دائم رهي،
ليهن لنهنجو ۽ پريم منهنجو پوءِ سدا قائم رهي.

ڏيونداس ڪشناڻي [آزاد] بي - اي ايل - بي

بڪر واشنگٽن

ليکڪ:- مرحوم مرزا قليچ بيگ

هي هڪڙو آمريڪا جي شيدين مان غلام ڇوڪرو هو، جو محنت ڪري پڙهيو ۽ علم حاصل ڪيائين ۽ مشهور هشيار اُستاد ۽ تقريرون ڏيندڙ ٿيو. هن پنهنجو احوال پاڻ هڪڙي ڪتاب ۾ ڏنو آهي، جنهن مان هي مختصر احوال ورتو ويو آهي. هو سال ١٨٥٨ع ۾ آمريڪا جي هيليس فورڊ شهر ۾ ڄائو هو. هن جو پيءُ ۽ ماءُ ورجينيا جي فرانڪلن ضلعي ۾ هڪڙي ڪيتيءَ تي غلام ٿي ڪمائيندا هئا ۽ اتي ئي جهُگين ۾ رهندا هئا. هنجي ماءُ جا ماءٽ آفريڪا مان آيا هئا. هن پنهنجا ننڍي هوندي جا ڏينهن انهيءَ سوڙهيءَ ڪاٺ جي ڪوٺيءَ ۾ گذاريا، جتي سيئي رهندا هئا ۽ رڌيندا پچائيندا به هئا ۽ جا ڪيتيءَ جي گدام وانگي به ڪم ايندي هئي. هنکي هڪڙو ننڍو ڀاءُ ۽ هڪڙي ڀيڻ به هئي. ننڍا ڪيتيءَ جو پورهيو ڪندا هئا ۽ ڪيتيءَ جي مالڪ جا غلام ٿي رهندا هئا. نيٺ آمريڪا ۾ جنگ شروع ٿي ۽ غلام آزاد ڪيا ويا. هي غلام به آزاد ڪيا ويا، انهي هوندي به هي پنهنجي ڌڻيءَ جي ٻارن ٻچن سان اهڙا هري مري ويا هئا جو انهنکي ڇڏڻ دل نٿي چين. ليڪن جاري ڪيل حڪمن ۽ قانونن موجب هنن کي ڌڻيءَ واري جاءِ ڇڏڻي ٿي ۽ پنهنجا نالا به بدلائڻا ٿيا. ڏاڍي ڏک سان پنهنجي ڌڻيءَ جي گهر وارن کان موڪلائي هو اتان لڏي نڪتا ۽ هڪڙي لوڻ جي کاڻ تي اچي رهيا ۽ اتي پورهيو ڪرڻ لڳا. هي ڇوڪر جنهن پنهنجو نالو بڪر واشنگٽن رکيو هو، سو ٿورو گهڻو پڙهڻ لکڻ به اتي لوڻ جي کاڻين وٽ سکيو. هنکي علم جو شوق گهڻو هو، تنهنڪري ماڻس به هنکي همٿائيندي ۽ مدد ڪندي هئي. شيدي ڇوڪرن لاءِ اتي هڪڙو نئون سڪول کليو، تنهن ۾ هو پڙهڻ لڳو. پهرين بائبل پڙهائڻ جي ڪوشش ڪندا هئا. پر هي ڇوڪر ڏينهن جو پورهيو ڪندو هو ۽ رات جو پڙهندو هو. اڪثر ٻيا غلام ڇوڪرا به ائين ڪندا هئا. پوءِ بڪر کي وڌيڪ مزوري جي لالچ تي هڪڙي ويجهي اڱرن جي کاڻ تي رکيائون. ڪن مهينن کان پوءِ ويجهي شهر هامپٽن ۾ نارمل سڪول ۽ انگريڪلچر سڪول جو ٻڌي هو انهي پاسي

ويو انهيلاءِ ته اُن کي پڙهڻ ۽ پڙهائڻ جو ڪم به سکي ۽ ڪيترين جو به. ٻهراين مالدن ۾ مسٽر رفنر جي گهر نوڪريءَ جي جاءِ هٿ ڪيائين. اتي ڏيڍ ورهيه رهي. هنجو خانگي ڪم ٻهاري وغيره جو به ڪندو هو ۽ پڙهندو به هو. هن خانگي ڪم اهڙو خبرداري ۽ چالاڪي ۽ ايمانداري سان ڪيو، جو مسز رفنر هنمان ڏاڍي راضي ٿي. نيٺ هو هامپٽن جي نارمل سڪول ۾ داخل ٿيو، مگر ڏاڍي مشڪلات کان پوءِ. سنه ۱۸۷۲ع ۾ هو مالدن مان موڪلائي نڪتو. هامپٽن اتان پنج سؤ ميل هو. هنکي سفر پيرين پنڌ ڪرڻو پيو. رستي ۾ مسافرخانن ۾ رهندو ويو. ڪٿي بارگاڏين تي چڙهڻ جو وجهه ٿي مليس. جيڪي ٿورا پيسا هئس، سي به رستي تي پورا ٿي ويس. رچمنڊ شهر ۾ ٿڪل ٽُٽل ۽ بکيل پهتو ۽ رات جي وقت هڪڙي گهٽي ۾ سمهي پيو. صبح جي وقت ڏٺائين ته اهو بندر آهي ۽ هڪڙي جهاز تان مال پيا لاهين. هي به اتي ويو ۽ ڪپتان کي عرض ڪري مال لاهڻ لڳو. انهي طرح موچاري مزوري ڪمائي ورتائين. ڪپتان کي هنجو ڪم اهڙو وڻيو، جو هنکي پنهنجي جهاز تي مزور ڪري رکيائين، جو اهو جهاز هامپٽن تي ويو. انهيطرح هو هامپٽن پهتو ۽ مٿا هٺيءَ سڪول ۾ داخل ٿيو. وٽس هينئر پنجاهه سينٽ مس هئا. هيڊ ماستر پاڻي رحمدل زال هئي. ڇوڪر جي شوق ۽ غريبي جو حال ڏسي، هنکي الي وهاريائين ۽ ٻهاريدار ڪري الي رکيائين. ڪاڏو پيتو ۽ رهڻ ۽ پڙهڻ مفت ڏنائينس. الي جنرل آرمسٽرانگ سان هنجي معرفت ٿي وئي، جو سڪولن جي نظرداري ڪندو هو. انهي گهڻي مدد ڏنيس ۽ هن به سڪول جي ڪم ۾ ڏاڍي هشياري ۽ صفائي وغيره جي ڪم ۾ اهڙي محنت ڪئي، جو سڀ هنکي پيار ۽ مدد ڪرڻ لڳا، جنهنڪري ٻڪر واشنگٽن موچارو سکيو گذارڻ لڳو. سال کان پوءِ سڪول کي وئڪيشن يا رخصت ملي. دستور موجب ڪنهنکي به انهيءَ وقت سڪول ۾ رهڻ نه ڏيندا هئا ۽ سڀ پڙهندڙ پنهنجي وطن يا ٻئي ڪنهن پاسي هليا ويندا هئا. ٻڪر ويچارو پلا ڪيڏي وڃي ۽ پيسو به ڪو نه هوس. تنهنڪري پنهنجو هڪڙو فالتو وڏو ڪوٽ وڪڻي ڪنهن پاسي وڃڻ جو ارادو ڪيائين. پر اهو وڪڻي نه سگهيو. لاچار رهي پيو ۽ آس پاس پورهيو ڪري گذاريائين ۽ ڪي پيسا ڪمايائين، جنهن مان ٿورو ڪنيل قرض به ادا ڪيائين. ٻئي سال ۾ وئڪيشن ملڻ تي هو پنهنجي ڳوٺ مالدن ۾ آيو. سڀ گهر جا ڀاتي هن کي ڏسي خوش ٿيا، پر اتفاق سان مهيني جي اندر سندس ماءُ مري وئي. انهيڪري هنکي موٽي هامپٽن وڃڻ جي اميد نه رهي. پر آخر ڀاڙي جو پيسو موجود ڪري الي اچي نڪتو ۽ تعليم جو ڪم جاري رکيائين. نيٺ سنه ۱۸۷۵ع ۾ هو الي پڙهي تحصيل ڪري سند وٺي ڳوٺ آيو ۽ الي شيدين جي سڪول جو ماستر مقرر ٿيو. الي رهئي کن ڏينهن راتوارن ۽ آچر جي ڏينهن وارن سڪولن کي پڙهائيندو هو. سنه ۱۸۷۸ع ۾ هو واشنگٽن ۾ وڃي پاڻ زياده

پڙهڻ لڳو، جتي هڪڙو سال گذاريائين. پوءِ سندس مربي جنرل آرمسٽرانگ جي سڌ تي هو موٽي هامپٽن ۾ ويو، جو اتي هن هڪڙو وڏو سڪول کوليو هو، جنهن ۾ آمريڪا جي ڳاڙهن شيدين ۽ آفريڪا جي ڪارن شيدين کي پڙهائڻ جي رٿ ڪئي هئائين ۽ بڪر واشنگٽن کي انهيءَ جي مٿان رکيو هوس. اتي وڃي بڪر واشنگٽن ڏاڍي محنت ڪئي ۽ چالاڪي ڏيکاري ۽ آس پاس تقريرون ڏئي ديسي ماڻهن کي ٻارن پڙهائڻ جي ترغيب ڏنائين. ساڳئي وقت ۾ هن رات جو ڪي سڪول به پئي هلايا. سال کن کان پوءِ جنرل آرمسٽرانگ هن کي ٽسڪجيءَ جي نارمل سڪول تي مقرر ڪيو ۽ سنه ۱۸۸۱ع ۾ هن اتي وڃي ڪم شروع ڪيو، ۽ ٿوري ئي گهڻن هنڌن تي ڪڙهين ۽ ڪکڙخانن ۾ سڪول پڙهائڻ جو بندوبست ڪيائين ۽ ديول جي لاءِ هڪڙو پنگي مقرر ڪيائين. سگهوئي پوءِ مس ڊيوڊسن به هن سان اچي شامل ٿي ۽ شيدين ۾ تعليم پکڙڻ لڳي. سڪول سان لاڳو آبادي ۽ پوک جي تعليم به ڏيڻ لڳا ۽ ڪي هنر به سيکارڻ لڳا. پوءِ آس پاس جي دولتمند ماڻهن کان چندا گڏ ڪري هڪڙو وڏو سڪول ٺهرايائون ۽ گڏ ٿيڻ ۽ تقريون ڏيڻ لاءِ هڪڙو هال يا صفحو ٺهرايائون. ايترا پيسا گڏ ٿيا هئا، جو اهي عمارتون ٺهرايائون، پر ڪيترن سخين هر سال ڇهن هزارن ڊالرن ڏيڻ جو انجام ڪيو. چوڏهن ورهن تائين اها مدد ملندي رهي. وقت بوقت نيون نيون عمارتون جڙنديون ويون، بلڪ سربندي ۽ عمارت سازي ۽ واين جو ڪم به شاگردن پاڻ ٿي ڪيو. بورڊنگ جون جايون يعني رهڻ ۽ کائڻ جون جايون به عاليشان ٺهي ويون. پيسي گڏ ڪرڻ لاءِ بڪر واشنگٽن جنرل آرمسٽرانگ سان گڏ نيويارڪ، بروڪلن، بوسٽن، فلاڊيلفيا ۽ ٻين وڏن شهرن ۾ وڃي تقريرون ڏنيون. ٻين پاسن ڏي بڪر اڪيلو ويو. انهي ڪم لاءِ بعضي هنکي پنج هزار ميل پنڌ ڪرڻو به پيو. سنه ۱۸۹۵ع ۾ اٽلانٽا ۾ جيڪا نمائش ٿي، تنهن ۾ به هن نهايت عمدي تقرير ڏني، جنهنڪري سندس گهڻي تعريف ٿي. نمائش واري تقرير جي ڪري بڪر جي ناموس ملڪ ۾ پکڙجي وئي ۽ اليجي گورنر هڪدم تلهي تان لهي کيس هٿ ڏنو ۽ مبارڪون ڏنائينس. اخبارن ۾ به هن جي تعريف ٿيڻ لڳي ته هن ديسي ماڻهن جي هر طرح حالت سڌاري آهي. سنه ۱۸۹۳ع ۾ هن مس مارگريٽ جيمس مري سان شادي ڪئي، جا تمام پڙهيل ۽ زناني ڪاليج جي پرنسپال هئي ۽ اڳي ٽسڪجيءَ ۾ ماستريائي هئي ۽ لڏهن ساڻس معرفت ٿي هيس. تنهنڪري سندس زال به هنسان گشت ۾ رهي. پوءِ هو ٻئي يورپ جي سير تي نڪتا ۽ هالنڊ ۽ بيلجم ۽ بروسيلس ۽ پئرس ۽ لنڊن ۾ ويا، جتي هنن جي گهڻي مرحبا ٿي ۽ جتي هن تقريرون ڏنيون، جن جي تعريف ٿيڻ لڳي. هائوس آف ڪامنس ۾ به حاضر ٿيا. ڪي مهينا اتي گذاري پوءِ هو موٽي آيا. سنه ۱۸۹۹ع ۾ آمريڪا جي پريزيڊنٽ سان به هنجي واقفيت ٿي، جنهن کيس گهڻي مدد ڏني ۽ ٻئي سال ۾ هن شيدين جي قومي زندگي جي جماعت قائم ڪئي، جا پهرين بوسٽن ۾ گڏ ٿي.

انهي طرح بڪر واشنگٽن مرڻ گهڙيءَ تائين عزت آبروءَ سان گذاريندو ۽ قوم کي فائدو پهچائيندو آيو.

پرڻ سڄاڻ

ڪافي (١)

معنوي وجودي ڪر صحيح آهين سدا موجود تون
ڪنهن جي عبادت تو ڪرين ساڳو آهين معبود تون
١- ڪاڏي ڪرين تون ٿو قصد دارين جو مقصود تون
سر معنوي پنهنجو سمجهه ملڪن سندو مسجود تون
٢- ڇڏ سڌ بهشتي باغ جي ملڪوت ۾ مشهود تون
غزني جو هند چو ٿو پڇين مورون ملڪ محمود تون
٣- بيدل بره اختيار ڪر جي تو گهرين بهبود تون
ڏوهون ثوابون کج گذر آهين سمورو سود تون

(بيدل فقير)

ڪافي (٢)

تون نه جو آهين سو آهين

١- جاءِ بجاءِ آ جهاتي پاتي ڪاٿي ڪنهنجو تون ناهي
٢- حاضر ناظر هر رنگ هر جا ناهه عجائب تاهين
٣- ناتو نشان نه ڪوئي تنهنجو سهسين نانءُ سڏائين
٤- عشق حسن جو جامون پهري صورت منجهه سمائين
٥- ڪاٿي لاهي لاڳاپا لالن پير پڌر ٿو پائين
٦- ڪاٿي بيدل ٿي عالم ۾ پنهنجي ذات ڇپائين.

(بيدل فقير)

ڪوهه تي

١- منوهر ماڪ جو قطرو، ڪنول جي پشپ ڪومل تي،
سهائي ۽ رچيل 'آڪاس-گنگا' عرش اوجل تي،
نٿون سورج جو ڪرڻو سانوڻي بادل جي ٽاڏل تي،
اڇي سُرهه ساڻ ڀيڙي سمنڊ جي نيراڻ نرمل تي؛
زياده دل ڏ ٺارن ٿيون اساڻي ڳوٺ جون نارِيون،
جڏهن ڇيلهين تي چؤنرين سان اچن ٿيون ڪوهه تي پيارِيون.

٢- عجائب رنگ نيارا، نرم ڦولن نينهن-ننگن ۾،
نين سارين جي ساوڪ، ڪڻڪ جي سونهري سنگن ۾،
شفق، پرڀات، سنجها، انڊلٺ، پين عرش-انگن ۾،
مگر ڪيڏي نه راحت آ سندن ساڙهين جي رنگن ۾!
زياده دل ڏ ٺارن ٿيون ڪري ساڙهيون نيون نيارِيون.
جڏهن ڇيلهين تي چؤنرين سان اچن ٿيون ڪوهه تي پيارِيون.

٣- پکيڙا راڳ ڳائن ٻڙڇ ڪان هيرن ملائم سان،
نچن ناچن جيان وڻ ٽڻ، مٿان ڪڪرن جي ٽمٽم سان،
ٿا ڳائن گيت ڦوهارا ڦري ڦولن جي رم جهم سان،
مگر دل کي ڇڪن هو پير ۾ ڇيرين جي ڇم ڇم سان؛
زياده دل ڏ ٺارن ٿيون ڪجل جي ٻن اکيون ڪارِيون،
جڏهن ڇيلهين تي چؤنرين سان اچن ٿيون ڪوهه تي پيارِيون.

٤- چمن ۾ چيٽ جي گاڙن جيان چمڪن هي چنڪيليون،
جڏهن رنگين ساڙهين سان اچن گڏ جي هي البيليون،
وڃهي پازيب پيرن ۾ هلن ناز سان اڪڙيليون،
چون:- "گوپيون بڻي گوپال سان هي کيل ٿيون کيليون؛"
زياده دل ڏ ٺارن ناز سان نازڪ بدن نازيون،
جڏهن ڇيلهين تي چؤنرين سان اچن ٿيون ڪوهه تي پيارِيون.

٥- جڏهن اسٽ ڪري سورج وڃي اولهه ڏي لهندو آهه،
تڏهن هن ڪوهه جي سامهون نٿون سنسار ٽهندو آهه؛
مڙي زالن سندو ميڙو ڪٺا ٿيون خوب ڪهندو آهه،
ڪڏهن ڪو هسي، بعضي اکين مان آب وهندو آهه؛
زياده دل ڏ ٺارن ٿيون ڳجهين ڳالهين ڪري وارِيون،
جڏهن ڇيلهين تي چؤنرين سان اچن ٿيون ڪوهه تي پيارِيون.

هري- دريائي [دلگير]

يورپ جون ڪي عجيب ڳالهيون

ليکڪ:- سوريه ديو سنگهه

يورپ جي ڪهڙين ڳالهين جو ذڪر ڪريان؟ جتي به ويس، هر جڳهه هڪ قسم جو عجيب پٽو نظر آيو. ڪٿي قدرتي نظارا دل کي موهن ٿا ته ڪٿي هن مشين جڳ جي انساني ايجادن کي ڏسي حيران ٿيڻو پوي ٿو. يورپ ۾ ڪيترائي ملڪ پنهنجون پنهنجون خاصيتون رکن ٿا.

سئٽزرلئنڊ جا نظارا اهڙا آهن جي پنهنجي خوبصورتي جي مستي ۾ ڪنهنجي دل نٿا موهن؟ روءِ زمين تي اڄڪلهه جي ڪو سورڳ آهي ته اهو سئٽزرلئنڊ آهي.

سئٽزرلئنڊ ۾ ڪيترائي برف جا کيل کيڏيا ويندا آهن جن مان سڪيٽنگ کيل کيڏندي مان هزارن ماڻهن کي ڏٺو. اهــا راند سياري جي موسم ۾ کيڏي ويندي آهي. ان وقت اوچا پهاڙ برف سان ڍڪيل هوندا آهن. راند ڍڳو برف سان ڍڪيل اوچن پهاڙن تان هوريان هوريان گسڪندو هيٺ ايندو آهي. هن قسم جي راند کيڏڻ لاءِ ماڻهو دنيا جي چئني ڪنڊن کان هتي اچي جمع ٿيندا آهن. ڇا ٻڍا ڇا ٻار، ۽ ڇا عورتون ڇا مرد سڀئي هــن کيل ۾ حصو وٺندا آهن. نومبر کان مارچ تائين هيءَ راند رمي ويندي آهي.

هن راند ۾ کيڏاري ٻنهي پيرن ۾ به ڪاٺ جا ٺهيل پادر پائيندو آهي، جــي ماڻهو جي قد جيڏا ڊگها ٿيندا آهن. انهن ٻنهي ڪاٺين جي وچ ۾ لوهه جا رڪيب هوندا آهن. هو انهن رڪيبن ۾ پنهنجا پير وجهي ڏاڍي مضبوطي سان ٻڌندو آهــي. اهڙيءَ طرح تيار ٿي هو اوچن پهاڙن تي 'ڪيپاڪار' جي رستي يا پيادل چڙهي ويندو آهي. پهاڙ کان هيٺ اچڻ لاءِ انهن جي سرڪار طرفان چڱيون سڙڪون ٺهيل آهن. اهي سڙڪون ميلن جا ميل ڊگهيون هونديون آهــن. برف ڪرڻ بعد انهن مٿان رولر گهمايو ويندو آهي. انهن سڙڪن تي سڪيٽنگ ڪيو ويندو آهي. پهاڙن جي چوٽين تــان ماڻهو گسڪڻ شروع ڪندا آهن ۽ ميلن جا ميل گسڪندا ويندا آهن. سڪيٽنگ جــو جاڻو (Expert) ١٦ منٽن ۾ ٤٠ ميل ڊوڙي سگهندو آهي. هــن کيل جي ابياس ڪرڻ سان صحت سڌري ٿي، بدن سڊول، مضبوط ۽ خوبصورت ٺهي ٿو.

جبل تان ٽپا ڏيڻ

جيترن قسمن جا کيل مان ڏٺا، تن ۾ مائونٽين جمپنگ (ٽڪر تان ٽپا ڏيڻ) ڏاڍو خطرناڪ ڏسڻ ۾ آيو. ان ۾ زندگي خطري ۾ رهندي

آهي مگر بهادر ٽپا ڏيندڙ پنهنجي جان جو ذرو به پرواهه نٿا ڪن. هو هميشه پنهنجي جان خطري ۾ وجهڻ لاءِ تيار رهندا.

جڏهن برف ڪرڻ لڳندي آهي ۽ طرح طرح جا کيل ٿيڻ لڳندا آهن تڏهن ماڻهو ٽپن ڏيڻ جو به کيل ڪندا آهن. پهاڙ تان ٽپو ڏيندڙ پيرن ۾ صرف سڪيٽنگ جون ٻه ڪاٺيون پائي اوچي پهاڙ تي چڙهي ويندو آهي ۽ اتان بنا ڪنهن سهاري جي ۽ بنا ڪنهن رستي وٺڻ جي ٽپو ڏيندو آهي. ان وقت هو جان جي به پرواهه نه ڪندو آهي ۽ هزارن فوٽن جي اوچائي تان ٽپو ڏيندو آهي. جيڪڏهن ڪا ٿوري به ڪاڻس غفلت ٿي وڃي ته جان کان هٿ ڌوئڻو پوي. مگر ٽپن ڏيڻ جا هو اهڙا ته ماهر آهن جو بنا ڪنهن هٻڪ جي ٽپا ڏيندا آهن. اهڙي طرح ٽپي ڏيندڙ کي ڪڏهن ڪڏهن انعام به ملندو آهي.

ڪيبل ڪار

سوئٽزرلينڊ ۾ مان جيڏانهن به ويس، سيني جڳهن تي پهاڙ تي چڙهڻ واري گاڏي ڏٺم. ٿوري مفاصلي جي طيءِ ڪرڻ لاءِ به ڪنهن نه ڪنهن قسم جي گاڏي کان ڪم ورتو ويندو آهي، پوءِ پهاڙن جي نه ڳالهه ئي اور آهي. پهاڙن مٿان ڊوڙي ويندڙ گاڏي ڪيبل يعني تار ذريعي ڇڪي ويندي آهي جا انجي هيٺان لڳل هوندي آهي. اهو ڪينچڻ جو ڪم بجلي جي ذريعي ٿيندو آهي. هڪ لائين تي ٻه ڪيبل ڪارون ڊوڙنديون آهن. هڪ مٿي ويندي آهي ته ٻي هيٺ ايندي آهي. ٻنهي جي هيٺان هڪ هڪ تار لڳل هوندي آهي. ٻنهي ڪنارن کان هڪ ئي لائين هلندي آهي، مگر وچ ۾ ٻه لائينون ٻٽيل هونديون آهن. ٻنهي طرفن کان جڏهن ڪيبل ڪار چرندي آهي تڏهن پهريائين ٽيليفون ڪيو ويندو آهي. ان جو اهو نتيجو نڪرندو آهي جو ٻئي گاڏيون ٺيڪ وقت تي وچ تي پهچنديون آهن. انسان کي ڪنهن به قسم جي گڙٻڙ ڪانه ٿيندي آهي. اڌ ميل پهاڙ تي وڃڻ لاءِ ٢ ڪروپيه خرچ ڪرڻو پوندو آهي.

ڪئش ميمو ڪڍي ڏيندڙ مشين

يورپ جي ملڪن ۾ دڪاندار ڪئش ميمو هٿ سان لکي ڪونه ڏيندا آهن. دڪاندار کان اوهان چيز خريد ڪريو ۽ ڪيس رقم ڏيو. دڪاندار اوهان کان پيسا وٺي ان مشين ۾ رکي ايندو ۽ بٽڻ دٻائڻ سان ڪئش ميمو نڪري ايندو. ڪنهن بل کان وڌيڪ پيسا ڏنا هوندا ته اهي فالتو پيسا به ٻاهر نڪري ايندا. مشين جي ڪرامت ڏسي منهنجي حيراني جي ڪا به حد نه رهي.

ٽيلي پرنٽر

هڪ ڏينهن لنڊن ۾ (Ideal Home exhibition) ڏسڻ ويس. ان نمائش ۾ مشينري جون ڪرامتون ڀريون پيون هيون. انساني عقل ڇا ڇا ڪري ٿو سگهي تنهنجو پتو اتي پئجي ٿي سگهيو. سپرنگدار ڪرسيون، ٽيبليون ۽ پلنگ، گئس-بجلي جون چلهيون، بلڪ انهيءَ فئشن جو بجلي جو سامان، ميون مان رس ڪڍڻ جي مشين ۽ ڪپڙن صاف ڪرڻ وارو اوزار ڏسندڙن کي

خوب حيران ڪندا رهيا. جيتريون چيزون مونکي ڏسڻ لاءِ مليون، انهن ۾ ٽيلي پرنٽر ۽ پنجن منٽن ۾ ڪاڌي ٺاهڻ واري مشين آدمين کي زياده حيران ٿي ڪيو.

ٽيلي پرنٽر ٽائپرائٽر وانگر ٺهيل آهي. ٽيلي پرنٽر جو جوڙيندڙ واسط ڦاڙي رڙيون ڪري رهيو هو ته هن مشين جي به جاچ ڪريو. ماڻ ان ٽيلي پرنٽر جي نزديڪ ويس. هڪ آدمي مونکي اچي چيو، "توکي جيڪي ڇپائڻو هجي سو هن ٽنگ ۾ چوندو وڃ، ۽ اهو ڇپجي وڃڻ بعد ڇپيل مٿئين پنهنجو پاڻ نڪري ايندو. ماڻ ان مشين جي نزديڪ وڃي ويس ۽ هڪ سوراخ جي طرف منهن ڪري چيم، (Dear friend, I am very anxious to see you) اڃا مان ائين چئي بس ڪيو ته هڪ خوبصورت ڪاغذ تي اهو ٽائيپ ٿي ٻاهر نڪري آيو. ان جڳهه تي ڏاڍي پيڙ لڳل هئي. سڀ آدمي ڪجهه نه ڪجهه ڇپائي انجي جاچ ڪري رهيا هوا.

مشين رستي پنجن منٽن ۾ ڪاڌو

هن مشين جي نزديڪ ڏاڍي پيڙ لڳل هئي. ان جو سبب اهو هو جو يورپ ۾ آدمي ڪنهن به ڪم ۾ زياده وقت لڳائڻ نه چاهيندا آهن. ڪاڌي تيار ڪرڻ ۾ عورتن کي زياده محنت ڪرڻي پوندي آهي ۽ هوٽلن ۾ کاني تي گهڻو خرچ لڳندو آهي. انهيڪري آدمي ڏاڍي بيتابي سان انهي مشين جي تپاس ڪري رهيا هوا. ٺاهيندڙ اوزار جي هڪ ۾ ٻاگي پٽاٽا، هڪ ۾ ڪيترن قسمن جون سبزيون ۽ هڪ ۾ ڪيوڙي جو سامان ۽ هڪ ۾ ماس وڌو. ان بعد هن اوزار جو منهن بند ڪيو. ان جي مٿان گهڙي لڳل هئي. آدمين کي اوزار ٺاهيندڙ چيو ته اوهان گهڙي ۾ وقت ڏسو. سئيچ کي دٻايو ويو. پنجن منٽن بعد هن ڪڪر جو منهن کوليو. پوريا نين پٽاٽا ڪڍي ويٺلن ماٿهن ۾ وراهيا ويا. اهڙي طرح جيتريون به چيزون ڪڪر ۾ رکيون ويون هيون سي ڪڍي ماٿهن ۾ وراهيون ويون. هن عجيب ايجاد کي ڏسي منهنجي تعجب جو ڪاٿو نه رهيو.

من جي مچلائي

وزن - فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

ڪنهن جڳيا سُوءِ جپ ڪيو جاڏو ڪٿي. ڪار پنهنجيءَ ۾ رهيو ڦاٻو مگن
وقت آيو، جل سدي جهوليءَ پياس - يعني پاڻيءَ لي هلڻ جي سگهه ٽياس
هن جي ليکي، ڪيپ ٿم ڏاڍي ڪٿي - جو مون درياهن مٿان ٿي حاڪمي
مون اڳيان درياهه جو ٿيچ زور شور - ٿي سگهي ساگر، سديءَ منهنجي جو زور
خضر جي ملڪوت ٿي منهنجو خرام - منهنجي محنت جو مليو مونکي انعام
گر اڳيان گفتو ڪيا ٿين گاج سان - لٽڪي پڏڪي سان سخن مهراج سان
ڇي ڏسو منهنجي سديءَ جو هي ڪمال - جو مٿي پاڻيءَ قدم منهنجو بحال
منهنجي اڳيان دف آهه درياهن دماغ - آهه وٽرانن ۾ مون روشن چراغ
گر ڇيس گينوار، گيرب راٽيا - پنهنجي ٿي ٽان ٽان جي ڪرٽب ٽاٽيا
اڄ ٿيو معلوم تنهنجي مــن جو حال - تنهنجي من ۾ شيطني پُـريو خيال
ڪار ڪهڙيءَ ڪي لڳين؟ ڪاٿي پٽين! - ”من عـرف نفسه“[١] تي اهڙن وهٽين

ڪاٿ پاڻيءَ ٿي هلي، تون ڪاٿ ٿٽين - پرش آتم مان تون پاڻيءَ ناٿ ٿٽين
۽ وري ان تي ڪرين هيڏو پڏاءُ - هن مان ظاهر تنهنجو نفساني نماءُ!
تون سڏين جنهنکي سدي ان ڇا جتاءُ؟ - هن سريرون پار ڇؤ ڪهڙو وٽاءُ؟
تون ڏهين پوءِ ڪهڙي ڪم ايندي سدي؟ - ڇا ٿي آهي تنهنجي جذبي رڳ رڌي
تون ته آتم ديس مان ڪو سو اُڏار - جنهن مان حاصل، ٿيڻي مکتيءَ جو اظار
ست چد آنند ۾ ٿئي تنهنجو نواس - ۽ جنم مرڻي جو تنهنجي ڪٽجي ڦاس
بندگيءَ مـان زنـدگي اوجل ٿئي - زندگيءَ اوجل جـو اُتم ڦل ٿئي
يعني بنـدو رب سان واصل ٿئي - زنـدگيءَ مقصد سچو حاصل ٿئي.

سوڀراج نرملداس [فاني]

١- آيت ” من عرف نفسه فقد عرف ربه “ يعني جنهن پاڻ سڃاتو تنهن تحقيق رب سڃاتو.

ڪانگريس پروگرام ڪانفرنس چڪ

اسان کي سنڌ اسيمبلي ڪانگريس پروگرام ڪانفرنس چڪ (تعلقي سکر) جي مرحبا ڪميٽيءَ جي چيئرمن ڊاڪٽر گوبندرام واڌواڻيءَ جي رپورٽ سمالوچنا لاءِ آئي آهي. ڊاڪٽر گوبندرام سکر ضلع جو هڪ سائنٽيفڪ، سچار ۽ نرڀو نوجوان آهي جنهن جي رڳ رڳ جي اندر مادر ڀومي جو درد موجود آهي ۽ جو رات ڏينهن پنهنجي پياري وطن جي آزادي لاءِ ڪم ڪري رهيو آهي. رپورٽ ۾ سکر ضلع جي دردناڪ حالت جو بلڪل چڱيءَ طرح اظهار ٿيل آهي. سر-سوڪ-بي سلامتي- وڻن ڪاٽڻ جو ظالم قانون- ڳوٺاڻي ڪارپت کي جوکو لماڪ جي پيل- قرض جو بل ۽ آبادگار انڪمٽ جو هراس- آمدورفت جا رڌي رستا- صحت صفائي جي بندوبست جي ڳوٺن ۾ اڻاٺ- پوليس جي الغرضائي ۽ ڏاڍائي- پن چري پيل- ڪانئن ڪوٺن جا مولمار اگهه- جاگيردارن جا آزار- چيڙ بيگر لاپو رسائي وغيره ڪئين دک جن جي جانب ۾ ويچارا غريب ڳوٺاڻا اهڙا ته پيسجي ويا آهن جو داڻو نه ملي داڻي کي- بلڪل چٽائيءَ سان ورنن ڪيل آهن ۽ اکر اکر ۾ معزز ڊاڪٽر صاحب جي دل جو درد ڇلڪي پيو بکي. پڇاڙيءَ ۾ ڊاڪٽر صاحب اپيل ڪئي آهي ته ڪانگريس ڪم ڪندڙ شهر ڇڏي اچي ڳوٺن ۾ ڪم ڪن. اميد ته اها سندس صلاح اجائي نه ويندي. اسان ته انهيءَ خيال جا آهيون ته ضلع ڪانگريس ڪاميٽي جو هيڊ ڪوارٽر ضلع جي مکيه شهرن جي بدران ڪنهن نه ڪنهن ڳوٺ ۾ هئڻ گهرجي مثلاً سکر ضلع جو چڪ يا عبدو يا خانپور يا اباوڙي وغيره ڳوٺ ۾ ۽ سرحد سنڌ ضلع جو ٽلهي، ڪنڌڪوٽ ياري ڳوٺ ۾ يا اجان به اندر چڻن، ميرپور وغيره ۾. جيستائين ڪم ڪندڙ پنهنجو مرڪز ڳوٺن جي اندر نه ڪندا تيستائين پارٽ جو پلو نه ٿيندو ۽ غريبان مار بند نه ٿيندي. ڳوٺاڻن جون دليون سموريون قتل ۽ ڪاٺل آهن. جيسين پڙهيل ڳڙهيل شيواداري انهنجي وچ ويهي سندن دليون رکجيان مظبوط نه ڪندا تيسين هو ساهه ڪڍڻ جهڙا نه ٿيندا ۽ جيسين اهي ساهه نه ڪڍندا تيسين لکين سيا ٽپون ۽ تجويزون ناڪامياب ٿينديون. شال ڊاڪٽر صاحب جهڙا نشڪام عملي شيواداري گهڻا ٿين ۽ پارٽ جو پلو ڪن.

جاسوسي چڪر

مٿين نالي سان شڪارپور مان ماهوار جاسوسي ناول نڪرڻ شروع ٿيو آهي. جيڪي جاسوسي ڪتاب پڙهڻ جا شوقين آهن تنکي هي رسالا خوب وندرائيندا. ساليانو چندو پنج رپيه اٿس. ملڻ جو هنڌ:

خوبچند - ٽي - سيا ڳچند اڏي
شاهي بزار شڪارپور

News, Notes & Comments

تاريخ ١٣ فيبروري مسٽر گنگا ڌرناٿ ٽئگور، ڪوي ٽئگور جي ڀاءُ جو ٧١ ورهين جي عمر ۾ مرڻ ٿيو. هو زبردست نقاش هو ۽ ماڊرن بينگالي پينٽنگ اسڪول جي باني وجهندڙن مان هڪ هو. هن انڊين سوسائٽي آف اورينٽل آرٽ ڪلڪتي ۾ کولي هئي.

سر پرڀا شنڪر پٽڻي ڪائونسل آف اسٽيٽ جي ميمبر جو ديهانت تازو ڀاونگر ۾ ٿيو. سرڳواسي ١٩٢٦ع کانوٺي ڪائونسل جو ٻه ڪيترا سال ميمبر ٿي رهيو جتي چڱو ڪم ڪيائين. بمبئي سرڪار جو ٦ سالن لاءِ ميمبر هو. پڇاڙي جو ڀاونگر رياست جو مکيه وزير ٿيو. جيتوڻيڪ سندس مرڻ ٻڊ اوستا ۾ ٿيو آهي تڏهن به سندس موت ڪري هندستان هڪ ٻرڪ هندواسي وڃايو آهي.

ٻاهرين ملڪن ۾ رهندڙ هندستانين جا چار عيوضي ماريشس، اوڀر آفريڪا ۽ سلون مان هريپور آيل هوا. هنن ڪانگريس جي کليل اجلاس ۾ اپيل ڪئي ته ٻاهرين ملڪن ۾ رهندڙ هندستانين سان ناتا وڌايا وڃن. منجهانئن هڪ چيو ته هن ڏس ۾ ڪم ڪرڻ لاءِ وڏو ميدان پيو آهي ڇاڪاڻ ته فجي، ماريشس برٽش گائنا ۾ رهندڙ هندستانين جو تعداد وڏو آهي. ۽ جيڪڏهن ڪا جماعت ڪانگريس جي همت هيٺ وڃي ته مان چئي سگهان ٿو ته هو اسان کي سياسي طرح گهڻي مدد ڏيئي سگهندا.

معتبر ذريعي معلوم ٿيو آهي ته سرحد سرڪار سرحد پراونشل ڪانگريس ڪاميٽيءَ جي ملڪيت موٽائڻ جي سوال تي ويچار ڪري رهي آهي. اهو قدم کڻڻ بعد خدائي خدمتگارن جي ملڪيت ۽ وصول ٿيل ڏنڊ موٽايا ويندا. چيو وڃي ٿو ته بمبئي سرڪار جيان اهڙن ڪيسن جي لسٽ تيار ڪرڻ ۽ سرڪار اڳيان رکڻ لاءِ هڪ اسپيشل آفيسر مقرر ڪيو ويندو. ڪانگريسي مرڪز سرڪار تي زور پئي رهيا آهن ته جيل ۾ جيڪي خدائي خدمتگار مري ويا آهن ۽ پشاور جي ١٩٣٠ جي گوليبازيءَ ۾ جيڪي مري ويا آهن تن جي پونين کي پينشن ڏني وڃي. هن باري ۾ ٿوري وقت ۾ پڌرائي ڪئي ويندي.

راڄنيتي قيدين جي باري ۾ مسٽر ٽي پرڪاشم مدراس جي وزير ملاقات ۾ ٻڌايو ته اسان سڀني قيدين کي آزاد ڪيو آهي جنهن ۾ ڪيترا خون، ڌاڙا، ڦرلٽ، فساد مچائڻ ۽ باهه ڏيڻ جي ڏوهن هيٺ سزاياب ٿيل هئا جن وٽان ڀريل ريوالور هٿ ڪيا ويا هئا.

مسٽر پرڪاشم عجب کاڌو ته يو-پي ۽ بهار ۾ سرڪار باقي بچيل ٿورن قيدين جي آزادي تي ايڏو گوڙ ڪري ڇو ڪيو آهي.

سڌ آئي آهي ته مهاشه ٽيڪچند ڀينگرا ڪانگريس اميدوار ڊيري اسماعيل خان عام ڳوناٽي: لڪ جي چوٽي چونڊ ۾ ڪامياب ٿيو. هن کي ١٣٦٨ ووٽ مليا. سندس ٻين مخالفين پٺرا خان ۽ مڪند لعل کي صرف ٦٠٨ ۽ ٨٩ ووٽ مليا ڪانگريس پارٽي جا هينئر سرحد ۾ ميمبر وڌي ٢٠ ٿيا.

رياستن جي ڪنوينشن ٻين ٺهراون کان سواءِ اهو ٺهراءُ به پاس ڪيو ته هن سال اندر ڏهه لک ڪانگريس ميمبر ڪيا ويندا ۽ ضلع ۽ پرانت ڪانگريس ڪاميٽيون ٺاهيون وينديون.

وڌيڪ اهو به ٺهراءُ پاس ڪيو ويو ته ڪانگريس کي ساٿ ڏئي ڪانگريس جي طاقت وڌائي وڃي.

سنڌ سرڪار هڪ خاص گزيٽ ۾ ٻڌرائي ڪري مسٽر محمد امين کوسي جي ڊس-ڪواليفڪيشن لاٿي آهي جا هنن کي گذريل اسيمبلي چونڊن ۾ پوري وقت اندر چونڊن جي تفصيل نه ڏيڻ ڪري وڌي وئي هئي. مسٽر کوسو اپر سنڌ ۾ سنڌ اسيمبليءَ جي هڪ مسلم ميمبر جي ديهانت ڪري جا جاءِ خالي ٿي آهي تنهن لاءِ اميدوار بيهندو. خان بهادر دل مراد کوسي جي به ڊس-ڪواليفڪيشن لاٿي وئي آهي.

هري پور ۾ هڪ لک کان به مٿي مردن ۽ استرين ۽ ٻارن اڳيان قومي جهنڊي جي سلامي ٿي. ماڻهن جي ايڏي زبردست انبوهه هوندي به شانتي اهڙي هئي جو سئي ڪرڻ جو آواز به ٻڌي سگهجي. قومي سلامي کليل اجلاس جي شروعات هئي. اڌ چورس ميل ۾ ڪانڌي ڀريل انساني مٿا نظر اچي رهيا هئا. برطانيه جو مدبر لارڊ سئميوئل اهو نظارو ڏسندو رهيو. بوس جهنڊو بلند ڪندي جهنڊي جي اهميت جي سمجهاڻي ڏني! چيائين ته قومي جهنڊو اسان جي آزاديءَ جي محڪم ارادي جو نشان آهي. اسان کي ڪيئن به قومي جهنڊي جو شان قائم رکڻ گهرجي.

ٽازو جيٺمل سن جو هڪڙو پاٽيبند خانومل سٽي پوسٽ آفيس وٽ ٻن هزارن جو انشورڊ ڪور موڪلي رهيو هو ته هڪ ٻيٺل جينٽلمن ڊاڪوءَ کيس چيو ته پاڻ تنهنجا پئسا هيٺ ڪري پيا آهن اهي کڻ. پوءِ جيٺمل ٿي اهو ويچار هيٺ لوڙي پئسا کڻڻ لڳو ته اهو شاهينگ سندس انشورڊ

ڪو جنهن ۾ ٻن هزارن جا نوٽ ٻيل هوا اهو لڳائي وٺي ويو. اهو ويمي جو نوٽن وارو لفافو پوسٽ آفيس جي تختي تي رکيو هوائين جو لڳائي ويو. شاهينگ هڪ ٻيو انشورڊ ڪور (لفافو) اتي ڇڏي ويو جنهن ۾ ڪاري واري ڪک ٻيل هوا. جيئن ئي هن متي اتندي پنهنجو لفافو سنڀاريو ته ڏسي ته اهو ماڻهو ٻيو ۽ نوٽن وارو لفافو. وڃونٽي ٻيو خالي لفافو پيو آهي جو ڪيس دوکي ڏيڻ لاءِ اتي رکيو ويو. برو قت هن هاءِ گهوڙا ڪئي. پوليس ۾ رپورٽ ڪئي ويئي پر ڌاڙيل جو پتو ڪونه پيو. جاچ هلندڙ آهي. پاٽي خانومل بصومل ڏاندومل ڪونيدار جو پاڻ آهي. انشورڊ ڪور ۾ ٻيل ۱۰ نوٽ هرهڪ ۱۰۰ جا ۽ ۲۰ نوٽ هرهڪ ۵۰ روپين جا هوا.

—

معتبر ذريعي معلوم ٿيو آهي ته جنرل مستوئي چين ۾ جپاني فوجن جي ڪمانڊر کي جپان ڏانهن واپس گهرايو ويو آهي.

ليفٽيننٽ جنرل جو گـذريل سال تائين فارموسا ۾ لشڪري ڪمانڊر هو سو اڄ سندس جاءِ والارڻ لاءِ شهانگائي ۾ پهچندو. چيو وڃي ٿو ته هو وڏو سياڻو آهي ۽ جپان پنگٽسي ڪسٽمس ۽ شانهگائي ميونسپل معاملن ۽ ڌارين جي فائدن ڏانهن سخت رخ اختيار ڪرڻ ٿو چاهي. ٽوڪيو جي هڪ اخبار ڊيلي نيوز لکي ٿي ته جپان چين ۾ جيڪو ملڪ هٿ ڪيو آهي تنهن ۾ غير جپاني مال جي آمدني کي روڪڻ لاءِ قدم کنيا ويندا.

—

معلوم ٿيو آهي ته ايندڙ مارچ جي شروعات ۾ شوبيت بلوچستاني ڊيساڻي ۽ پنڊت نيڪيرام هٿ سنڌ ۾ اچڻ وارا آهن. هو سنڌ اسيمبليءَ چونڊ ۾ ڪانگريس اميدوار جي فائدي ۾ پرچار ڪندا جا چونڊ ديوان پوچسنگهه جي ديهانت ڪري خالي ٿيل جاءِ لاءِ ٿيندي.

—

آسام ۾ ٽازو جيڪا وزارت ٺاهي ويئي تنهن ۾ جدا جدا ٽن ميمبر سرڪار کي اوشواس جون رٺون ڏنيون آهن جي پريزيڊنٽ آڏو ڏنيون ۽ جن تي ۱۲ بجي منجهند کان ويچار ڪرڻ شروع ڪيو ويو آهي.

—

ڪلڪتي ۾ جو آزاد ٿيل نظربندين ۽ راڄ نيتي قيدين جي سهائتا لاءِ هڪ ڪميٽي ٺاهي ويئي آهي تنهن کي ۷۱۷ درخواستون آزاد ٿيل نظربندين ۽ راجنيتي قيدين وٽان نوڪري لاءِ آيل آهن. انهن درخواست ڪندڙن مان ۳۳۳ ڄڻن ڏهه رپيا ماهوار مدد ملڻ لاءِ گهر ڪئي آهي. ان باري ۾ سهائتا ڪميٽي طرفان پڌرائي ڪئي ويئي آهي ته نظربندين جا ڪيترا ڪٽنب مالي خيال کان ناس ٿي ويا آهن. ان باري ۾ ڪميٽي اڳ ۾ ڪيترين مدبرن جي صحين سان اپيل ڪئي آهي. اسان کي اهڙا سوين خط انهن آزاد ٿيل قيدين وٽان اچي رهيا آهن جنهن ۾ هنن جي درد جا داستان آهن. تنهنڪري اسان کي اميد آهي ته هندستان جا عام ماڻهو هن سٺي ڪاريه ۾ دل کولي سهائتا ڪندا.

—

مدراس جيلن مان چاليھہ روا جي قيدين کي سزا جي مدي پوري ٿيڻ کان اڳ آزاد ڪيو ويو. مسٽر عباس علي چيف پريزيڊنسي مئجسٽريٽ سندن اڳيان تقرير ڪندي چيو ته سرڪار انهيءَ اميد سان توهان کي ڇڏڻ جو فيصلو ڪيو آهي ته توهان شانتي واري جيوت ڪاٽي سرڪار جي مروت جو قدر ڪندا. ٩٥ قيدين کي گذريل ڇنڇر لي ڪوئمبٽور جيل مان آزاد ڪيو ويو.

الھہ آباد. ليڊر جو خاص خاطو خبر ٿو ڏئي ته مدراس جي گورنر به ڪانگريس وزارت جي ڪم ۾ دخل ڏنو آهي. پر هن پرانت ۾ ھتيڊ جو ڪارڻ ڪو راڄنيتي قيدين جي آزادي جو سوال نه آهي. ڇو ته اتي فقط هڪ راڄنيتي قيدي آهي. پر گورنر وزارت جي قرض بل لي اجازت ڏيڻ کان انڪار ڪيو آهي. مدراس ۾ به ڇيو وڃي ٿو ته ڏني واتني ”ڊيڊ لاڪ“ پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي ٿي.

هريپور ڪانگريس سک سان پوري ٿي. ڪل اٽڪل ٢ لک ماڻهو انهي ۾ شامل ٿيا. ھھڙي انساه پري ڪانگريس ڪا مشڪل ٿي هوندي. هندستان جا گهڻي پاڱي سمورا ڪانگريس اڳوان انهي ۾ شامل هئا. جيڪي هندستاني ٻاهرين ملڪن ۾ رهندا آهن تن جا به عيوضي آيل هئا. بهار ۽ يو پي جي وزارتن جي استيفائن ڏيڻ سبب هريپور ۾ خوب ڇهڪو لڳل هو.

ڪانگريس ۾ ڪل ١٧ مکيه ٺهراءَ پاس ٿيا. هريپور ڪانگريس جو نظارو ڏسي ولايت جي اخبارن جا عيوضي پڻ عجب ۾ پئجي ويا. انهن مان هڪ پڌرو ڪيو آهي ته هندستان هينئر جلد آزاد ٿيندو ۽ ڪيس ڪا به طاقت آزادگي کان نه روڪيندي.

مسٽر ڀوجسنگهه پهلاجاڻي سکر جو پرک وڪيل ۽ سنڌ اسيمبلي جو شپيڪر تازو گذاري ويو. هن جيتوڻيڪ پاڪٽڪسي پختي ارادي وارو شپيڪر ثابت ڪو نه ڪيو ته به اسيمبلي جي ڪارروائي هلائڻ ۾ ڪافي وڌيڪ پيو قابل ڪو نه هو. اسانجي سندس پوين سان پورڻ همدردي آهي.

ٽورن مهينن کان ڪانگريس، ستن پرانتن اندر، وزارتون قبول ڪيون آهن. انهن ٽورن مهينن جي عرصي ۾ ڪانگريسي وزيرن جنهن قابليت ۽ هشياري سان چرخو هلايو آهي تنهن ساري دنيا جي راڄنيتي ڄاڻن کان واهه واهه حاصل ڪئي آهي. خود لارڊ لوٿين، انگلنڊ جي مشهور مدبر، جو تازو هندستان مان سئر ڪري انگلنڊ موٽيو آهي، تنهن اتي اخبارن ۾ سندن ساراه جا خوب ويهي ڍڪ پريا آهن.

عام ماڻهو بہ دن بدن ڪانگريس ڏانهن وڌيڪ لاڙو رکڻ لڳا آهن. اهو حال ڏسي انگريزي حڪمرانن جي پيٽ ۾ ڪوئا ڊوڙڻ لڳا آهن. بهار ۽ يو پي جي وزيرن راڄنيتي قيدين جي آزاد ڪرڻ جا حڪم ڪڍيا ته گورنرن خاص اختيارين هلائي اهي حڪم رد ڪيا، تنهنتي بهار ۽ يو پي جي وزيرن استيفائون ڏنيون آهن. هن گهوٽالي سبب هندستان جي راڄنيتي وايومنڊل ۾ سخت جوش آهي. ڏسجي ته ڳالهه ڪٿي ٿي وڃي بيهي.

سنڌيءَ جو بخت بالا!

ڇڏبو جو سنڌ اسيمبليءَ جي ڪارروائي ۾ سرڪاري طرح جاءِ ملي اٿس!!

توهان ڇو نه حب وطن ڏاريو، سنڌي ۾ فخر وٺو ۽ سنڌي ساهتيه کي همٿايو؟

خريد ڪريو:- مسٽر منوهرداس ڪوڙيمل جا لکيل تازا ڪتاب.

(۱) **اخلاقي آواز** ٻالن لاءِ عمدو ڪتاب

سنڌيءَ جو سينگار جو تازو شايع ٿيو آهي. صفحا ڏيڍ سؤ- ڇهن تصويرن سان، پنو ڇاپو بيحد عجائب اٿس. مغرب ۾ ڇپيل ڪتابن جي سڌ پيو لاهي. ننڍين خواه وڏن لاءِ مفيد. قيمت فقط اٺ آنا.

(۲) **اخلاقي آکاڻيون** ڇپايل ڪوڙومل سنڌي ساهتيه منڊل جو.

(۳) **هند جو سگهڙ** (ست تصويرن سان) (پريس ۾)

(۴) **ٻچڙي نارين جا چرتر** (۹ تصويرن سان) قيمت چار آنا

(۵) **ٽالسٽاءِ جا اوائلي آزمودا ۽ خيال**

قيمت:- لسو پنو پنج آنا — ٻنا لسي پني ٽي آنا.

ڇپايل سنڌو ساهتيه منڊل جا

(٦) **"سنڌ ۾ ڪيٽي"** قيمت ٽڪو

(۷) **وات جي صحت** قيمت ٻه آنا (تصويري)

ملڻ جو هنڌ:- $\frac{28}{6}$ ڪاسماپالٽين ڪالوني ڪراچي سنڌ.

ڪوڙومل سنڌي ساهتيه منڊل حيدرآباد سنڌ

"سنڌو" آفيس ميان جو ڳوٺ شڪارپور سنڌ

ٻونگريءَ جو ٻال امرت

ڇا آهي؟

(۱) هيءَ هڪ تمام سٺي ۽ مقوي خوراڪ آهي.

(۲) اها خوراڪ ڪمزور ۽ ضعيف ٻارن کي تندرست ٿي رکي.

(۳) هن دوا ۾ هر ڪنهن قسم جي، هڏن، جوڙن جو معدو آهي.

(۴) هيءَ دوا ٻارن کي کنگهه وغيره مرضن کان پري ڪري ڪين ڏندن نڪرڻ ۾ سهوليت ٿي پيدا ڪري.

ملي سگهندي:-

هر ڪنهن شهر ۾ هر ڪنهن دوا فروش وٽان.

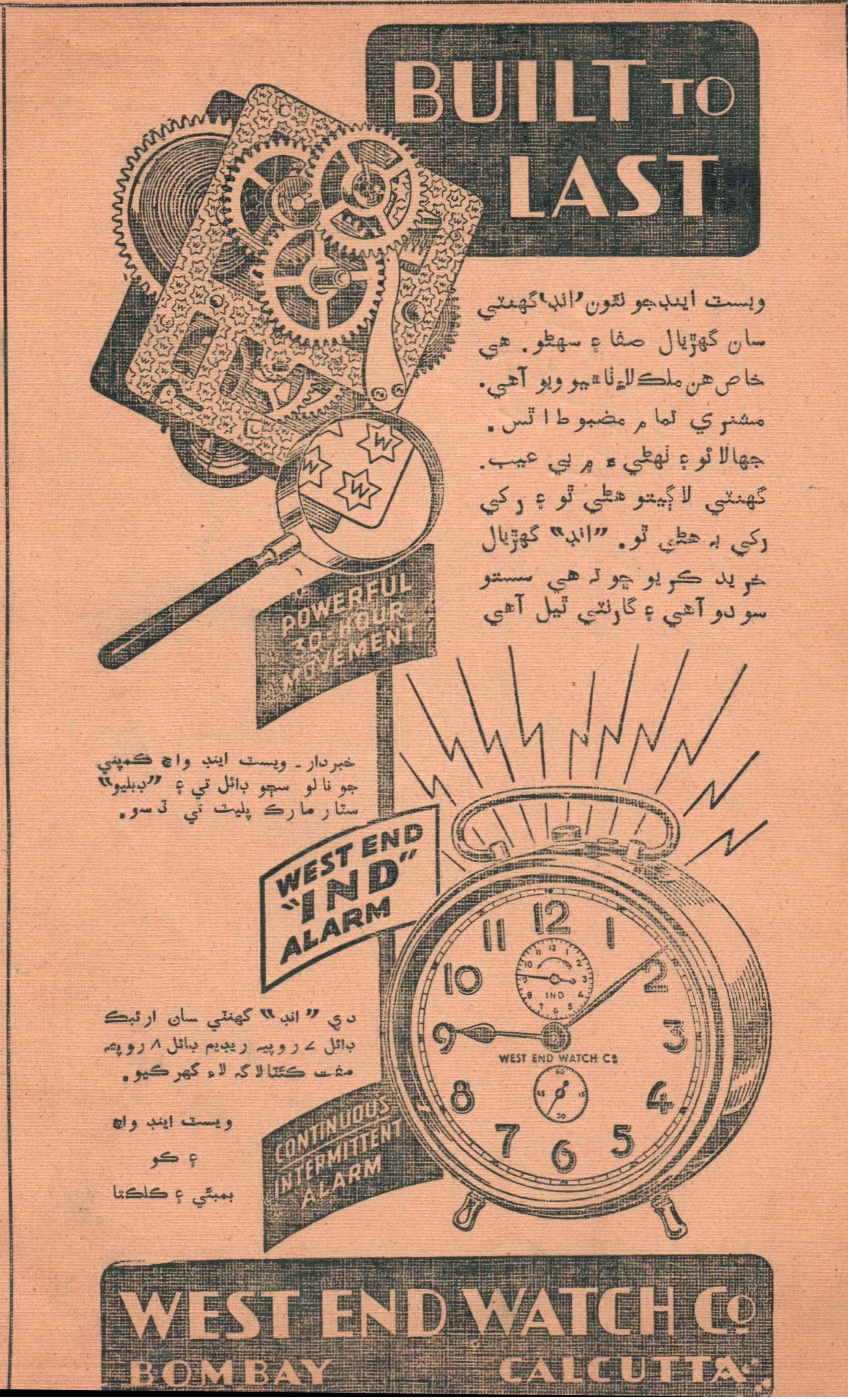
BUILT TO LAST
ويسٽ اينڊ جو نئون "انڊ" گهنٽي
سان گهڙيال صفا ۽ سهڻو. هي
خاص هن ملڪ لاءِ ناهيو ويو آهي.
مشنري تمام مضبوط اٿس.
جهالائو ۽ نهڻي ۽ ٻي عيب.
گهنٽي لاڳيتو هڻي ٿو ۽ رکي
رکي به هڻي ٿو. "انڊ" گهڙيال
خريد ڪريو ڇو ته هي سستو
سودو آهي ۽ گارنٽي ٿيل آهي
POWERFUL 30-HOUR MOVEMENT
خبردار - ويسٽ اينڊ واچ ڪمپني
جو نالو سچو ڊائل تي ۽ "ڊبليو"
ستار مارڪ پليٽ تي ڏسو.
WEST END "IND" ALARM
ڊي "انڊ" گهنٽي سان ارڊيڪ
ڊائل ٧ روپيه ريڊيم ڊائل ٨ روپيه
مفت ڪيٽالاگ لاءِ لکو.
ويسٽ اينڊ واچ
۽ ڪو
بمبئي ۽ ڪلڪتا
WEST END WATCH Cº
IND
CONTINUOUS INTERMITTENT ALARM
WEST END WATCH Cº
BOMBAY CALCUTTA